

MA 3. 133

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET

BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI
SZAKOSZTÁLYÁNAK

KIADVÁNYAI.

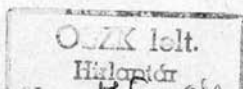
HARMADIK KÖTET.

KOLOZSVÁRT.

NYOMATOTT STEIN JÁNOS NYOMDÁSZNÁL.

1886.

TARTALOM.

	Lap
DR. BRASSAI SÁMUEL.	
Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett	209.
Könyvismertetés	314.
DR. CSERNÁTONI GYULA.	
A refrain és alkalmazása a magyar költészetben	159.
DR. FARKAS LAJOS.	
A család és családfői hatalom jogi jelentősége a rómaiaknál	103.
DR. FELMÉRI LAJOS.	
Az élő nyelvek tanítása	248.
DR. FERENCZI ZOLTÁN.	
Adalékok Jósika Miklós írói működéséhez	39.
DR. FINÁLY HENRIK.	
Bevezetés a nyelvtudományba	20.
DR. HEGEDÜS ISTVÁN.	
Polemia a tragikum kérdése felett	1.
Aiskhylos „Persák“ című tragédiája	395.
KÖVÁRI LÁSZLÓ.	
Észrevételek a magyar történetírás jelenlegi feladatához, különös tekintettel történelmünk szellemére	130.
DR. TÖRÖK ISTVÁN.	
Huszi András	265.
MUZEUM-EGYLETI ÉRTESITŐ	
	201.
SZAKOSZTÁLYI ÉRTESITŐK	
102, 208, 294 és 348 lapokon.	

POLEMIA A TRAGIKUM KÉRDÉSE FELETT.

A tragikum kérdése felett a világirodalomban oly élénken folyó harc átesapott hozzánk is. E már lehangoló év aesthetikai irodalma egy valóban gazdag tartalmu, komoly tanulmánynyal és mély nyomon járó gondolkodással írott művet nyert Beöthy Zsolt kezéből. Logikus fő, beható elme, szellemes észrevételekre fogékony szellem műve a Beöthyé. Rendszere szigorú elveken nyugszik, következetes részletességgel kidolgozott példákban oly gazdag, hogy túlszárnyalja az e nemben megjelent műveket. Nem szoritkozik a drámai formában írott művekre, nem elégszik meg Shakespeare és a görög tragikusok főbb műveinek több tekintetben eredeti felfogással eszközölt aesthetikai becslésével, itéletével. Kiterjed figyelme a tragikus mozzanatok, helyzetek fölkutatására az elbeszélő költészet legjelesebb termékeiben, kivált a magyar költői irodalomban. Az a párhuzam, melyet szerző Hamlet és Barnabás deák, Antigone és Bosnyák Zsófia közt von; az a jellemzés, melylyel balladáink tragikus helyzeteit feltünteti; az a kiválóan finom észjárás, melylyel a művészetekben és költészetben megjelenő tragikus hangulat természetét magyarázza: megkapó illusztrálására szolgálnak a bölcselmi szellemben kigondolt nagy rendszernek, mely szerint a tragikumot tárgyalja.

És e rendszer? Inkább Vischer irányára vall, mint sem eklektikus volna. És ezt első sorban Beöthy érdemeül rovom fel. Míg Névények a Kisfaludy Társaság által egymás után megkoszoruzott három műve a német metaphysikának nem épen átértett reprodukziojaként hatott reám, Beöthy művében nyomról nyomra fölfedeztem Vischer, Zeising gondolatvilágának legszebb vonásait, de egy világos elme tükre fényében visszatükröződve. A metaphysika magaslatain járt az, ki a „Tragikum“ cz. művét közrebocsátotta; de az élet bonyolult útvesztőjében is megfordult; az elmélet ködös világa vonzotta, mélységes gondolatok csábíták

es valljuk meg, egy pár helyt szédíték is az említett mű szerzőjét, de rendkívül nagy olvasottsága alatt szerzett benyomásainak üde közvetetlenségét el nem veszti és a nagy bölcsészek járszalaga nélkül is nyugodtan tud járni. Beöthy, ki eddig kiváltképen a bel-esprit benyomását tette távoli ismerőseire: e művével mély, tudományos értékű kutatónak bizonyítja magát. Hogy a tragikum kérdését a tárcza-czikknek keretében megférő könnyed alaktól eltérve egy majdnem hetedfél száz lapra terjedő műben tárgyalja; hogy a logikai chablon épületét építi föl ismeretkörének gazdag anyagából: ezt sehogyszem tudta eltérni egykori barátja, az újabb belestristikai irodalom egyik legszellemesebb képviselője, az ügyes dráma költő, népszerű tárcza író és mindennek felett finom elmeéllé és izléssel megáldott Rákosi Jenő és ellenvéleményét bejelentette, kihirdette és azután a könnyű és csak a német metaphysika által „ködös“-sé tett „világos“ kérdés megvilágítására, rohanó, siető irmodorban is egy 200 lapra terjedő könyvet volt kénytelen írni. Mondhatom nagyobb élvezettel aesthetikai művet nem olvastam át. De élvezetem főtenyezőjét éppen nem a franczia könnyedség alkotó, melyet a mi komáskodó kritikánk úgy oda vetett felszínességgel dicséretére kiemelt. Ez úgy nevezett könnyedség inkább csak boszantott egy oly mély felfogásra is képes szellemmel, milyenek Rákosit e művéből megismertem és mondhatom, nagy örömmel ismertem meg. Csodálkozom az alapos Szanán, ki a „Nemzet“-ben írott tárczájában mintegy összegezve véleményét a tragikumról szóló két műről így foglalja egybe: „ha olyan könyvet kérne tőlem valaki, melyből a tragikum irodalmát megismerheti: Beöthy munkáját adnám át; de annak, kit a tragikum kérdésében önálló gondolkodásra és egyszerű, világos ítéletre akarnék tanítani, hazai irodalmunkból csak egy dolgozatot ajánlhatnék: a Rákosi Jenő szellemes tanulmányát.“ Csodálkozom Szanán, hogy hazai aesthetikai irodalmunkat oda becsüli, hogy csak egy dolgozatban talál önálló gondolkozást. Egy Szanától már nem reklam-újdonságot várunk, hanem komoly meggyőződést. És ha komoly meggyőződést vall, lehetetlen közönyösen venni, és bár mily szellemes írónak csak úgy inter pocula megbocsátani, hogy a tragikum alapját egyszerűen kidobja csak azért, hogy odavágja az elmé-

let szemébe, hogy az „ködös“, „érthetetlen.“ Mintha mondaná:
 „Grau ist, theuer Freund, alle Theorie,
 Grün ist nur des Lebens goldner Baum.“

Csak hogy e sorokat Mephisto mondja a kutató szellemnek, a tudás végtelenje után sovárgó Faustnak. Az emberi nagyság, az emberi hivatás ördögi gúnyolója ajkáról hangzik e nevezetes gondolat, mely oly könnyen hódít, oly előjogát adja meg az eszmétlen gondolkodóknak. Tehát, mint mondám, nem könnyedségéért, szellemességéért olvastam át oly kiváló élvezettel a Rákosi művét, hanem azért, mert Beöthy gazdag tartalma fejtegetéseit újabb oldalról és mondhatom, egészen eredeti oldalról látván megvilágítva: a tragikum kérdésével annál behatóbban foglalkozhattam. És nem csak e tagadólagos haszna volt reám nézve Rákosi művének, hanem tényleges is; mert ügyes bírálata, melylyel Beöthy állításait taglalja, sok értékes gondolatot tartalmaz és Beöthy tévedéseit óles szemmel veszi észre. Nem Beöthy műve vesztett értékéből, hanem a tragikum kérdésére vetődött újabb fény. A lélektani megvilágításhoz járult e fény, míg Beöthy a tragikumot, a metafizikai eszmék dialektikai elemzése útján mondhatni egész mélységéig kutatta föl. És ha Rákosi követeli a józan ész jogát, a józan izlés képességét, a tragikai mozzanat felfogására, bárminő metafizikai entitas nélkül, milyennek az egyetemetst tekinti, mely ellen intézné Beöthy szerint a tragikai hős a maga kitámadását, így követvén el a vétséget és vonván magára a katasztróphát: akarva nem akarva kénytelen a tragikai természet magyarozatába bocsátkozni és azt a rendkívüliségben, a közepszert túlhaladó aránytalan nagyságban, a tehetségek „superlativus“ fokában találja meg. Míg Beöthy az egyénben az ethikai eszmevilág harcuzását látja, Rákosi a többi cserje közül kimagasló tölgyet, az élet köznapi rendjét, a maga nagy indulataival megbontó excessivus jellemet.

Rákosi az ő naturalistico-aesthetikai álláspontjáról tragikai természetéről beszél, anélkül, hogy e természet születését, ennek megteremtő csiráját fölkatatná. Miért nem keresi? Elmeéle, sőt elmemélye is volna hozzá, de a „ködös“ elmélet unalmas, kivált a zsurnalista aesthetikusok táplálékához szokott magyar-közönségnek. Jobb tehát azt mondani: a nagy embert nem türi az élet

A nagyság tragikus, még pedig az olyan nagyság, mely a közrendet, ha bomlott, helyre akarja állítani, mint Hamlet, ha pedig az jó alapon nyugszik, megbontja saját kényére mint Rikhard; nekünk a félelem és részvét váltakozó indulatai közt a világ, mely sarkaiból kiforgattatott, újolag visszahelyeztetik, és mi meghatottan jutunk arra a meggyőződésre, hogy mégis csak jobb az aurea mediocritas. Milyen egyszerű, milyen érthető beszéd! Igaz, hogy adós marad azzal Rákosi, hogy tehát a tragikus természet miáltal válik ép ilyenné. Mindnyájunkban megvannak a tragikai elemek; csak az elemek csoportosításától függ, hogy magunk is tragikus véget érjünk; de hiányzik belőlünk a „superlativus.“ ... Felhozza Széchenyit szemben Deákkal; Széchenyit a hazaszeretet túlzása tette tragikai hőssé; Deák a túlzástól ment volt. Tehát igazán az egész tragikai kérdés, a quantitas és nem a qualitas kérdése.

Midőn olvastam Rákosi szellemes megjegyzéseit, fejtegetéseit: mind mohóbban vártam a felvilágosítást; de hát a tragikus miért lesz tragikussá, holott ugyanoly nagy szabásu szenvedélyekkel, ugyanannyi elemével a fenségnek Luther nem válik tragikussá és Savanarolla és Julián Apostata azzá válik. És engedjen meg Rákosi Jenő és inkább Szana Tamás, hogy eszembe jutott Moliére orvosának bölcsesége, kitől azt kérdezték, hogy a morpheum miért altat el: azt felelte: mert altató erő van benne. A tragikus hős azért tragikus, mert tragikus módon van szellemi organismusa megalkotva. És miért jut e fényes taütológiába bele Rákosy és alkotja meg a legeredetibb meghatározását a tragikumnak? Plato kitalálta az ily okoskodóknak — sit venia verbo — betegségét — ideophobia-nak hívta. A naturalis bölcsészek ragálya. Ideges félelemmel irtóznak az eszmétől, mint „kőd és pára“-tól. Mint Faust mondja a lelki aggálytól gyötört Gretchennek:

„Name ist Schall und Rauch

Umnebelnd Himmelsglut.“

Az „egyetemes“ neve e „kőd, e pára“; az égi fényt eltakarja Rákosi szemei elől.

Eszmék világa nélkül nincs az ember, de az eszmék világában a bölcelem tájékoz bennünket. És tovább megyek; a tragikum az a k a r a t legpregnansabb nyilatkozása; azért kedveli

Schopenhauer, mert a lét gyökerét egy eszményi képben előttünk tépi ki önmagából a tragikai hős, és így elszoktat az élethez való megrögzött ragaszkodástól. Az akarat világát ethikai mozzanatok alkotják. Az ethikai mozzanatokban az erkölcsiség küzdelme benne van. Innét egy lépés a „vétség“-hez, melyet Rákosi a ködös elmélet egyik találmányának tart. Legyen e vétség az Aristoteles hamartiája: az ethos állandó tényezője, vagy a hős véletlen hibája, a mint Rákosi értelmezi; legyen az ok vagy az okozat; alapjában ethikai mozzanat. A hiba erkölcsi eszmét sért. Jól van, beleegyezem és e téren tudok találkozni is Rákosival, hogy ez eszme a társadalmi légkörben, a történelmi tradíció, a közvélemény, egy szóval a világnézet körében él és hat és mi benne élünk, vagyunk és mozgunk: mert ennyiben összpontosítható az a közrend, melyet a Rákosi tragikus hőse megsért nagyságával, hogy ennek nyomása alatt viszont összezúzódjék; de azért az eszme nem más természetű mint minden eszme: dialektikai boncsolás alá tartozik. És mi egyéb a Beöthy „hamartiája“, minthogy egy kicsit mélyebben behatolt ez eszme taglalásába, hogysem olykor egy pár érthetetlen fordulatot ne adjon fejtegetésének; de a példák gazdag választéka Rákosi előtt állott és ennek tömegéből a Bánkban és a Kegyencz tragikumán kívül nem követi nyomon Beöthyt, hogy ennek elméletét épen a példák és hasonlatok terén döntse meg, holott ez lesz vala legokoszerűbb eljárás.

A rendszer, az elmélet hideg világtól félti a költészet üde élvezetét. A közvetlenség erejét a reflexio gyengíti. És ezért mégis ő is rendszert állít föl, melyet ő maga így foglal egybe: „A tragikum oly mérvű nagysága az egyénnek, mely nagysága jogaihoz a maga korában és környezetében a világi közrend szerint nem juthatott. Jóban vagy nem jóban kitűnőség, mely kitűnősége jogait keresvén vagy sérelmeit torolván, maga magát semmisíti meg.“ Továbbat ezt mondja: „Egy kicsit kisebb, egy kicsit nagyobb lehet az ember és rendszerint az is nagy többség, a mely ajjal, bajjal, perpatvarral él, de megél. A rendkívüli az, a ki nem él meg.“ Erényei vannak, melyeknek nem jutalma a mi erényeink által kiérdemelt jutalom és bűnei, melyeknek nem büntetés, a mi büntetésünk. Szóval az egyensúly mérlege felbillen. Arányt vesz-

tett nagyságukat nem türi el a föld. És érdekes, hogy a tragikus hős katastrópháját megtalálja Rákosi azon köznapi mondásban, mit a kis gyermekek halála felett mondanak banalis vigaszul (Trost, dummes Wort — mondja Heine), hogy „olyan kedvesek voltak, hogy magához vette az isten.“ Nem közénk való volt. Azonban ugyan ő Learre, Othellora alkalmazza a közvélemény egy másik szokott szólamát: „Nagy ember volt, csak az az egy hibája volt, hogy gyermekei szeretetére . . . féltékeny volt, hogy túlzott szerelme a féltés örjögésére ragadta. Tehát e nagyságok nagyságát valamely szenvedély excessiv tombolásában lehet föltalálni és mégis egész határozottsággal tör ki Beöthy ellen, kinek tragikai elmélete abban központosul, hogy az ember feletti erővel fölrüházott szenvedély kiválóvá teszi a tragikus hőst, de lévethetetlen emberi gyarlósága boszut áll rajta, mert vétségbe dönti, és a vétség feltartóztatathatlan következménye a katastropha meredélyes lejtőjére sodorja, honnét a bukás kikerülhetlen, a tragikai cselekvény és e nagyság által bennünk felébredt részvét, a bukás által előidézett félelem útján megnyugtató hangulatot varázsol elé. Mi tehát a lapis offensionis? A vétség. Beöthy a vétség elméletével Aristoteles hamartiajára támaszkodik. Rákosi Aristoteles hamartiajában nem lát egyebet mint hibát, de mely nem egy bizonyos tett, hanem bizonyos jellemvonás. És erre nézve ügyes érveléssel idézi a Poetika ismert XIII fejezetét, melyben sem a tökéletesen jó, sem a tökéletesen rossz hőst nem tartja Stagira bölse tragikus hatásúnak, hanem az olyant, ki hibát követ el. E hibát fordítja Beöthy vétséggel és pedig bizonyára azért, mert egy Oidipusra gondol, kit Aristoteles oly kiváló példaként idéz, ki vétlen vétséget követ el, midőn atyja gyilkosát Tiresias intése ellenére is oly makacs következetességgel nyomozza. De talán Beöthy is megfélekedezett, mit bizonyosan tud, arról, hogy Aristoteles és Plato között a mimesis nagy elvére nézve megvolt az ellentét a tragikum felfogására nézve is. Mert Plato épen azért ítélte el az ártatlanul is szörnyű szenvedéseken átmenő hősoket, mert elcsüggeszti a jókat kötelmeik lelkes teljesítésében; holott Aristoteles épen azon fölismerést tartja valóban tragikus hatásúnak, mikor a hős a legjobb szándék mellett is saját hamartiaja által sodortatik a bünbe, a katastropha szörnyű örvényébe. A

peripecczia az Aristoteles elméletében oly fontos forduló pontját jelöli meg a drámai alkotásnak, mint a nomos költészetben az omphalos, a góczpont, mely még Pindarosnál is több óda szerkesztésénél kimutatható és mely a költészetben ép oly nevezetes aesthetikai elv lehetett, mint a szobrászatban a csoportosításnál a pyramidalis elv vagy a vázafestésnél az isokephalismus. A felismerés pedig a tragikai hőst szerencséből szerencsétlenségbe dönti, és ezért *τραγικώτατος* Euripides, mert a tragikai cselekvény megrázó hatását a jók végzetes szenvedésének feltüntetésével fokozza, holott a drámai alkotásban következetlen, a közönség tetszését hajhászsza. Günther ép abban találja főtévedését Aristotelesnek, hogy a vétség nélkül vagy legalább nem a vétség arányában szenvedő hős tragikuma mellett nyilatkozik; minthogy szerinte „Aristoteles iskolájának kritikai iránya nem engedé, hogy az antik tragedia hőseinek fenkölt lelkesedését fölfogja és átérezze.“

Tehát Rákosi szerint a tragikus hős vétség nélkül is az, és e tekintetben genialisnak mondható Bánkbánra alkalmazott következő mondása: „És Bánkbán megszünik-e tragikusnak lenni, ha nem öli meg a királynét, hanem szerelme kinjában önmagát?“

E passus szolgáljon kiindulási pontul a Beöthy és Rákosi közti polemia megítélésénél.

Bánkbán tragikus hős, mert nejét végtelenül, mondjuk a Rákosi elméletét jobban kifejező szót: szertelenül szereti és e szerelmében megraboltatott. És helyesen emeli ki Rákosi a Bánkbán fejtegetőivel szemben a sértett férj tragikus voltát és hozzá párhuzamba Petronius Maximussal. Mindazon sértődések, melyek Bánkot kiforgatják összhangzó lelke, nagy szelleme szerkezetéből, a sértett férjben mint központi pokoli tűzbe olvadnak bele, hogy vulkanikus kitöréssel rombolják szét a világ rendjét. Legyen a közrend, legyen a hétköznapi folyása a világnak e világrend: ama kitörés kizökkenti azt sarkaiból és a katasztróphának kell azt ismét visszazökkenteni. És ép e pontban tér el Rákosi Bánkbán összes magyarázóitól, mert a természeti halált követeli Bánkra nézve is; mert tökéletlenségnek tartja Katonánál, hogy a költő minden funkcióját bitorolta az istennek, midőn egy

embert a sors ádáz haragjának martalékul dobott oda, csak irgalmat, az isten legfelségesebb tulajdonságát vetette meg hetykén, vagy mellőzte, mert valamivel mégis gyengébb volt feladatánál bármilyen erős volt is különben. Találkozik Szász Károlyal abban, hogy a tragikus hős természeti végét követeli és nem elégszik meg az egyén belső megsemmisítésével, habár nem azért, a miért Szász Károly, hogy a tragikai hangulat fenséges megnyugtató hatását meg ne zavarja a nézőnél az életben maradt hős további be nem végzett sorsára való gondolat. Rákosi követeli a halált épen elméletének egyenes követelménye, mint egy corollariuma gyanánt. Mert az igazán tragikus hős e világban tért nem szoríthat magának; mert életünk terén túl terjeszkedik veletermett nagysága; mert végkép megzavarodnék a lét harmoniája ilyen excessivus lény tovább létezése által, miután a catastropha folytán sorsát elérte. A sors végét nem ér, ha az élet meg nem szakad. Tehát Rákosit is az elmélet viszi oly következtetésre, csak hogy a tragikai hős egységes szenvedélyét igazolja, mely Bánkbánra alkalmazva: Bánk trágikumát a szerelemföltő férj lelki hangulatában találja, holott ez a peripeccziát adja csak; ez a lökést adja meg, hogy a lelkében már a forradalmi törekvés igazát átérző, de tévedésben élő országnagy és igazság kereső bíróságra állítsa a megbomlott közrendet, az erkölcsi rendet, mert az erkölcsi világrend neve „kőd és pára“, és nem merem használni, nehogy az egy szellemes fordulattal porrá tévessék. Itt van a sark különbség.

Még világosabban mondja ki Rákosi a következő passusban: „a tragikumról lehet beszélni, mivel azt föl lehet fejteni, lényegét ki lehet deríteni e szó (vétség) és fogalma segítségével nélkül.“ Rákosi felfogása szerint a tragikum tényezői: 1. a tragikus természet; 2. a tragikus helyzet; 3. a közrend elégtelensége; 4. az esemény szemléltője és 5. a közrend érdeke.

Beöthy azonban a közrendben eszmék megtestesülését, történelmi fejlődését, a társadalom, állam és emberiség legszentebb érdekeinek összegét, az emberi világ kozmosának fentartó elveit látja. Eszmék harmóniáját, melyeket meg lehet a legszentebb jog követelő pathoszával sérteni. — Mert Hegel szerint „nem csak egy pathost hordunk keblünkben istenünkül; együtt van abban

az egész Olymp". Julius Caesar háládatlan hazaszeretetből; érzelmet sért pathosa által; Antigone hazaszeretetet sért kegyeletből: Ime két jogos érzés képviselője keresztezi egymást törekvésével. És mindkettőnek pathosa jogos és szent. Ez eszmék összhangját ki megbontja: vétséget követ el. Ezt teheti a Vischer által ugynevezett *ős vétek*, az igazi tragikus természet alapján, bármely érzésnek túlsulyra emelése, az összhangzó harmonia megbontása útján. Akár az egyéni önzés túlhajtott ereje által, mint III. Rikárd, akár az önzetlen szeretet mértéktelen volta miatt, mint Antigone. És épen ebben találja Beöthy a vétséget; ép ebben találja a tragikai fejlemény rugóját. Csak ép itt nem akarja látni Rákosi Beöthynél a logikai egymásutánt, a causalitás láncolatát. Szerinte a tragikai hősré nézve az egyetem, melyet állítólag megsért, nem létezik. De hát mi által idézi elő a Rákosi hőse a katasztrófát? Megsérti a közrendet. De mi a közrend? Saját szavai ezek: „foglalatja ez mindama törvényeknek és szokásoknak, a melyek az embereknek társadalmi együttlétét szabályozzák s ezzel lehetővé teszik.“ De hát kérdem, akkor mennyivel biztosabb, határozottabb a mától holnapig változó közrend fogalma és mi menti meg, hogy ne maradjon ködös bizonytalanságban e felfogás, mely irtózik az elmélettől? Üres szónak tartja az egyetem és a vétség fogalmait.— Azt mondja Rákosi, hogy minden becsületes embernek van fogalma a jóról, rendről és arról az istenről, ki bennünk lakik, mert minden más fogalmat istenről olyan formán fölöslegesnek tart, mint Faust az aggodó Gretchen katekismusát. Csakhogy a népnek is megvan metaphysikája: ott az evangelium szószerinti elfogadása, ott az istenség kormányzásáról elfogadott közvetetlen hit, ott a görög tragediában a sors, a végzet fogalma; ott a családi öröklés útján szerzett praedestinatioja a Labdakidának. A műveltség fejlődésével sok fény vetődik a mélységes homályra, de az el nem oszlik soha.

Hiában mondja Rákosi, hogy az isten csak bennünk lakik, mert objectiv hatalommá válik a vallásos világnézet kikerülhetlen következtetéseképen. Hogy a Rákosi által megsértett közrend fogalma nem világosabb a Beöthy ködös elméletnek bélyegzett egyetemének fogalmánál: legvilágosabban látható Rákosinak a tragikum hatásánál alkotott nézetéből. Ugyanis azt mondja, hogy „minden

• tragikus összeütközés a fenálló rend erkölcsének vagy nagy mérvű megromlását, elbetegedett állapotát, tévedéseit, kinövéseit vagy állandó fogyatkozásait és hiányát tárja fel. Ily értelemben támad fel a hős a rend ellen, megostromolja, mert megrövidítve van általa, mert mint ember és nagyság nem jut jogához. Az ostromban a hős lesz a vesztes, de ember áldozat folytán a megromlott erkölcsi rendet felváltja a megújhód; a hiányosról kitűnik, hogy érettünk, érdekünkben, a milliók érdekében hiányos, e hiány csak a rendkívüli embert rövidíti meg, a kinek tulajdonságai is rendkívüliek: ellenben minket ép az biztosít existenciánkban, hogy nem a rendkívüli, nem a szertelen, hanem a közepes ember boldogulásának föltételeit tartalmazza a közrend.“ (82. l.) Hoszasabban idéztem, nehogy vádoltassam azzal, hogy egy-egy kikapott szóra vagy frasisra épitem okoskodásomat. Tehát a hiányos rendről kitűnik, hogy milliók érdekében hiányos.

Tehát ha tovább megyünk: a megnyugvás lélektani magyarázatához a kulcs: önkicsinységünkben való kényelmes megnyugvás. Minő egészen más természetű a tragikum megrázó hatása! Épen kiemel a fenség hatása által önkicsinységünk, egyéni létünk szűk keretéből. Épen abban van a fenség hatása, hogy valódi ember voltunkat érezzük a *φιλανθρωπία* útján, mint már Aristoteles fejtegette, hogy szűk érdek-körünket áttörő nagy egyén végzetes tévedése érezte nagyban vagy a fenálló közrend erkölcsi ürességét és ez által egy ébredő gondolatot dobott lelkünkbe, hogy egy Savanarolával, egy Manfréddal, egy Fausttal, egy Adámmal, egy Széchenyivel kitörjünk a világjavítás dicső feladatára, vagy érezte a fenálló közrendben letett nagy eszmék és érdekek történelmi jogosultságát, hogy a tragikai hős páthosát ne kövessük az egyéni-ség bálványozásáig, ne fussuk a Napoleonok, Petroniusok, III. Rikárdok, Machbetek vértől ázott utját, mert ez csak az egyéni-ség szűk körébe akarja fojtani a világot: ez erkölcsi **nihil**.

Sőt épen a bűn és büntetés közti aránytalanság, mely egy nemes Hamletet, egy vérszopó Machbetet egy véggel végez ki, sejteti az isteni igazságszolgáltatás a „Weltgeschichte ist das Weltgericht“-féle rejtélyes, kifürkészhetlen igazságszolgáltatás erejét, hatalmát, mely ellen perbe szállunk, de gyarlóságunk tudatában. De ha ez igaz-

ságszolgáltatás összes erkölcsi fogalmaink tisztuló, még pedig az eszmék harcza által tisztuló folyamatját van hivatva feltüntetni, hogyan lehessen a köztudatból kiirtani e szót: vétség? Rákosinál az egyén ereje küzd a közrend ellen. Az egyén „legyőzi az embereket, de elvész a csatában, mert a rend középzsere és kaduczitása nem tartalmazza az ő boldogsága feltételeit. Az ő küzdelme folytán helyre állhat ismét a rend, melyet ő bontott meg, vagy meggyógyulhat ha bomlott volt; de ő nem lehet benne, mert természetét e rendnek nem változtatja meg, sem a magáét s e kettő összeférhetlen.” Nincs semmi causalis összeköttetés vagy jobban mondva kölcsön viszony az egyes és az összes között e felfogás alapján. Mert hiányzik a láncz-szem, melyet vétségnek nevez Beöthy, hibának nevez Aristoteles, de mely *causa efficiens* szerepét játsza a tragikumnál. Az egyénnek nem tetszik a közrend. Miért? Mert tetszik saját maga. Az egyénnek nem tetszik a közrend. Miért? Mert nem tartja annak. De hát milyen nézőpontból indul ki? Mi tüzeli föl pathosát? Ime e kérdés nincs megoldva azzal, hogy mert természetét nem változtatja meg. De miért? Hát ő tragikusnak volt praedestinálva? Hiszen ha a hős lélektani elemzésébe bocsátkozunk, a Vischer ős vétkét, a Beöthy aránytalan lelki organismusát, mint a tragikum természeti magyarázatát megtalálhatjuk, úgyszólván a tragikus hős természetrajzi determinatioját eszközöljük. Bocsánat a kifejezésért, de Zoláék aesthesisében fontos kifejezés és Rákosi tragikus természete megtűr egy kis természetrajzi determinatiót. De hát a hős e kitámadása miért történik? Mit akar egyéni körében? Miért akarja pathosával az egész környező világot egyénisége szolgálatába venni? Miért idézi föl Mephistó szellemét? mint Faust. A bűvös szellemeket mint Manfred? A föld szellemét mint Ádám? és Kain? Miért köti le figyelmünket? Miért érezzük rokonságunkat a hőssel? Brutus és Bánk, Coriolan és Janus nem akarják-e javítani, a világot? Jobbak koruknál, mondja Rákosi. De hát egyéniségük körét nem akarják-e kiterjeszteni az egész világra? Luther nem benső hitét akarja-e annak átadni? Hamlet nem a rothadt Daniát akarja regenerálni és hajnali viharkép nem azért sepri el a bűnfészket, hogy hazájának szebb hajnalát derítse föl? De ha előkészít, ha javít: bírálatot gyakorol. A bírálat

által az ethika terére lép. A felelőség összes súlyát, a reformátori törekvés összes hatalmát zudítja magára és összeroskad. De a bírálat jogosulatlan volta nélkül vajon érdekelné-e, megrázná-e a tragikus hős küzdelme? Ép ebben rejlik a végbenyomás fensége, mely a részvét és félelem világából kiragad. Ebben van a katharsis. Rákosi a tragikum hatásában a következő tényezők egymásutánját látja: „A gyönyör, félelem, részvét és megnyugvás: ezek a tragoedia hatásának fordulói.“ De, ha e megnyugvás önző belenyugvás a minket védő, felettünk őrködő rendben? Beöthynél a rend az egyetemes fenségeig emelkedik és így kiragadhat önösségünkből. Aristotelesnél a lelki tusa által megbomlott *ἔξις* a moralis hangulat visszavívása a részvét és félelem, a szánalom és megrázás váltakozó indulatainak katharsisa által. Milyen egészen más a józan és épen Plato idealismusa, erkölcsi enthusiasmus ellen irányzott mérték is, mint a Rákosi önző nyugalma? Más, mert moralis hatást idéz elő, ezt a vétség fölismerése útján: az anagrorismus útján eszközli. Miért áldozza föl életét a tragikai hős? Mert a világgal szemben nem tudja érvényesíteni egyéniségét. De az egyéniségnek súlyt az ad, hogy a világ pettyhűdt alakját meg akarja újítani. Még egy Rikhard is a gyáva Henrik által válik jogosulttá? Még egy Machbeth is a tehetetlen Duncan által lesz fölhiva a világ kerekének megragadására. Az Árpádok tragikuma is épen az ifjabb ágának a trónkövetkezést felforgató tevékenységi vágyában található. Wallensteint a tehetőség sarkalja, hogy trónra törjön az elaggult világrend felforgatása mellett. És itt van a fontos különbség Rákosi és Beöthy közt. Beöthynek van — hitem szerint — teljes mértékben igaza a tragikum felfogásában. Nem az egyetemes szóhoz ragaszkodom; nem ennek vischeri vagy zeisingi, Köstlin vagy Carrière felfogása szerinti értelmezése fontos; de döntő véleményemre nézve az egyetemes jogu eszme-világ létezése. A keresztyén hit ép úgy megteremté az egységes világnézletet, melyet kötelezővé tett az egyesre nézve, mint a görög ananké kifejezte az egyén föltétlen függését ettől. Ép az bizonyítá a görög tragikai felfogás hanyatlását, hogy ez a nanké elveszté causalis jellegét, összefüggését az egyéniség jogával. Pedig az összefüggés láncszeme a hamartia

volt Aristoteles korában, a vétség Beöthynél; a bűn Günthernél: Die Schuld ist ein Hauptforderniss der Tragik.

Maga a nagyság még nem lesz tragikussá. Hiszen az epikus hőst is a nagyság jellemzi. De ha az epikus hősnek jelentőséget a collectiv eszme: a nemzeti eszme ad; a tragikus hős bírálata és egyéni kitámadása is eszme érdekében történik. Tehát az egyén a maga körét kiszélesíti oda, hogy eszme képviselője legyen. Milyen silány Moor Ferencz? Miért nem teszi a fenség hatását, holott Beöthy helyes megjegyzése és Rákosi felfogása szerint is a „tragikum elengedhetlen föltétele a fenség.“? Mert Moor az egyéniség czélját imádja: Ilyen Biberach alakja; mig Banquo és Jago alakjaiban a jogosult bosszú sodor a fenség szédítő örvénye felé. De ha a kitámadást az egyén a világ javítás czéljára törve teszi, ha lelke gondolatait e czél központjára lövi, csak túl lő a czélon: akkor hogyan lehet az ethikus mozzanatot kikerülni? És mi a vétség egyéb, mint a forrásból fakadó keserű, bódító méreg. A pokol felfakadt kokytosa: a fájdalom folyama? Rákosinak egész könyvében legjobb, legmélyebbre ható példa a tragikus természet illusztrálására az Othello és Leontesz közötti párhuzam. Mind a kettő bűnösnek hitt nejét bünteti meg szörnyűképen. De mig Othello, mint valóban tragikus hős, kinek szerelme, viszonya kivételes és nem természetes, magabiráskodás útján, izzó szenvedélye bódultságában megöli Desdemonát, addig a Téli rege királya elítélteti nejét és ép ezért nyer a Téli rege jó véget, mert Leontesz nem tragikai természet, nem nagyobb a közönséges emberek nagy tömegénél, az önbiráskodás átkát nem vonja magára és vétségét helyrehozza a természetes kifejlés, miután megvezekelt botlásáért, melyre túlzása, királyi becsülete ragadta. A név, a becsület tisztasága ragadta Leonteszt, midőn nejét áldozatul dobta, de Othellót a forró vér ádáz rohama sodorta az önbiráskodásra és neje megfojtására. Ugyanaz a vétség az egyiket a tragikai bukásba taszította, a másikat a drámai harc szerencsés kiállítására képesíté. Nemde: a tragikus természet a megkülönböztető vonás a két alak közt? Tehát mondhatni a vérmérséklet tragikus Othellonál és nem az Leontesznél. De nem csak az. A kinek szenvedélye időt enged arra, hogy rendes bírák ítélete döntsön a nő ártatlansága vagy bűnössége felett: annál a vé-

ségét a megfontolás alább szállítja. És ismét csak a vétségre bukkanunk. Azután a költői igazságszolgáltatásnak sem mindig az a hivatása, hogy a vétség és megromlás a mérleg két serpenyőjét egyenlően egyensúlyozná. Oh bizonyára nem. Mert az isteni igazságszolgáltatás halvány mimelője nem a vétség és megtorlás súlyait mérlegeli, hanem a végzet mérlegét ragadja reszkető kezébe és a végzet vajmi gyakran töri le az ártatlan liliomot: Opheliát, Melindát, Desdemonát és annyi más! Ha keresi Beöthy ezeknél is a vétség mozzanatát, ha felállítja a kellem tragikai elemeit, (például egy Julia, egy Kleopatra, egy Melinda alakjában): csak a tragikai causalitást követeli erkölcsi alapon.

Igaz ugyan, hogy ellenmondásba jön magával, mert a kellem tragikai elemeit keresni annyi, mint az összhangban az összhangtalanságot kutatni. Annyira következetes Beöthy és lehet, hogy Rákosit ez is riasztotta vissza Beöthy „rendszer“-től, hogy a vétséget Antigoneban is keresi; föltalálja Prometheusban is Zimmermannal (a *ἔβρις*-en kívül) abban, hogy Prometheus saját rokonait elhagyta, Zeusz mellett fogott pártot mint apostata, hogy azután ép ellene csináljon forradalmat. Megtalálja a vétséget Juliában, mert érzelmét elszigetelten kiragadta az egyetemes harmoniából. Szóval Beöthy a vétséget, mint a tragikum legbiztosabb alapját keresi mindenütt. Ez a rendszer túlzása. Mert a tragikai főalakok és mellék-alakok közti alapkülönbséget helyesen teszi meg Günther. A tragikus hős sorsának vihara dül és rombol. Ártatlanokat is elsodor mint az áradat, az előtte viruló vidéket elborítja. Minél váratlanabb és a rendes igazságszolgáltatással minél inkább ellenkezni látszik a katastropha által előidézett pusztulás: a tragikai hős erkölcsi felelőssége annál súlyosabb. Az a véráldozat, melyben Machbeth gázol a Macduff családjának kiirtása nélkül nem oly mély. Pedig Beöthy még itt is feltalálja az övéit ott bagyó atya könnyelműségében a vétséget. Mikor tehát Rákosi a tragikai épület fundamentumát tolja ki: nem lehet közönyösen vennünk.

Leghelyesebb, nézetünk szerint a tragikai hőst ép úgy egy világ központjának (tekinteni) gondolni, mint az epikai hőst. A világ összhangjának, az összeverődött, kialakult, kiforrott processusnak hiánytalan alakja az epikus hős, bár emberi voltával

egybefüggő gyarlósága részben tragikussá teszi. Így Akhiles, midőn a rövid élet és hosszú dicsőséget választá, tragikussá vált és Atila szintén tragikus, mert világ-uralmát kivívta azon karddal, melyet a testvérgyilkolással beszennyezett és így birodalmának romlását idézte elő a végzet változhatlan végzése szerint. Azért az eszmére nézve a vele összhangzó hiánytalan hős az epikus hős. Így egygyé forr az egyetemes eszmével Hunyady János és Calderon Fernando hercege.

Ellenben a meghasonlott elemek tusáját egymaga elviselni akaró, de alatta összeroskadó hős a tragikai hős. A drámai hősben ép a kitisztulás, összhangba átmenet van megörökítve. A kész eszme hőse felruházva az eszme halhatatlan attribútumaival, de emberi gyengesége esetlegességeivel. (Szigfrid vállán volt sebezhető): az epikus hős. A készülő, a megjelenő eszme hőse felruházva a legyőzhetlen ellenmondás halálos elemeivel, felöltve az eszme ellenségének Nessus öltönyét, hogy benne megégjen, de emberi erejének fenségével ruházva fel: a tragikus hős. Az eszme létküzdelmében időközönként beállt magasztos kibékülésnek, (mely mindig illusio) hőse, felruházva az eszme halhatatlan erejével, de a kedvező helyzet által megsegített hős: a dráma hőse. A vétség mindenütt előfordul, mert a küzdelem az akarat világába tartozik és ez ethikai mozzanat. De félre téve az elvont okoskodást, vegyük tekintetbe a dráma fejlődését. A Dionysos-kultus, a misterium voltak a dráma rengető bölcsői. Vajon nem akart-e valami egyetemes igét, eszmét hirdetni a Dionysos történetének drámai tükre, miből fejlett a görög dráma? Dionysos a csodatevő isten születése, élete tragikus bélyeget visel. Nem tragikus mozzanat-e egy oly földi nőnek lenni halhatatlanságra termett gyermeke, ki az emberi tudvágy, kíváncsiság hamartiajába esván, Zeusz villáma által sujtatott le, hogy Dionysos dithyrambos = kétszer-született legyen? ... Nem Horatius szavai szerint ultra fas trepidatio vétségét követte-e el Semelé, Dionysos anyja? Aztán Bakkhos ereje, hatalma minő szenvedések közt gyarapodott és nőtt! Elég az Euripides Bakkhansnői-re hivatkoznom, melyet a nagy költő az eredeti bakkhans hangulat örök emlékeképen hagyott ránk. A nemzeti, a helyi mondák szűk köréből kitört ez isten és hódítani ment. Hódított Thracziában, Thébében, templo-

mot kapott Athénben, Azsiában és párduczok által vont fogaton ment istennővé emelt arája: a szerenésetlen Ariadne elé. Az üldözött, mellözött Bakkhos megérté az elhagyott Ariadnét.

Hát a keresztyén misterium nem a keresztyén vallás egyetemes világnézetét tükrözte-e vissza? Nem hirdeté-e a szenvedő emberiségnek, hogy az eszme áldozatot kíván? Áldozatot, mert bűnben fogant valónkat meg kell tisztítanunk. A mint Beöthy szépen mondja: „A tragikai hős, mikor akarátát akarja érvényesíteni az egyetemessel szemben, úgy szolgálja az egyetemet, hogy teljességében megsérti. Egyik kezében áldozatot visz oltárára, a másikkal üszköt dob reá.“

Es ha eltekintünk a metaphysika kifejezéseitől, a láthatatnokat láthatóvá tevő hit összes legenda költése: nem az egyetemet, erkölesi tisztulás útján elérhető egyetemet hirdeti-e? Legyen az üdv, isten országa, legyen a francia forradalom által hirdetett emberi jogok érvénye, de minden esetre általános. És ha bár a francia házasságtörő drámákban ugyancsak az egyén szenvedélye követeli a maga jogát; de nincs-e háttéren ott a társadalom javításának gondolata? Csak Deniseben is nem a túlszigorun ítélő társadalom belső meghasonlása nyer-e megvilágosítást? Tehát a meghasonlás képe, melyből az egyetemes eszméje kiemelkedik. Az egyéniség formáját szétrepesztő eszme, mint Schiller harangja a széttört formából emelkedik a magasba, hogy hirdesse az emberiséget összefoglaló nagy eszméket.

Ujabb érv szól mellettünk, ha a Rákosi könyvének azt a fejezetét olvassuk el, mely tagadhatlanul magában egy kis remek példája az aesthetikai kritikának és szellemessége mellett eredeti felfogásra vall: a Teleki „Kegyencz“-éről szóló fejezetet, mely a Rákosi rendszerének mintegy döntő példája. Ugyanis Petronius Maximus vétsége folytán megsértett egyetemes az ő csoda-rendszerével oda silányul, hogy a fenség hatása helyett fölzaklatja lelkünket és zavart végbenyomást hagy hátra. Diadalmaskodva tünteti föl Rákosi az akademikus ítésekkel szemben, hogy ime egy szabályszerű vétség alapjára logikus következetességgel fölépített tragodia eltévesztett, mert a tragoediát a tragikus egyén teszi azzá és sem az egyetemes, sem a vétség meg nem menti. Petronius lesilányítja magát az által, hogy csupa boszúból vétkesnek hitt

nejét áldozatul dobja Valentiniánnak és hozzá maga orvul rabolja meg a császárné elcsábítása útján a császár becsületét. Mind ez azért, hogy boszuját megállja. Hiányzik a „nagyság“ mérve Petroniusból, tehát nem lehet igazán tragikus alak. Teleki „Kegyencét“ nem védelmezem. Oly exotikus lélektani fejtvény megoldását törekszik e darab megejteni: mely épen azért veszi el ránk a megrázó hatást és hagy hátra undort, mert **kort** jellemző kép marad, oly kor jellemző képe, mely kiforgatta magából az embert. Az emberiség e torz alakja nem bír III. Rikárd fölényével, ép azért, mert kiveti magából a kék és élvezet gondolatán kívül a világ kormányzás gondolatát, mely a valóban tragikus hős fő attribútuma az oly esetben, ha az egyetemessel szemben nyílt csatára száll. Épen Beöthy mellett szól mind az az igazság, melyet Rákosi elmond a „Kegyenc“-ről. Mert ha tovább megyünk és kérdjük: miért hiányzik Petroniusban a tragikai nagyság; megtaláljuk a választ Beöthy rendszerében, mely a kiválóságot megköveteli a tragikai hősben, csakhogy e kiválóság tragikai gyarlósággal függ elválaszthatlanul egybe. E megjegyzés épen nem csökkenti elismerésünket Rákosi felfogása iránt e tragediára nézve, melyben vele tökéletesen egyetérttek.

Rákosi egyenlő fegyverrel van felfegyverezve és ugyancsak ügyesen mérkőzik meg Beöthyvel, mihelyt a gyakorlati alkalmazásra kerül a dolog. Így szellemes, váratlan fordulattal veri vissza Beöthy azon érvelését, mely magában szintén genialisnak mondható, melylyel bizonyítgatja, hogy a nép legendája egy Ahsverusról, egy bolyongó Hollandiról, egy bűvös vadászról eléggé mutatja, hogy lehet valakit sujtani halál talánsággal; tehát a belső megsemmisülés iszonyu foka a tragikumnak, nem szükséges a természeti vég. Majdnem megejtett a finom észrevétel. De Rákosi helyesen jegyzi meg, hogy ez alakok mythikus hősök, kik az isten joghatósága alá tartoznak, mert az istent sértik meg. Ép azért hibáztatja Katonát, hogy Bánkot nem ölte meg — mert saját szavai szerint — „az igazi jeruzsálemi vargas az igazi Bánk semmik, míg a költészet és legenda alakjai nem halhatnak meg, örök bolyongásra vannak ítélve a muzsák által.“ „Az egyik, mert istenre kezét emelte büntetésül“ és teszi hozzá csipősen „a másik egy elmélet igazolása végett a tra-

gikus vétségéről“ követeli a halált, mely mélyre ható kifejezése szerint „termékenynyé teszi a nézőben az erkölcsöt.“ „Vigasztal, fölemel, könnyít. A halál: gloriával.“

Ugy de ha nem az egyetemesnek az egyéniség szűkkörébe eszállt alakját, hanem a testté vált ígét, az érettünk szolgásgát válalt megváltót ábrázolja a tragikus hős a maga eszményi törekvésével, melyet csak gyarló volta miatt hurczol meg néha vértengerben: e gloriát hogyan lássuk, vagy ha látjuk, hogyan emeljen ki magunkból oda, hol a fenség honol?

Beöthy műve rendszeres, talán igen is az, ez által oly ellenmondásba is jó magával, melyet csak a rendkívüli gazdag választékban előtte állott példák özöne okozhatott. Így külön tárgyalja a tragikus hős kiválóságának négy formában megjelenő gyarlóságát: a fejletlenséget, mértéktelenséget, egyoldalúságot, következetlenséget. Példákat talál mindenikre.

Példák: VI. Henrik, Géza herezeg, (Szász Károly „Salamonjában“) a fejletlenségre; Aias, Gyulai Pál (Kemény Zsigmond regény hőse) a mértéktelenségre; Antigone, Tennyson Arden Enochja, az egyoldalúságra; Orleansi szüz, Coriolan a következetlenségre. De ha e példákat (mindenik gyarlóságra a felhozottak közül csak egy párt irtunk ide) behatóbb figyelemre méltatjuk: a fejletlenségben nem találunk tragikumot, a következetlenségben csak katastrophát látunk, mely a tragikai jellem teljességéből bomlik ki; és ha nem is pusztán a mértéktelenségben keressük a tragikumot, mint a görög *ἔβρις*-ben, több súlyt helyezünk a tragikus jellem több oldalú felfogására, mint a hogy legujabban Dehlen egy egyébként nem helyeselhető művében az ugynevezett természet-tudományi világnézet alapján az új kor drámája kiindulási pontjául tekinti Hamletet, mert sokoldalú praeformációját látja benne a teljes egyéniségnek. Beöthy könyvének az a fejezete, mely a tragikus jellem határozottságát szembe állítja az epikus jellem teljességével, a legszebb fejezet művében, azonban e határozottság nem követeli, hogy a fentebbi beosztást chablonszerű pontossággal keresztül vigyük.

Összébb huzom a vitorlát. Beöthy könyvének részletes taglalásába ez alkalommal nem bocsátkozom; kivált az Aristoteles katharsisára, a görög és keresztény dráma párhuzamára vonatkozó

fejtegetések külön tanulmányt igényelnek. A Faust-, Manfred-, Kain-Ember tragediájára vonatkozó észrevételek egy mély elme gondolatai, melyek behatóbb méltánylásra érdemesek. Czelóm volt egyszerűen a tragikum szilárd alapját védnem csekély erőmhöz képest, védnem azon mai korban elterjedt irány ellen, mely az embert természeti törvények által determináltatja a szabadság végetlen világát: az akarat világát visszatükröző költészet terén is. Nem szégyelem bevallani, hogy az egyetemes reám nézve nem „köd és pára.“ Emberi gyarlóságom büszkesége az a hamartia, mely Ádámot a tudás fájához kergeté és hadd maradjon meg az ember tragediája örök kiindulási pontja Prometheus azon vétségge, melylyel a tüzet az égből leragadta. Az egyetemes eszméket halhatatlanságban, örök fényben tündöklő eme vezéresillagait földi boldogságunknak ha takarja is a metaphysika vagy a hit köde — „umnebelnd Himmelsglut“ — nem meddő a bölcsészet isteni munkája, melylyel e ködöt ritkitja, hogy a vezér-esillagok fényét annál tisztábban láthassuk. Maradjon csak a tragikum alapjául az egyetemes sérelme. Mert e keserüből lesz az édes. Umbram fugat claritas, noctem lux illuminat.

Dr. Hegedüs István.

BEVEZETÉS A NYELVTUDOMÁNYBA.

Nyelvészet vagy nyelvtudomány azoknak az ismereteknek a rendszeres összege, a melyek a nyelv mivoltával, azaz lényegével, és minőségével, azaz alakulásával foglalkoznak.

A nyelv pedig egész általánosságban az az eszköz, a mely az embernek arra szolgál, hogy gondolatait és érzéseit embertársával közölhesse. E közlés hangok és hangcsoportok útján történik, a melyeket a közlő hallhatóvá tesz, „kiejt”; a másik hall és megért.

Egész általánosságban véve sok hang keletkezik a természetben, a melyet az ember hall és meg is ért. A szél zúgása, a patak csergedezése, a kettétörő száraz fa recsegése, a nyargaló dobogása és sok ezernyi más természetes hang, mind olyanok, hogy az ember meg is hallja, meg is érti, a mennyiben kevés tapasztalás után egész bizonyossággal tudja, hogy a hallott hangot mi és mi módon okozza, és ennélfogva a hallott hangból következtetni tudja azt, hogy mi, mely irányban és körülbelől mekkora távolságra történt; de az ily hangok nem alkothatnak soha nyelvet, még pedig azért nem, mivel először nem adhatják tudtára a hallónak a hangot okozó esemény minden körülményeit; másodsor az is, a mit a hangból meg lehet érteni, nincs avval a szabatossággal kifejezve, a mely minden félreértést kizár; harmadszor az egyes hangokból megismert külön álló események közt semmi kapcsolat, semmi viszony sincs, és negyedszer végre hiányzik a nyelv létesülésének fő- és alapkelléke, az az öntudatos szándék t. i., a mely a hangot éppen egy bizonyos, szabatosan meghatározott, félre nem érthető és a legapróbb részletekig tökélyes közlés eszközeül éppen oly minőségben és kapcsolatban hozza létre, a milyenben célja elérésére legalkalmasabbnak tartja.

A nyelv e szerint nem az öntudatlan természeti erők törvényszerű működésének eredménye, hanem az emberi értelmi te-

hetség öntudatos és teljesen felfogott és átértett célra irányult munkásságának okszerűen létesített terméke. A közlés szüksége volt az első ösztönző mozzanat, az anyagot nyújtotta annak az észlelése, hogy az emberi test bizonyos szervei kiválóan alkalmasak hallható hangok előidézésére, még pedig oly módon, hogy e szervek bizonyos módon való öszműködése a hangnak nagyon számos módosítását és árnyalatát bírja létesíteni, a melyeket a hallás igen jól és tisztán meg tud egymástól különböztetni, és a melyekből minden emberi képzelet felett nagy számú hangesorok és hangkapcsolatok alakulhatnak, és hogy e hangkapcsolatok ismét fensőbb rendű és bonyolultabb szerkezetű alkotások alkotórészeiként szolgálhatnak. E kapcsolatok szerkesztése, a szerkesztés szabályainak megállapítása fejezte be a nyelvalkotás munkáját.

Nagy tévedés volna azonban az eddig elmondottat úgy felfogni, mint ha a nyelvet előre kiszámított és megállapított terv és rendszer szerint alkotta volna akár egyes, akár valamely egyetértő testület, vagy is, a mindennapias kifejezéssel élve, mint ha a nyelvet csinálták volna, tehát a nyelv mesterséges készítmény volna. Kétségtelen dolog ugyan, hogy ha valamely kész nyelvet fejlődésének akármely fokán vizsgálat alá veszünk, félreismerhetetlenül fog szemünkbe ötleni bizonyos következetes szabály- és törvényszerűség a fejlődésben és az alkatban; ám de ez a törvényszerűség nem szándékos, nem tervszerű, nem okoskodás és számítás szüleménye, hanem önkénytelen, csaknem ösztönyszerű, sőt mondhatni sokszor öntudatlan összehasonlításnak, utánzásnak az eredménye, a mely a nyelvalkotó emberiség természeti tehetségeinek, hajlamainak, értelmi fejlettségének és hangadó szervei minőségének szükségképpii folyománya.

Mint hogy pedig az utóbb említett tényezők az ember természeti mivoltában és minőségében gyökereznek; önkényt következik, hogy e tényezők működésének törvényszerűsége csak is a természet törvényei kényszerítő hatása alatt jö létre. Ennélfogva alig fogunk tévedni, ha a nyelvet a természet hatása alatt létrejött terménynek tekintjük, a melynek alakulásában, fejlődésében az ember közreműködése csak úgy szerepel, mint a hogy szerepel az emberi munka, szorgalom és értelem a földmivelés termékeinek előállításában.

Igazat kell tehát adnunk azoknak, a kik a nyelvtudományt a természettudományok közé sorozzák. Ám ha természettudomány, tárgyalásában csak úgy fogunk helyes úton járni, ha a természettudományok egyedül helyes módszerét alkalmazzuk, azt t. i., a mely a kétségtelenül létező tényekből igyekszik a létesülésökön uralkodott törvényt észszerű következtetéssel elvonni.

Ha az emberiség életének és működésének színhelye, a föld felülete, mindenütt egyenlő alkatu volna, ha az ember e színtér minden pontján ugyanegy körülmények közt, egynemű feltételek és azonos eljárások mellett lenné meg a létezésére, faja fentartására és fejlődésére szükséges eszközöket és anyagokat, ha mindenütt egyenlő terepen ugyanazon állatoktól és növényektől környezve, az időjárás és hőmérsék hullámzás ugyanazon váltakozásai közt élne; bizonyára oly egyenletesen fejlődik vala értelmisége, hogy alig ha alakulhattak volna egymástól lényegesen különböző nyelvek. Vagy tökélyesen egy volna az egész emberiség nyelve, vagy legfőlebb annyi eltérés lehetne egyes nyelvjárások közt, a mely legkevésbé sem nehezítné a kölcsönös megérthetést.

Ám a feltett egyenlőség nem lévén meg, a nyelv is különböző körülmények közt és különböző helyeken különbözőleg alakult. A létfeltételek különböző volta miatt maga a nyelvi anyag is nagyon különböző elemekből állott elő, anyag és alak pedig oly szoros viszonyban vannak egymáshoz, hogy az egyik lényeges feltétele a másiknak. Az alakító kéz csak bizonyos határokon belül bír ugyanegy anyagból különböző idomokat, vagy különböző anyagból hasonló idomokat alkotni. Hozzá járul a legtöbb esetben annak a czélnak is a mivolta, a melynek elérésére történik az alakítás. E különbségek befolyása alatt oly különböző anyagból és annyira eltérő idomokkal alakult a nyelv, hogy helyről-helyre nem csak lényegtelen módosulásokat szenvedett, hanem anyag és idom tekintetében merőben külön vált, és semmi hasonlatosságot sem mutató, hanem a szó szoros értelmében minden tekintetben külön álló és egymástól idegen nyelvek keletkeztek.

A mikor a nyelv először kezd szolgálni közlő eszközzül, a közlés élő hanggal történik, a melyet a száj hangszervei eléállítanak, a fül felfogó szervei felfognak, hogy az értelem megérthesse. Köztudomás szerint ezt beszédnek nevezzük. Hogy ez a beszéd a

nyelvalkotás kezdeties korában sehol és semmi tekintetben tökélyes nem lehetett, önkényt világos. Maga a legelső és legegyszerűbb alapeleme, az egyes hang idéltlen, durva volt és a határozott jellemet nélkülözötte. Sok figyelmes észlelés és hosszas tapasztalás után keletkezhetett csak az a tudás, hogy a füllel egymástól megkülönböztethető hangokat és hangárnyalatokat melyik hangszerv és minő működéssel állítja elé, hogy tehát a hangszervek minősége és működése módja szerint miféle hangkapcsolatok lehetségesek, mifélék nem; melyikiek könnyen kiejthetők, melyikiek nem; mi okozza azt, hogy némely hang csengő, tiszta és határozott, más tompa, homályos és határozatlan. E tudás alapján válogatás állott be, idő közben fejlődni kezdett a kellemes, a szép, az öszhangzatos iránti érzék is, a mely természetesen erősen befolyásolta ezt a válogatást. Ehhez járult még az a nagyon fontos körülmény, hogy magok a hangszervek és a hallás szervei is a használat, az az a gyakorlás által fejlődtek, a mi ismét tökélyesebb és tisztább hangalakítást és a hallott hangok élesebb megkülönböztetését tette lehetővé. Látjuk tehát, hogy elkezdve azon a mozzanaton, a mikor az ember észrevette, hogy hangot tud hallatni, addig, a mig annak a tudatára eljutott, hogy az a hang szerves és mint ilyen, hajlítható és idomítható, és hogy különböző ily szerves hangokból csoportok alakíthatók, a melyek ismét nem csak szerves életre és fejlődésre, hajlásra és alakváltoztatásra alkalmasak, hanem gondolatok és folytonos eszmeláncolatok kifejezésére és előadására is használhatók: sok idő telt el, és ez idő alatt a nyelv anyaga és alakulása folytonos erjedő és forrongó mozgásban számtalan módosulásokon és változásokon ment át, a melyeknek okait, mikéntjét és sorrendjét még ez idő szerint csak hozzávetően bírjuk követni és kimutatni. Mert addig, a mig a nyelvet csak beszélték, nem volt mód és lehetőség sem az időleges állapotok emlékének biztos fentartására, sem az átmenetek és változások minőségéről és mekkoraságáról számot adni, sem a letűnt idomokat a divókkal egybevetni. Noha tehát a fejlődés előhaladásában a fennebb jellemeztem törvényszerűség és következetesség kétségen kívül megvolt és működött, nem volt mód a kimutatására, sőt még észlelése is annyira bajos volt, hogy bizonyára csak kevesen, s azok is csak hiányosan és hézagosan vehették

észre, noha ösztönszerűleg utánozva mindenki követte és alkalmazta.

De a mikor a hangjegyekkel való írást feltalálták, a helyzet nagyon megváltozott. A pillanatnyilag eltűnedező hangok és hangcsoportok szemmel látható alakot öltöttek, a mely híven és részletesen tükrözte vissza a hangok mivoltát, sorát és kapcsolátát, és még azt a nagy előnyt is nyújtotta, hogy a rég elhangzott beszéd képit egészben és részleteiben változatlanul fentartotta. Ez által a nyelvvalak és a nyelvényag bizonyos állandóságot nyert, és ha a fejlődés szüntelen tovább haladásában mégis állottak be változások és módosulások, volt legalább mód az egybevetésre, a beállott változások mivoltának kimutatására, szóval azoknak az adatoknak az egybegyűjtésére és méltánylására, a melyekből el lehetett vonni az e változásokon uralkodott elveket és törvényeket. A csak beszélt nyelven uralkodó törvény csak homályosan és határozatlanul jut kifejezésre a nyelv szokásban; az írott nyelv törvénye szabatos alakot ölt, a maradandó képen lehet tanulmány tárgyává tenni az adatnyújtó tüneteket, fel lehet bontani e szokást alkatelemeire, és ezekből elvonni azokat az irányadó szabályokat, a melyek szerint a nyelvalkotás és nyelvfejlődés okszerűsége érvényre jut.

Innen kezdve sajátos viszony áll be a beszélt és írott nyelv között. A beszélt nyelv a mozgékony, a változás, az újítás; az írott nyelv a megállapodás, a fentartás, a meglevőhez ragaszkodás elvének képviselője. Ez ellentét folytonos küzdelem a kütteje, a mely az élő nyelvben, abban t. i., a mely egy időben beszélt és írott nyelv is, soha sem ér véget, és annál a természeti törvénynél fogva, hogy a mozgó és változó mindig örök vesz a mozdulatlanon, okozója a nyelv folytonos változásának anyag és alak tekintetében. Hogy ez a változás előnyére válik-e a nyelvnek vagy hátrányára, tökéletesíti-e vagy megrontja, vagy a mint mondani szokás, fejlesztése-e vagy hanyatlása a nyelvnek, oly kérdés, a mely minden egyes élő nyelvre nézve koronként külön vizsgálendő. A felelet rá természetesen különböző lesz; hiszen maga a tökéletesülés fogalma nyelvre való alkalmazásában sincs még határozottan megállapítva. Láttunk nyelveket annyira elváltozni, hogy merőben más nyelvekké váltak. Ki tudná meghatá-

rozni, hogy ily merő átalakulás fejlődés vagy romlás útján jött-e létre? Evvel a kérdéssel azonban itt nem kell foglalkoznunk.

Czélunk itt csak arra rámutatni, hogy miután az élő nyelv anyaga és alakja folytonosan változó, igen természetes, hogy ha az ily nyelv rendszerét tanulmány tárgyává tesszük, szükségképpen rá fogunk jöni, hogy a nyelv anyaga, az az, azok a hangcsoportok, a melyeket szóknak nevezünk, három irányban vannak változásnak alávetve; ugyanis egyszer változnak magok a csoportot alakító hangok, vagy úgy, hogy egy bizonyos hang helyébe más hang lép, vagy úgy, hogy a csoportban már meglévő hangokhoz oly hang csatlakozik, a mely az előtt nem volt benne, vagy úgy, hogy a csoport hangjai közül valamelyik elvész, tehát hangváltoztatás, hangbetoldás vagy hangkilökés útján, annak a lehetősége se levén kizárva, hogy e változás módjai ketteje, sőt mindhároma egyszerre és ismételve is történhetik. Másodszor az a változás áll elő, hogy a növekedő szükség, az eszmekör tágulása, az ismeretek szaporodása következtében új hangcsoportok alakulnak, a melyeket a nyelv vagy a benne már meglévő elemekből csupán új csoportosítás útján állít elé, vagy többé-kevésbé átalakítva és saját hangrendszeréhez idomítva készen vesz át más nyelvből, holott másfelől egyes hangcsoportok még eddig teljesen ki nem derített okokból lassanként kivesznek a nyelvből; az az, a mint ma mondjuk, a nyelv szókinése gyarapodik és apad. Harmadszor elváltozik az egyes hangcsoportok, a szók jelentése, vagy úgy, hogy e jelentés bővül, az az, azon egy szó mind többféle jelentést vesz fel; vagy úgy, hogy szűkül, az az, az oly szó, a mely többfélét jelenthetett, közmegégyezés következtében e jelentések egynehányát elveszti s utóbb tüzetesen csak is egy jelentést tart meg, vagy végre úgy, hogy a szó lassu átmenettel elveszti eredeti jelentését és más, néha merőben különböző jelentést vesz fel. A nyelvanyag e három irányú elváltozása egyszerre és egymást kölcsönösen befolyásolva néha oly gyökeresen alakítja át a nyelvanyagot, hogy a felületes észlelő nem is bírja meglátni az elváltozott és úgyszólván feldolgozott állományon az eredeti őanyag mivoltát, és néha még a mélyre ható tudományos nyomozás se bírja már egész biztossággal kideríteni, hogy némely szóalak melyik ősalakból és minő átváltozás útján állott elé.

A nyelvanyag ez átalakulása mellett a nyelvvidom se marad

hatott érintetlen a mozgalmótól. E szóval: nyelvvidom, jöjjünk itt mindenek előtt tisztába.

A nyelvet gondolatok és érzelmek közlésére való eszköznek értelmeztük. Önkényt világos, hogy a közlés szükséges vagy kívánatos volta nem állhatott elő előbb, mint a hogy valami közölni való volt, a miből az látszik következni, hogy az ember előbb öntudatára jutott érzéseinek, előbb gondolkozott, s csak azután kezdett beszélni. Ez azonban nem úgy van. Csaknem egész bizonyossággal állíthatni, hogy gondolkozás és beszéd egyszerre és szoros kapcsolatban egymással keletkeztek. Igen messze vezetne el, ha e keletkezés mikéntjének a fejtegetésébe akarnék bocsátkozni, és az eredmény mégis csak nagyon is kétségbe vonható hozzávetésekben és feltevésekben lelhetné kifejezését. Csak azt bizonyítja minden nyelv egyaránt, hogy minden hangcsoport vagy szó egy fogalomnak a kifejezője, és mindenkor az is volt, a minek nem mond ellent az a tapasztalat, hogy egy szó nem csak egy fogalmat fejez ki, és hogy idő folytán változhatott az a fogalom, a melynek egy bizonyos szó volt a kifejezője, úgy, hogy ugyanazon egy szó különböző időkben különböző fogalmakat jelölhetett. Az tagadhatatlan tény, hogy minden nyelvben a szó és a fogalom oly elválaszthatatlan kapcsolatban vannak, hogy a kimondott szó azonnal mindenkiben, a ki hallja, ugyan azt az egy és határozott fogalmat kelti, a fogalom pedig tisztán csak úgy válik öntudatossá, ha szóba öltözik. A szóval ki nem fejezett, a meg nem nevezett fogalom, mint határozott valami nem is létezik. Annyira van egybeforrva a fogalom a szóval, hogy egyiket se bírjuk képzelni a másik nélkül.

A szó tehát magában és magára nem levén egyéb, mint a hanggá vált fogalom, a fogalom közlésére a szó tökélyesen elégéses is. Mihelyt azonban az elme a fogalmakat egymással kapcsolatba hozva e fogalmak csoportosításával gondolatokat kezd alkotni, az az, észlelve azokat a viszonyokat, a melyek a fogalmak közt vagy már természetöknél fogva léteznek, vagy kapcsolatok által keletkeznek, a mely kapcsolatokat vagy tapasztalva veszünk észre, vagy többé-kevésbbé szándékos működéssel magunk hozunk létre, a közlő beszéd e viszonyok jelölésére is törekszik, és e törekvésében különböző módokhoz folyamodik; lássuk ezeket rendre.

Az első és legtermészetesebb mód, az egymáshoz viszonyban

levő szók oly csoportosítása, hogy a viszony az elhelyezésben és a sorrendben jusson kifejezésre. A szók, mint olyanok, ez eljárásnál változatlanok maradnak, hanem úgy sorakoznak, hogy az egymáshoz szorosabb viszonyban állók helyileg is közelebb jutnak egymáshoz, a feltételező megelőzi a feltettet, a fontosság szerinti sorrend a körülményekhez képest vagy emelkedő lesz, vagy leszálló, az az, vagy a legkevesébbé fontosan kezdve minden következő fontosabb lesz az előzőnél és a legfontosabb a végén fog következni, vagy megfordítva. Ez az egyszerű eljárás azonban a legtökélytelenebb is, jelezheti ugyan a viszony szorosabb vagy lazább voltát, de nem bírja szabatosan megjelölni a viszony minőségét, még kevésbé az árnyalatokat, a melyek lényegben hasonló viszonyokat megkülönböztetnek egymástól. Még is a beszélő nyelv megélhet ezzel az eljárással, lévén neki a hang emelésében vagy leeresztésében, súlylyal vagy súly nélkül való kiejtésében, a beszédet kísérő arczjátékban vagy taglejtésben, a szók gyorsabb vagy lassabb tagolásában oly segédeszközei, a melyek az eljárás hiányait pótolhatják. De az irott nyelv ezekkel az eszközökkel nem rendelkezik. Ezért az irott nyelvben a csupa sorrend és elhelyezés nem bírja határozottan jelölni a viszonyokat, a leirt beszéd vagy éppen érthetetlen lesz, vagy sokértelmű, a mi sokszor még rosszabb.

De a beszélő nyelv sem érthette be e kezdeties módjával a viszonyjelzésnek, hanem rá tért egy tökélyesebb jelzésre, a mely abból állott, hogy a jelölendő viszonyhoz képest magát a szó alakját módosította. Ez eljárás lehetővé tette, hogy a viszonyok jelzése az irott és a beszélt nyelvben ugyanaz és egyenlőn határozott és szabatos lehessen, mert a szóalak módosítását könnyű volt az írásban is föltüntetni, és miután természetes volt, hogy egyenlő viszonyoknak ugyanaz legyen a jelzése, a viszonyok jelzése szempontjából bizonyos alakmódosításai a szóknak megszilárdultak, és félreismerhetetlen jeleivé váltak bizonyos, meghatározott viszonyoknak. Ha azt kívánták, hogy ez a jelzés a kívánalomnak és a szükségnek megfeleljen, két alapelvet kellett megállapítani, egyfelől azt, hogy egyenlő vagy egyenlőnek tekinthető viszonyok jelölésére tökélyesen egyenlő módon módosúljanak a különböző szóalakok, tehát különböző viszonyoknak különböző alakmódosítások is feleljenek meg; másfelől úgy magokat a szóalakokat, mint a

viszonyokat jelző módosításokat úgy kell idomítani, hogy minden szó alkalmas legyen minden oly alakmódosításra, a mely jele lehet mindazoknak a viszonyoknak, a melyekbe a szó jöhet. Ez elvek alapján egy egész rendszere fejlődött az irányadó szabályoknak, a melyek a viszonyjelző alakmódosítások alkalmazására útasítottak, a melyeket eleintén ösztönszerű hasonlítás és utánzás szokásosokká tett, későbbben a nyelvtudomány a tényleges alakulásokból elvont és megállapított.

A két eljárás, a rendezés és az alakmódosítás későbbben, a nyelvek tovább fejlődése folyamatában éppen nem mutatkoztak összeférhetetleneknek, sőt arra a meggyőződésre vezettek, hogy mind a kettő együtt alkalmazva még tökélyesebben vezet a kitűzött célhoz, a viszonyok pontos és szabatos jelzéséhez. De mint mindenütt, a hol két tényező együtt működik, akár egyenlő, akár ellenkező vagy eltérő irányban, úgy itt is megtörtént, hogy a két eljárás egymásra hatván, kölcsönösen módosította egymást.

Tán az eddigiek után felesleges is mondanom, hogy az utóbbi fejtegetésben tárgyalt viszonyjelzés alig változtatott valamit a nyelv anyagán, a szókincsen, de lételt adott a nyelvalakoknak, és ezzel egyszersmind annak, a mit fennebb nyelvvidomnak neveztem.

Az élő nyelvben a nyelvvidom éppen oly kevésbé változhatatlan, mint a nyelvény; a nyelv fejlődése folyamában a viszonyjelzés egyfelől azért változik, mivel a mivelődés előhaladásával a tudás, az okoskodás és elmélkedés mind új eszméket ébreszt az elmében, a melyek kifejezésére mind több és változatosabb viszonyok jelzése válik szükségessé vagy legalább kívánatosná. Eleintén a nyelv e szükségnek úgy igyekszik megfelelni, hogy mind több és több alakot teremt, utóbb azonban az az észrevétel, hogy a feltüntetendő viszonyok, ha különböznek is egymástól némi vonatkozásokban és árnyalati szinezetőkben, másfelől mégis bizonyos rokonságot is mutatnak és kivált elvont alapeszméikben sokszor félreismerhetetlen egyműsüget éreztetnek, arra vezet, hogy ugyanazon egy jelzést alkalmazzák az egymű és csupán árnyalatokban eltérő viszonyok feltüntetésére, úgy, hogy ugyanazon egy alak a rokon és egy alapeszmén nyugvó viszonyok egész sorozatának válik jelzőjévé, és tetemesen alászáll azoknak a vonatkozásoknak a száma, a melyek új alakot kívánnak. Ez a körülmény

gátot vet az alakok korlátlan elszaporodásának, és egyszersmind a valóban szükséges alakok idom és jelentés szerinti osztályozására vezet, a mely nem csak könnyíti az áttekintést és emlékleben tartást, hanem útmutatást ad az alkalmazásra is. A mikor aztán későbbben a viszonyjelzésben az alak mellett ismét a szórend is kezd szerepelni, azt kezdik észrevenni, hogy sok árnyalat és vonatkozás már a szórend által eléggé van jelezve, tehát nem kíván külön alakot is; a nyelv lassanként elejti az alakot és mind inkább beéri a szórenddel, a minek aztán természetes következménye, hogy a szórend folyton nyer fontosságban, és éppen abban az arányban veszt szabadságban, mind szorosabb és szorosabb törvény és szabály korlátai közé szorulván. Alak és szórend így osztoznak a beszédben vagy nyelvben való szereplésökben. A viszonyjelző alakok vagy számosak és változatosak, a nyelv gazdag jelentős szóalakokban, vagy kevesen vannak, a nyelv szegény alakokban; az első esetben a szórendnek kevés fontossága van, és a szók elhelyezése nincs szoros szabályoknak alávetve; a szabatos érthetőség hátrányai nélkül tetemes szabadsággal rakhatja a beszélő és író a szokat egymás mellé; e szabadság annyira mehet, hogy a szorosan együvé tartozó szokat tetszése szerint elszakaszthatja és meglehető távolságra vetheti egymástól, mivel alakjuk biztosan jelzi összetartozandóságukat. A második esetben a szórend felette fontos, szoros szabályok uralma alatt áll, és minden változtatása módosítja a kifejezendő eszmét; az alak csak másodrendű szerepet visz, és azért kevésbé levén figyelem tárgya, elébb a beszédben, utóbb az írásban is kopni kezd, s vagy egészen elkopik, úgy, hogy nyoma se marad, vagy csak akkora romja tartja fenn magát, a mely alig valamivel több a nyomnál, és a melyből akár hányszor ki se lehet venni, mi és milyen lehetett eredeti ép korában.

A nyelvtudomány az eddig fejtegetett változások valamennyijét vonja vizsgálódásai körébe, és e szerint két főszakra oszlik. Az egyik foglalkozik a nyelv anyagával, s ezt szónyomozásnak hívják, a második tárgyalja a nyelv idomát, s ez az u. n. nyelvtan. Mind a két szak vagy általánosságban valamennyi nyelvre vagy legalább egész nyelvfajokra terjed ki, ez az összehasonlító nyelvtudomány, vagy pedig csupán egy nyelvre szorítkozik. Mon-

danom se kell, hogy az általános összehasonlító nyelvtudomány és a tüzetesen csak egy nyelvre vonatkozó nyelvtudomány közt hátrázott válaszvonal nincs, egymás támogatására vannak utalva, egymást nem nélkülözhetik. Azonban több szükségök van egymásra a szónyomozásnál, mint a nyelvtanban. Miért? a következőkből fog kiderülni.

Noha, a mint mondtam, a nyelv érzések és gondolatok közlésére való eszköz, és szintugy szükségszerűnek látszik az a következtetés, hogy ugyanazon munka végrehajtására mindenütt ugyanazon egy eszköz vagy legalább is lényegében és idomában alig különböző eszköz alkalmazása lesz a legegyszerűbb és legalkalmasabb; mégis azt látjuk, hogy a nyelv tényleg nem csak nem azonos mindenütt, hanem hogy az emberiségnek arra az egy célra, az érzések és gondolatok közlésére egymástól lényegesen különböző nagy számú nyelvek szolgálnak. Elkezdve azon a különbözőszen, a mely csak egyes hangok módosításában nyilatkozik, különben érintetlenül hagyva a nyelv egész anyagát és idomát, egészen addig, a mely még a legegyszerűbb alapelemek, az egyes hangok tekintetében is annyira különbözik, hogy azt lehetne hinni, az illető nyelveket beszélő embereknek hangadó szervei egészen különböző szerkezetűek és merőben másként működnek, oly számtalan foka van a nyelvek különböző voltának, hogy a pontos osztályozás csaknem lehetetlen. Ám, ha történelmi sorrendben végig tekintünk azokon a változásokon, a melyeken ugyanazon egy nyelv fejlődése folyamában átment, meglepve fogunk arra az eredményre jutni, hogy aránylag nem is igen nagy idő lefolyása alatt egy nyelv annyira elváltozhatott, hogy a még mindig ugyanazt a nyelvet beszélő utódok nem csak meg nem értik őseik beszédét, hanem rá sem ismernek, hogy az lényegében és idomában a saját élő nyelvek őse. Önkénytelenül veti fel magát itt egy nagyon fontos nyelvtudományi kérdés, annál fontosabb, mivel legközelebb vonatkozásban van azokra a gyakorlati nyelvtani kérdésekre, a melyek jelenleg oly sűrűn foglalkoztatják leginkább nyelvészeinket. A kérdés ez: mily és mekkora változáson mehet át egy nyelv úgy, hogy még mindig azon nyelvnek maradjon, és hol kezdődnek azok a változások, a melyek a nyelvből egészen más nyelvet csinálnak?

A kérdés nem egyszerű, megoldása nem is könnyű, legkevesébbé pedig hiszem, hogy azok a fejtegetések, a mélyeket inkább csak vázlatosan jelezni lehet, mint tüzeten és kimerítőleg tárgyalni, meghozzák vagy bár csak helyes irányban keresik a végleges megoldást. Mindazonáltal elmondom és megelégszem, ha legalább ráirányozom a nyelvtudománnyal foglalkozók figyelmét.

Lássuk előbb a nyelv anyagját.

A nyelv anyaga a szókinés, a szók pedig hangcsoportok, tehát hangokból alakulnak. A hang magában, itt természetesen mindig szerves hangot értve, nagyon sokféle lehet ahhoz képest, hogy létesítésénél melyik és hány hangszerv, mi módon és mekkora erőlyel működött közre. Itt mindjárt az a tapasztalati tény áll előnkbe, hogy egyetlen egy nyelv sincs, a mely az emberi hangszervekkel létesíthető valamennyi szerves hangot mind felhasználta volna szavai alkotására. Az egyik többet, a másik kevesebbet alkalmazott, egyik sem nagyon sokat, ha t. i. csak tisztán az egyszerű hangokat vesszük számba. Az egyik nyelv egyféle, a másik másféle hangok iránt viselkedik kiváló előszeretettel, és alkalmazza ennek következtében sűrűbben, mint a másik. Némely nyelv egyes hangokat erősen nélkülöz, a melyek nélkül a másik nem tudna ellenni. Minden nyelvnek tehát megvan a maga saját hangkészlete, vagy is a mint tudományosan elnevezhetjük, hangrendszere, és már most kérdezzük, változhatik-e valamely nyelv hangrendszere, és ha igen, miben és mennyire?

A mennyire a rendelkezésünkre álló adatokból kivehetjük, a hangrendszer egyik legállandóbb és legkevesébbé változó jelleme a nyelvnek. Ez nagyon természetes is. Az élő beszédben a hangszervek hozzá szoknak bizonyos hangok kiejtéséhez, és e hangok előidézéséhez szükséges mozgásokhoz ugyanynyira, hogy csak is ezeket a megszokott és begyakorlott hangokat birják könnyen és folyékonyan kiejteni, minden idegen hang nehézséget szül a kiejtésében, a melyet egészen legyőzni nem is bir soha. A tapasztalás arról tanuskodik, hogy az idegen nyelvek megtanulásában legtöbb nehézséggel jár a helyes és sajátos kiejtés elsajátítása, és a bennszülött füle még ráismer az idegenre, a mikor ez azt hiszi, hogy már tökélyesen beszél a tanult nyelvet. Ebből

önkényt következik, hogy a beszélő nyelv nem könnyen változtatja meg a megszokott hangrendszert; ezen belől megcserélheti és meg is cseréli az egyik hangot a másikkal, de soha se viszen bele a maga hangrendszerébe oly hangot, a mely eredetileg nem volt benne, ellenben megtörténhetik, hogy a rendszerben létező hangokból egyesek kivesznek, a mi úgy esik meg, ha egymástól nagyon kevésbé különböző két rokon hang a kiejtésben annyira összecsiszolódik, hogy a csekély különbség merőben elenyészik, és a kettőből egy lesz. Arra a következtetésre jutunk tehát, hogy a beszélő nyelv nem változtatja meg a maga megállapított hangrendszerét, annyira nem, hogy ha szókinése gyarapítása céljából idegen nyelvből veszen át szót, a szót alkotó hangokat a maga rendszeréhez idomítja, az az a maga rendszerébe nem illő hangokat kicseréli és így a szó hangzását elváltoztatván, úgy alakítja át, mint ha saját elemeiből alkotta volna.

Ha már a beszélő nyelv is oly szívésen ragaszkodik hangrendszere változatlan fentartásához, az irott nyelv még hajthatatlanabb lesz e tekintetben, már csak azért is, mivel megállapított betűsorában nem talál jegyet az idegen hang jelölésére. Makacssága e tekintetben annyira megy, hogy a fenn jelzett esetben, a mikor a nyelv hangrendszeréből egy hang kivész, az irott nyelv fentartja a kiveszett hangot jelölő betűt, és azt a saját tüneményt mutatja, hogy merőben különböző két jeggyel vagy betűvel ugyanazt az egy hangot jelöli.

Mint első következtetést tehát azt állíthatjuk fel, hogy bár mi változáson megy is át valamely nyelv, mindaddig azon nyelvnek marad, a meddig hangrendszere megmarad, ellenben a hangrendszer különböző volta két nyelvet különböző nyelvnek jellemez, ha más tekintetben nagyon hasonlítanak is egymáshoz.

A hangokból csoportosítás útján válnak a szók, az egyes fogalmak kifejezői. Sok a fogalom, még sokkal több az a különböző hangcsoport, a melyet aránylag nem sok hangból össze lehet állítani. Még sincs egyetlen egy nyelv is, a mely a maga saját hangrendszerében alkotható valamennyi hangcsoportot, mint szót, felvette volna mind a maga szókinésébe, vagy minden fogalom jelölésére külön önálló szót alakított volna. Az első tekintetben egyfelől korlátot vet az a körülmény, hogy az alakítható hang-

csoporthoz nagy része már csak azért se lehet szó, mivel kiejtése alig vagy éppen nem lehetséges; a könnyen kiejthetők közt ismét sok olyan van, a mely vagy kellemetlen hangzása, vagy más valamely kipuhathatatlan ok miatt nem tudott helyet nyerni a nyelv szókincsében. Ellenben csaknem valamennyi nyelvnek erős hajlama van a hasonló vagy rokon fogalmak ugyanazon szóval való jelölésére. A mikor aztán a fejlődésnek egy bizonyos fokán a nyelv megalkotta a maga szókincsét, egy sajátos meddőség áll be. A nyelv nem bír többet egészen új szót alkotni, mert elvesztette azt a kezdeties együgyűséget és elfogulatlanságot, a melyek nélkülözhetetlen alapfeltételei az eredeti és új szóalak megteremtésének. Ha aztán idők folytán mégis beáll annak a szüksége, hogy egy addig ismeretlen fogalom jelölésére szót találjon s nem akad a meglevő szókincsben olyan szó, a mely akár értelem-átvitel, akár alakmódosítás útján a czélnak megfelelővé válhatnék, a nyelv úgy segít magán, hogy vagy meglevő szóból vagy szóelemekből szerkesztményt állít össze, vagy a fennebb jelzett hangátidomítással idegen szót vesz fel.

Már fennebb beszéltem arról, hogy miként változhatik a nyelv szókincese, most azt a tapasztalati tényt állíthatom oda, hogy nincs a fejlődésben csak némileg előhaladott egyetlen egy nyelv is, a mely számos idegen szót ne vett volna fel a maga szókincsébe. Nagyon furcsa és különös tünetekkel találkozhatni e téren. Idegen szók befurakodnak a nyelvbe, néha minden ok és szükség nélkül, sőt olykor kiszorítván örökéből az ugyanazon fogalom jelölésére a nyelvben megvolt tősgyökeres szót. De bár mekkora legyen is az ily átvett idegen szók száma valamely nyelvben, ez nem vetkőzteti ki a nyelvet a maga sajátos jelleméből, nem teszi a nyelvet más nyelvvé, sőt a fenn jellemezett hangáthasonítás útján az idegen szók elvesztvén éppen idegenszerűségeket, néha annyira egy-nemüekké válnak bennszülött társaikkal, hogy idegen származásuk kétséssé válhatik, és néha tán nem is volna kimutatható, ha véletlenül nem maradnak fenn biztos adatok beszármazásuk idejéről, okairól és körülményeiről, és olykor megtörténik, hogy ugyanazon egy szó azonos jelentéssel szerepelvén különböző két nyelvben, lehetetlen kideríteni, hogy melyiknek saját, melyiknek átvett

szava.

A mondottakból vonom el azt a második következtésemet, hogy a szókinés állagának változása nem módosítja a nyelv jellemét; egy nyelv mindig azon nyelvnek marad, ha egyebe érintetlen maradván, szókinése merőben elváltozik is; ellenben csaknem azonos szókinés mellett lehet két nyelv különböző nyelv.

Forduljunk most a nyelv idomához.

Fennebb elmondám, hogy a nyelvvidom abból az eljárásból fejlődik, a melyet a nyelv követ, a mikor a gondolat alakítására egybefoglalt fogalmak egymásra vonatkozását, egymáshoz való viszonyát a beszédben is jelezni kívánja. Megemlítém akkor, hogy alapjában két módja van e jelzésnek, egyik a fogalmat jelölő szó alakjának módosítása, a másik a szók elhelyezése bizonyos sorrendben. Kiegészítem most avval a megjegyzéssel, hogy az alak módosítását gyakran helyettesíti egy önálló szó odacsatolása a fogalmat jelölő szóhoz. Ez az eljárás sajátlag értelem-átvitelen alapszik. Az a fogalom ugyanis, a melynek valamely szó eredetileg képviselője volt, különböző körülmények következtében gyengülhet, elhalványulhat, és bizonyos fokig, mint fogalom, elvesztheti önállóságát. Annál a szoros kapcsolatnál fogva, a mely a szót és a vele jelölt fogalmat elválaszthatatlanul egybeköti, igen természetes, hogy a mint a fogalom elveszti önállóságát, az őt jelölő szó is megszűnik önálló lenni, és valamint az önállóságát, tehát egyediségét vesztett fogalom, voltaképpen már nem is fogalom, tehát nem is jöhet viszonyba más fogalommal, hanem legfőlebb csak egy más fogalom kiegészítésére, pótlására szolgálhat, lassanként átvállalja azt a szerepet, hogy más fogalom valamely viszonyát jelölheti; éppen úgy elveszti a jelölő szó is a maga egyediségét és csupán viszonyjelzővé válik. Mint ilyen nem eshetik többet oly alakváltozás alá, a mely viszonyt jelez. Megeshetik ugyan, hogy valamely szó és fogalom csak bizonyos esetekben cserél igy szerepet, holott más esetekben megtartja önállóságát; ilyenkor azonban rendesen megkülönbözteti a nyelv az egy szó kétféle szereplését alakilag is.

Ám a beszéd nem csak egyes gondolatokat, hanem a gondolatoknak, eszméknek lánczolatossorozatát is kénytelen közölni, és ilyenkor elkerülhetetlenül szükséges, hogy e gondolatok egymásra vonatkozását, egymástól függését, egymáshoz való viszonyát is

jelezzé. De minthogy a gondolatot rendszerint nem fejezi ki egyes szó, itt a viszonyjelzés nem eshetik meg alakmódosítással. A nyelv tehát itt is önálló szókkal jelzi a kapcsolatokat és vonatkozásokat. Hogy az itt alkalmazásba jövő viszonyjelző szócskák voltak-e valaha fogalmat jelölő önálló szók, oly kérdés, a melyet itt minden hátrány nélkül mellőzhetünk. Csak annyi legyen még itt említve, hogy azok az eredetileg önálló szók, a melyek csupa viszonyjelzőkké gyengültek, rendszeren alakilag is megkoptak, megcsönkültak, néha annyira, hogy már nem is szók többé, hanem csak jelző szótágok, a melyek a viszony jelzésére más szókhoz tapadnak.

Éppen úgy, mint a hogy szó és fogalom elválaszthatatlanok egymástól, a fogalmakat gondolatokká egybefűző szellemi működés is, abban a módban és eljárásban, a melylyel a nyelv a szók kapcsolatainak és egymáshoz való viszonyainak a jelzését eszközli és a kifejezett gondolatokat egymáshoz fűzi és csatolja, nem csak szabatos kifejezést nyer, hanem szabályozó mintaidomot is. Ha a beszéd egy bizonyos viszonyt egy bizonyos módon jelez, ez a jelzés a megfelelő viszonyával éppen oly elválaszthatatlanul forr össze, mint a szó a megfelelő fogalmával. Világos, hogy miután a fogalmak közt létezhető és képzelhető vonatkozások gondolkozás közben sokszor ismétlődnek, az elme csaknem önkénytelenül tesz rajtok egybevető észleleteket, és könnyen rá jő, hogy egyfelől ezek a viszonyok nem is lehetnek nagyon sokfélék, másfelől a különfélének látszók közt is sok van olyan, a mely a vele jelzett elvont vonatkozás tekintetében tökélyesen azonos. Ez rá vezet a viszonyok és vonatkozások osztályozására elvont, tiszta jelentőségek szerint, a melynek eredménye az, hogy aztán egy-egy viszonyjelzés már nem csak egy viszonyt, hanem az egynemű viszonyoknak úgyszólván egy egész osztályát vagy fajtát jelzi. Ez által lehetségessé válik, hogy a viszonyjelzés beérje aránylag kevés móddal és idommal. Hogy aztán melyik nyelv miféle felfogás szerint osztályozza a viszonyokat, melyik módját a jelzésnek alkalmazza kiválóan, hány idomot tart szükségesnek valamennyi lehető vonatkozás kifejezésére, mely esetekben látja feleslegeseknek a viszony tüzetes jelzését, az egymáshoz viszonyban álló szók közül melyikben jelzi a viszonyt, csak egyikén-e, vagy valamennyin, mily arányban osztóznak a jelzésben az alakmódosítás és a szórend: ezek a körül-

mények adják meg a nyelvnek az ő sajátosságos és különleges jellemét, úgy lényegére, mint idomára nézve. A beszélő nyelv szokásában a kinálkozó hasonlatosságok ösztönszerű felismerése és következtető alkalmazása az elősorolt körülmények tekintetében észrevétlenül létesíti azokat a megállapodásokat, a melyek utóbb szabályokká és törvényekké fejlődnek. A gondolkodó elme, a mint a viszonyt, mint létezőt érezni kezdi, keresi azt a jelzést, a mely homályos sejtését tiszta felfogássá érleli, úgy, hogy viszony és jelzés egyszerre létesülnek, és minthogy a jelzés ad idomot, tehát tényleges lételt a viszonynak, az elme az idomba helyezi át a viszony lényegét, ez idom nélkül nem bírja felfogni, utóbb még alkotni sem, és a nyelvvidom lassanként éppen akkora, vagy még nagyobb mértékben válik a gondolkodás vezérévé és szabályozójává, mint a mekkorában kifejezője és közlője. Minden sajátosság és különösség, a mely a nyelvvidomban fejlődik és jut érvényre, visszahat a gondolkodásra és tökélyes képmását idézi elé az észjárásban és eszmeűzésben. Az ember nem csak gondolkozva beszél, hanem beszélve gondolkodik is, sőt nem is bír beszéd nélkül gondolkodni, és innen van az, hogy a gondolkodás önkénytelenül és szükségképpen a beszéd alakjára idomul annyira, hogy a mit az ember beszédben nem tud kifejezni, azt nem is bírja tisztán és határozottan elgondolni. A gondolkodásnak és beszédnek e szükségszerű egyezése és egybeforrása alapja annak az állandóságnak, a mely a nyelv szervezetében és jellemében, lényegében és szellemében érvényesíti szabályozó és fentartó befolyását. Ez az az állandóság, a mely a csak beszélt nyelvben ösztönszerű szokásban nyilvánul, és biztos vezérévé lesz a beszélőnek nem csak gondolatai kifejezésében, hanem a gondolatok létesítésében és felfogásában is. A ki egy bizonyos nyelven beszél, azon a nyelven gondolkodik is, és ez kizárja a lehetőségét annak, hogy olyat gondoljon, a mit azon a nyelven nem lehet kifejezni, valamint annak is, hogy azon a nyelven ne bírhatta kifejezni azt, a mit gondolt; de más, még pedig reánk nézve sokkal fontosabb következménye is van ennek a körülménynek; minthogy t. i. a gondolat már keletkezésekor is a nyelv megszokott és állandósított idomai szerint jött létre, lehetetlen, hogy beszédbeli kifejezése bármi tekintetben ne feleljen meg tökélyesen a nyelvbéli idomok

rendszerének, vagy is, a mint mondani szoktuk, ne legyen időmában helyes, értelmében szabatos. Ezt fejezi ki Horatius, a mikor azt az elvet állítja fel, hogy a szokás szabja meg a beszéd törvényét és rendszerét és bírálja meg a beszéd helyes voltát. Ez a megszokás a szó szoros értelmében második természetté válik, mint ilyen, valóban ösztönt létesít, a mely követi a helyest, a nélkül, hogy eljárását indokolni tudná, érzi a helytelen, mint szokással ellenkezőt, de csak is mint ilyet. Ma ezt az ösztönt nyelvérzéknek nevezik és sokszor hivatkoznak rá. Múltán nagy fontosságot tulajdonítanak neki; csak hogy a körülmények szerint néha nagyon bajos annak a megbirálása, hogy az, a mit egyik-másik nyelvérzéknek mutat be, az-e, vagy pedig egyéb valami, a mire a nevet csak ráfogták.

Mellesleg megjegyzem itt, hogy evvel a kifejezéssel: anyanyelv, azt a nyelvet jelöljük, a melyen valaki gondolkodik. Rendesen és átlagosan minden embernek csak egy lehet az anyanyelve. Megtanulhat ugyan más nyelvet is, és viheti addig az idegen nyelv ismeretét, hogy nem csak alaposan érti, hanem meglehetősen folyékonyan beszél is, de gondolkozni rajta alig ha fog neki sikerülni, hanem ha annak az árán, hogy eredeti anyanyelvén gondolkodni elfelejt és a szó teljes értelmében anyanyelvet cserél. Hogy akadhat kivételesen oly ember is, a ki felváltva hol egyik, hol más nyelven bír gondolkodni, meglehet, de mindig csodával határos tünemény lesz, és csak rendkívül ritkán eléálló kiváló lángelméknél lesz lehetséges.

A nyelvérzék tehát nem alapul egyeben, mint úgy szólván vérré és természetté vált szokáson.

A mikor az ember idegen nyelvet tanul meg, természetesen megismerkedik nem csak az új nyelv anyagával, hanem az időmával is, tehát szellemével és gondolkozása észjárásával is. Az új nyelv eszmékörében megismerkedik rá nézve addig ismeretlen eszmékkel és gondolatokkal, a melyek teljes és alapos meg- és átértése rá nézve nem csak kívánatos, hanem szükséges is. Legtermészetesebb mód erre a lefordítás saját anyanyelvére, a mi nem eshetik meg másként, mint az idegen gondolatok és eszmemenetek átídomításával a maga saját megszokott gondolkodása rendszere és követelményei szerint. Ez vagy sikerül, vagy sem. Nem

bocsátkozom azoknak a feltételeknek a kutatásába, a melyektől a sikerülés vagy nem sikerülés függ, de annyi bizonyos, hogy a sikerülés esetében akaratlanul is beáll a két nyelv összehasonlítása, és mentől figyelmesebb és pontosabb lesz ez összehasonlítás, annál világosabban és élesebben fogja kitüntetni azokat a sajátosságokat és különösségeket, a melyekben a két nyelv egymástól különbözik. Szembe ötlő, hogy valamely nyelv sajátágát és különösségét nem is lehet más úton kipuhatolni, mint idegen nyelvekkel való összehasonlítás útján. A nem sikerülés esete éppen semmire se vezet, csupán csak annak a megismerésére, hogy az illető még nem érti eléggé az idegen nyelvet; de éppen azért veszélyes, mivel könnyen szülhet félreértést. Annyi azonban bizonyos, hogy az idegen nyelv tanulása két irányban hat a beszélő nyelvre; hozhat neki új szókat és hozhat neki új gondolatokat és eszméket. Addig, a míg ez új gondolatok elsajátítása könnyű, az az, átídomításuk az anyanyelv észjárása szerint fáradság és erőködés nélkül sikerül, az új szók és új eszmék nem fognak változtatni a nyelv jellemén; szókincse gazdagodni fog, eszmeköre tágulni, de a nyelv annak marad, a mi volt, nem válik belőle új, önálló más nyelv.

Merülnek fel azonban az idegen nyelvben oly új eszmék is, a melyeket az anyanyelv nem könnyen, sőt némely esetben éppen nem bir a maga sajátágára átídomítani. Ez kiváltképpen két esetben fordul elő, soha összerü gondolatok, hanem mindig csak elvont eszmék áttételekor. Az egyik eset az, a mikor az egyik nyelv egy elvont eszme kifejezésére oly átképzéseket és értelemátviteleket használ, a melyek a másoknak a felfogásával vagy ellenkeznek, vagy legalább össze nem férnek. Ez esetben egy sajátágos fogalomzavar áll be. Az ember megfelejtkezik arról, hogy csak a nyelv segítségével tud gondolkodni, és azt hitetvén el magával, hogy a gondolatot, az eszmét merőben elvonni, az az nyelv meze nélkül is lehet képzelni, abban a hiszembben, hogy ő ezt a merőben elvont gondolatot a maga anyanyelvén juttatja kifejezésre, nem veszi észre, hogy voltaképpen és valóban nem elvontan, hanem idegen nyelven gondolkodott, és a midőn ezt kívánja anyanyelve szavaival és idomaival kifejezni, erőszakot teszen anyanyelvén, kivetközteti sajátágából, és megszegi azt a szokást, a melyen saját nyelvérzéke alapszik. Ettől a pillanattól nyelvér-

zéke meg van vesztegetve, és nem szolgálhat többé biztos vezé-
rül. Elveszti a mértéket, a melylyel meg tudta határozni meddig
terjedhet a szabadság a helyesség megcsorbulása nélkül, és oly
újítást visz bele a nyelve, a mely a nyelvet nem fejleszti, hanem
rontja, mivel a természetével meg nem egyező idomba kényszeri-
tí. Ez az öntudatlan és jóhiszemű nyelvrontás.

A másik eset az, a mikor az idegen nyelven kifejezett gon-
dolat éppen avval teszi meglepő és tetszetős hatását, hogy annak
a nyelvnek egy különös sajátjánál fogva a fogalmaknak egy
váratlan csoportosítása, egy vagy több merész és elmés értelem-
átvitel, egy élezes fordulat vagy ötlet szójátékba öltöztetése s több
efféle oly idomba öntötte, a melyet más nyelven utánozni nem
lehet. Ilyenkor megcsik, hogy valaki beleszeret ez idomba, és abba
a tévedésbe esik, hogy megmenti az átfordításnál az idegen szó-
lam eredetiségét, ha saját anyanyelve jellemét figyelmen kívül
hagyva erőszakosan beleszorítja az idegen idom Procrustes-ágyába.
Ez eljárásra kiváltképpen két okból szoktak különben nagyon ér-
telmes és tudós férfiak is vetemedni, akkor t. i., a mikor a le-
fordítandó eszmék valami oly kiválóan fontos vagy éppen vallásos
szent tekintélyvel felruházott nyilatkozatban fordulnak elé, hogy
legkisebb alaki módosítása is úgy tünne fel, mint egy nevezetes
közérdek, vagy egy vallásos szent hit megvesztegetése, és akkor,
a mikor egy nagy tekintélytől származó tudományos tétel, vagy
egy híres költő köztetszést aratott költeményének u. n. műfordí-
tása főrog kérdésben. Ilyenkor a nyelvrontás szándékosan és ön-
tudatosan történik, még pedig avval a követeléssel, hogy ez az
eljárás nem csak szükséges, hanem szabad is, és nem esik vele
kár a nyelvben.

Az a rendszeres eljárás, a melyet valamely nyelv követ arra
a ezéla, hogy a gondolatokká egybefűzött fogalmakat jelölő szó-
kon jelezze azokat a viszonyokat és kapcsolatokat, a melyekbe e
fogalmak a gondolat alakítása végett lépnek, megfelel a gondol-
kodás rendszerének, és egy bizonyos észszerű és következetes tör-
vény alatt áll, a melynek érvényéből egyes ritka kivételek már
csak azért se vonhatnak le semmit, mivel alapos utánjárás csak-
nem mindig ki bírja deríteni, hogy a kivételek csak látszólagosak.
E törvény cikkelyei az u. n. nyelvtani szabályok, a melyeket a

romlatlan nyelvértékére támaszkodó beszélő nyelv ösztönszerűleg követ, a nyelvtudomány a kész nyelv anyagának és idomának tényleges állapotából elvonni és szabatosan kifejezve öntudatossá tenni igyekszik. A nyelvtani szabályok összege alkotja a nyelvtant, és már most ismét felvetjük azt a kérdést, hogy valamely nyelv nyelvtana változhatik-e, és ha változhatik, mekkora lehet benne a változás, a nélkül, hogy megszűnjék azon nyelv lenni.

Az eddigi fejtegetések után könnyű lesz a kérdésre megfelelni. A nyelvtan nem levén egyéb, mint a gondolkodás követelte nyelvidom szabályozója, a gondolkodás pedig a beszéd-től elválaszthatatlan lévén, önkényt következik, hogy a nyelvtan változásának feltétele a gondolkodás rendszerének megváltozása, a mi pedig az egész nyelvidom lényeges átalakulása nélkül lehetetlen. Lényeges megváltozása a nyelvtannak tehát egyértelmű a nyelv más nyelvvé válásával. Az élő nyelvben ily változás, addig, a míg a beszélő nép önálló és életre való, nem történhetik; ha kezdődik, ez már biztos jele a nép erős hanyatlásának az élet nyilvánulásainak minden terén, a nemzeti művelődés minden ágában; a mikor bevégeződik, a nemzet már megszűnt létezni.

Ha a beszélt élő nyelvben a nyelvtani idomok egy vagy más tekintetben módosulnak, az ily módosulások nem terjedhetnek egyébre, mint igen széles és terjedelmes idomok és jelzések egyszerűsítésére, tehát, úgy szólván csupán a jelzésre használt anyagra; a jelzés lényegének változatlanoknak kell maradnia. Nem lehetetlen ugyan, hogy egyes jelzések az élő beszédben erősen elkopnak, de ekkor kezdődik az írott nyelv fentartó szerepe. Bekövetkezik aztán az a semmi esetre sem örvendetes esemény, hogy a beszélő nyelv népies köznyelvvé aljasul, a mely csaknem mint egészen más nyelv szemben áll a tisztaságát és épségét megőrzött írott, vagy ha úgy tetszik irodalmi nyelvvél; ezt a sajnós viszonyt azonban lassanként kijavítja az előhaladó művelődés, és az iskola újra megtanítja az elvadult népet romlatlan és eredeti anyanyelvére.

Dr. Finály Henrik.

ADALÉKOK JÓSIKA MIKLÓS IRÓI MŰKÖDÉSÉHEZ.*)

I.

Tisztelt Szakosztály! Nem csupán véletlen körülmény, hogy mai felolvasásom tárgyául Jósika Miklóst választottam. Az idén 50 éve, hogy 1835-ben Irány és Vázlatok cz. két munkájával az irodalomban föllépett, mely pálya rá hirt és dicsőséget árasztott s népszerűséggel borította el, és 20 éve lesz pár nap mulva, hogy 1865. febr. 27-én Drezdában elhunyt; a mint Emlékiratainak utolsó kötete tanusítja, ideges bosszúsággal, ingerült haraggal távozván el az élettől; mert a mint hívé, a jelenkor föléje nőtt s nem tiszteli eléggé.

Ezelőtt pár évvel alkalmat vettem, hogy figyelmesen átvizsgáljam műveit, az ő irodalmi hagyatékait, melyekkel a magyar irodalmat növelte és ennek olvasókat szerzett; alkalmat vettem átvizsgálni életét, mely érdekes változatosságával majdnem telerészben járult tehetsége előnyeihez s mindkettőt nagy érdekűnek találván, elhatároztam, hogy e kettő egybevetésével némi irodalmi képét állítom össze Jósikának, ki iránt tartozásaink, főképp ez irányban, még nincsenek leróva. A mily sokat irt ő, oly keveset irtak róla s főképp keveset, mi az egész embert ismerteté. A Gyulai necrológján és Jókai emlékbeszédén kívül nem is igen ismerek olyat, mi kiterjeszkednék a részletesebb rajzra, leszámítva a kortársaknak némely művéről irt valóban tanulságos bírálatait.

*) Részben felolvasatott Jósika halálának 20 éves és irói fellépte 50 éves évfordulója emlékére az Erdélyi muz.-egylet bölcsélet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának 1885. febr. 14-én tartott ülésén.

Azonban kortársaink érdeklődése s gyakran helyes nézetei s az utókor egyetemesebb ítélete közt lényeges különbség van. A francia Louvre-képtár szabályzatában van egy pont, mely szerint bármily új képet is be nem fogadnak, csak ha festőjének halála után 10 évvel is rá méltónak bizonyul. Addig mintegy a Louvre előcsarnokában, a Louxembourg-palotában helyezik el. Kortársaink érdeklődése, bámulata csak épen ilyen előcsarnok az utókor egyetemesebb látókörű ítéletéhez képest.

Jósika művein, bár inkább hallgatólag, némileg megtörtént már ez ítélet. Ő még mindig az élők közé tartozik; művei által még mindig kortársunk, mi regényirónál csak annál szokatlanabb s nem csupán regényirodalmunk szegénységének számítható be ez érdeklődés. Volt benne és történt művei által valami maradandó üzenet, valami nagyobb értékű tanítás a nemzethez, mi még sokáig fenn fogja tartani emlékét.

Helyesen jegyezték meg, hogy a kiváló férfiakról sohasem beszélnek kevesebbet, mint a halálukat követő néhány évben. Részint a közönség mintegy leróva hiszi kötelezettségét irántok ama gyászban, melylyel halálukat ünnepelte, ama dicsőítésekben és sajnálkozásban, melylyel sirjokba kísérte; részint egész öntudatlanul mintegy bevárja az időt és távolságot, hogy visszanézve a múltba, figyelemmel széttekinthessen a meghaltakon s szemlét tartva rajtok, megítélhesse, hogy közülök ki és mennyire látható, vagy hogy egyáltalán látható-e; nem csak olyan volt-e egyik, másik, mint holmi szerencsés közkatona, ki kivívta kortársai bámulatát s aztán örökre láthatatlanul és fel nem támadhatón aluszik sirjában, miután elvégezte a magáét, a hogy tudta? Jól látjuk, hogy Jósika még mindig él s kétszeresen érezzük kötelességünket, hogy egyetmást róla, a mit megtudhattunk, elmondjunk amaz érdemekkel, melyeket szerzett s ama bírálati megjegyzésekkel együtt, melyeket hiányainál fogva megérdemel.

Azt mondtuk fönnebb, hogy Jósika írói pályájának majdnem fele azon regényes és gazdag életben gyökerezik, mely fölléptét megelőzi. Ő maga az Emlékiratban mindenütt némi biasággal emeli ki az oly változatos ifjuság előnyeit, minőt maga élt át. Regényeiben a legérdekesebb jelenetek és leírások egy-egy tapasztalat, egy-egy úti benyomás, vagy emlék visszhangjai; regény-

alakjaiban testvéreit, barátait, katonaismerőseit rajzolja. Így mondja, hogy ha ifjúságában volt valami általa is alig sejtett költőiség keblében, akkor az volt, hogy egész első ifjúsága a természet tündérszép képei közt és körözetében folyt le. Így elevenedik meg regényeiben Ó-Fenes a Csicsallal, mely atya házával szemben emelkedék s távol a havasok, melyeknek teteje jég és hó, dereka fenyves, alja tölgy és bükk, rajtok medvék és sasok hazája; aztán tovább a zománczos csucok, az elvesző völgyek, melyekben esend és béke honol s a vad természet szabálytalan keze utánözhatatlan alakokat rajzol, épít és ont. Ott volt a létai várrom, melyből ma már semmi, de akkor egy félig romba dőlt csonka torony még létezett s midőn e romokat meglátogatta, „felébredt benne az ő kor egész férfias élete.“ Aztán lapokat szentel Szurduknak, e kedves, rokonszenves helynek, hol gyermekévei futottak el s majd boldog házasesetének legboldogabb első napjait töltötte el. Utazásainak emlékei, a vidékek benyomásai szintén helyet kapnak regényeiben. Kivált a szép természet mindig érdekeltte, órákig elandalgott egy-egy szép vidéken, lelkét megragadta valamely bájos kilátás, a hegységek alakjai, a kék és zöld tavak, melyek este a holdvilágban csillognak, midőn a néma esend hallgatva üli ünnepét s a lélek szárnyakat óhajt. Így írja le a Csetatye Boli barlangot az Abafiban, Karszti útazását a „Várt leány várat nyer“, szászföldi benyomásait Az Utolsó Báthori cz. regényében Serafinnal együtt, ki ugyanott katonapajtása volt; tiroli útazását és zergevadászatát a Sziklarózsában. Így írja le emittamótt amaz egész tarka élet színváltozatait, melyekben regényes életpályáján mint szemlélő vagy szereplő részt vett. „Az élet, mond ő, valódi színház, melyben jó és selejtes színészek működnek, hol vig és szomorú darabokat adnak, a nagyszerű spectaculumokat ki nem feledvén.“¹⁾ Így rajzolja ismételten azokat a bajokat, melyek az elhibázott házasságból erednek, t. i. ha a férfi pl. előbbkelő mint a nő, izlésben fejlettebb, míveltebb; szereti fejtegetni az okokat, melyek az ily nem „convenable“ házasságban a férfi szerencsétlenségét, nem ritkán a házasság felek elválását okozzák; természetesen nem minden czélzás nélkül ama viszo-

¹⁾ Emlékir. II. 3.

nyokra, melyek saját házi életében előfordultak s nem egyszer bizonyítgatja annak lehetetlenségét, hogy a férj elmaradt nejét magához emelje utólagos szoktatás, nevelés által. Így írja pl. a Béke nemtőjében,¹⁾ hogy „Ödön azon szerencsétlen eszmére jött, magának nőt nevelni, midőn azt, kit egy felsőbb kör nemesb élvezeteinek, úgyszólván, újra akart képezni, már neje s következőleg részese leend azon jogoknak, követeléseknek, viszonyoknak, melyek férj és nő közt vannak.“ De ez természetesen nem sikerül, a férj minden ily törekvése haszontalan és az eredmény az, hogy „Erkelyi Ödön házasság a aképzet (képezet) mennyéből a valóság sivatagába sülyedt le s egy lett azon mindennapiak közül, melyekbe nemeslelkű férfiú soha bele nem találja magát s melybe ha önkénytelen jut, lelkét oly keserűség övedzi körül, melyet semmi sem deríthet fel egészen.“ E szavak majdnem ugyanazok, melyekkel utóbb az Emlékiratban saját elhibázott házasságának eredményeit mondja el önmagáról.

Ide járulnak élettapasztalataiból főképp azok, miket az emberek közt tett. Maga mondja, hogy mindig szerette az embereket tanulmányozni s nincs okunk kétségbe vonni, hogy tette is, és pedig haszonnal, tekintve későbbi pályáját. Jól érzi a közvetlen tapasztalás ez előnyeit s tudtunkra is adja, hogy nincs könnyebb olvasott embernek, mint a tapasztalás után író megkülönböztetni attól, a ki csak képzeletből ír. Egy-egy szó, egy-egy lehetetlenség azonnal elárulja ismeretlenségét a világgal és emberekkel. Valóban gyakran némi hiúsággal emeli ki, hogy ritka embernek volt alkalma oly szép ifjuságon menni át s rövid idő alatt annyit élni és mégis megőrizni ifjuságát. Mert ő aránylag sokáig volt ifju s a kik közéről ismerték, mondják, hogy késő vénségéig az maradt s némi könnyűséggel vetette át magát az élet bajain. Három hadjáraton átmegy, kapitány lesz, mint kamarás a világ nagyjai közt forog az 1815-ki congressus alkalmával s még alig 22 éves. Utóbb első házasságának apró bajai elkomorítják; de nem látjuk, hogy letörlenék ifjui s a mint megvallja, kissé könnyűvérű kedélyének himporát. Különbö is kénytelenek vagyunk azt látni, hogy inkább boszúságai voltak, mint valódi

¹⁾ Szív rejtelmek. I. rész.

fájdalmai, bárha megengedjük, hogy ezek még jobban megkeserítik az életet; mert elhordozásukban nincs meg az a hősiesség, mi a tűrő szenvedést oly magasztossá teszi. Aztán az elszóródást eléggé keresi s meg is találja; könnyű vérrrel a legény élet előnyeiben keres menekülést, míg aztán felbontja a „betűszerint tarthatatlanná“ lett viszonyt s a szellemes, tapasztalt és olvasott világfiból, az igazi erdélyi elegans mágnás-urból lesz regényíró.

Jósika Emlékiratai meglehetősen fölmentenek attól, hogy részletes életrajzot kelljen adnunk. Ez Emlékiratokat sok megtámadás érheti, sőt az erős kritikát meg is érdemlik és pedig oly oldalakon, melyek bizonyára a szerző hátrányára fognak kiütni; de az őszinteség és egyenesség tőlök meg nem tagadható, sőt épen ez oldalon Jósika tulságba is megy, főkép egy pár kényesebb kaland odavetésénél vagy az adomaszerű részletezésnél. S tegyük hozzá, hogy e részletek még nem is eléggé jellemzők, főképen nem vonatkoznak mind Jósikára, s nagyon is előkelő körben forognak; mert Jósika is hódol amaz erdélyi nemesi szokásnak, hogy majdnem kizáróan az előkelő körök dolgai iránt érdeklődik, valamint az Emlékirat nem tesz kivételt Jósika munkáinak amaz általános tulajdonait tekintve, hogy első sorban mulattatni és hábár csak egyszer, de olvastatni kíván.

Mi lehető röviden fogjuk elmondani, mi életéből érdekes.

Jósika Erdélyben, Tordán született 1794. apr. 28-án, apja szintén Miklós, anyja Gr. Lázár Eleonora volt. Ő a családnak negyedik tagja volt s utána még két testvér következett. Azonban a család gyorsan leapadt, idősb testvérei közül kettő korán elhalt, öcse Samu szintén ifjan, párbajban veszett el. Nőtestvérei közül Rózália és Zsuzsánna maradtak életben. Mindkettő alakját gyakran feltaláljuk regényeiben arcképezve, amazt mint a vidám, uralkodni szerető, eszes háziasszonyt, emezt mint a komoly, de odaadó nőt. Rózáliának különösen kitűnő képét adta a Csehek Magyarországon cz. regényében, hol Nankelreuter Nabugodonozorné egyszersmind Jósikának a legjobban rajzolt nőalakja.

Jósika családjában e szerint egy költő, Lázár János és egy kancellár volt, Jósika István s e mellett a család regényes eredete is lényegesen előmozdította azt a megalégedést, melylyel

Jósika az Emlékiratban családjáról szól. E regés hagyományok közül nem érdektelen az, hogy a család oláh eredetű volt; de ennek kellő czáfolatát találjuk az Emlékiratban.

Anyját már 1799-ben elvesztette s ekkor apai nagyanyjához került. B. Bornemisza Annához O-Fenesre, hol 1804-ig nevelkedett. Ez évben a kolozsvári kath. convictusba hozták, s ugyanekkor nagyanyja is meghalt. Élénk, majdnem vásott gyermek volt. „Nem volt pillanatnyi nyugalom, írja magáról, mindig valamin törtem a fejemet; furtam, faragtam, gunyhókat építettem; embert, lovat, ebet kifárasztottam; s valódi enfant terrible lettem volna, egy bizonyos érzés nélkül, mely mindig feltartóztatott attól, hogy mások iránt gyöngédtelenséget és kimélytelenséget kövessék el.“ De más részt némi szerencséje volt abban, hogy nevezetes, forrongó időkben született és nevelkedett. Azt mondja, hogy a „nagy idők varázsát“ már mint gyermek érezte, hogy „az akkori gyermekkor s a fiatalság évei nagy reményekkel s tegyük hozzá, nagy ábrándokkal szövetkeztek. A légben volt valami, a mi még a gyermeknek is susogta, hogy elmúlt azonkor, hol az ifjú csak azért él, azért tanul, azért fut és fárad, hogy napról napra éljen. Úgy tetszett, mintha mindegyik mögött valami sejtett nagy remény vagy végezel állana, s a XIX. század jó előre már csudákkal kecségtetné az embereket.“¹⁾

Igy ment a tanulás különböző nevelők jó és rossz módszerén átgyurva, a latin, német és franczia nyelvvel kísérvé, melyhez utóbb az olasz és spanyol járult, míg eljött az 1811-ik év és Jósika, apja s nagyapja példájára beállott a savoyai Eugenről nevezett dragonyos ezredbe s ezzel Feketehalomra ment. Itt érte ezredét a parancs, hogy télire Galicziába kell menniök. Beszterczén, majd Bilakon át mentek Dorna felé, keresztül a határon. A marche hosszú, a tél iszonyú, a hideg dermedtő volt. „Mikor Dorna közelében — a hosszú hidhoz érkeztek, a jeges szél, mely a völgyet átrohanta — oly dühös volt, hogy a századból vagy 40 embernek orra, füle elfagyott. A százados elől lovagolt, már nem lépést, hanem a leggyorsabb ügetésben; de a mi e gonosz hidon át keveset használt; mert a szél oly éles volt, hogy a lovak egy részét elbolondította.“

¹⁾ Emlékir. I. 114.

Igy érkeznek Csernovitzba, majd Horotenkába 1812. februárjában s a 16 órai lovaglásban maga is csak derék szolgájának köszönhette, hogy meg nem fagyott. Különböző állomásokon át, már mint hadnagy, 1813-ban Szilézián, Tirolon át ezredével Olaszországba ment, hol a lombárdi városokat rendre fölkeresve Florenzbe is ellátogat s részt vesz a Mincio mellett a vallegioi csatában, hol soron kívül főhadnagygyá s már 1814-ben kapitánynya léptették elé a Colloredo-féle gyalogezredhez, mely Bécsben állomásozott. Szomorúan hagyta oda a szép Olaszországot s Karinthia felé utazva, megnézte a Karst hegységet és épen a congressus idejére Bécsbe érvén, alig 21 éves korában királyi kamarás lett.

Mint ilyen, ezredével részt vett a Napoleon elleni 100 napos hadjáratban, de nevezetesebb csata nélkül; emigy egy párizsi út után megint Bécsben él s mint kamarás közelről szemlélheti a kor majdnem összes uralkodóit, a politika és hadászat lángeszű férfait, a legelőbbkelő világ hölgyeit.

Ez alatt azonban folyton olvas rendszer és tanulmány nélkül, csupán mulatságból és érdeklődésből, mindent a mi csak kezébe került s a mit az Ambruster-féle kölesönkönyvtárban fel tudott hajhászni.¹⁾ Igy olvasta egymásra Rousseau, Voltaire, Hoche, d'Alambert, Diderot, Rabelais munkáit, majd Stael, Cottin sőt Scuderi s Anna Radecliff műveit is. Viszont a német irodalomból Kant, Leibnitz, Kleist, Herder, Wieland, Goethe, Schiller mellé „elszállásolja“ emlékezetében Lafontainet, Kramert, Meisznert, Spindlert, de la Motte Fouqué-t s aztán egész „hó és víz-zuhamát az émelygős olvasmányoknak“, melyek csak az elpazarolt idő tartalmatlan emlékei gyanánt maradtak meg.

Legjobban szereti azonban a történelmi és utazási műveket. „Különösen hazai kronikáink érdekelték s már ez időben úgy teleszedte fejét hazánk regényes multjával, mintha valami titkos szózat és ösztön előre sejtette volna vele irodalmi pályáját.“²⁾ Sőt néha már most is irogat drámaféléket német nyelven, melyek rosszak ugyan, de Reimund bécsi kritikus a leleményt megdicséri bennök.

Igy élvezi az ifjú kort boldog álmaival, reményeivel és ap-

¹⁾ Emlékir. II. 185.

²⁾ Emlékir. II. 187.

ró csalódásaival, mialatt 1817-ben egy jövőjére nézve végzetes ismeretséget tesz. Bánffy Pál t. i. egy napon elviszi jegyeséhez, Kállay Erzsébethez, ki anyjával akkor Bécsben lakott. Utóbb Bánffy lejött Erdélybe s ő gyakori vendége lett a háznak, miből egész csendesesen eljegyzés, majd házasság lön s ő lemondva a katonaságról, nejével együtt Napkorra költözött, Szabolcsmegyébe.

Ma már köztudomású, hogy Jósikának első házassága szerencsétlen volt. Emlékiratában maga sem igyekszik titkolni, sőt a III—IV. kötetben egész részletesen szól róla. A fő ok nem az volt, mintha magokban véve nem lettek volna mind a ketten jók; hanem egyszerűen nem fértek össze természetöknél fogva. Jósikának egész élete, jelleme ellenkezett valami afféletől, a milyen egy szabolcsmegyei, különben vagyonos úr élete volt. Gyermekkorától fogva nagy hagyományok, fényes és előkelő környezet benyomásait érezte. Ama simulni nem tudó, maga körében élő, uras, büszke; de egyszersmind finom, szalonias, nyájas erdélyi mágnáskörben élt, mely fejedelmi hagyományokat és udvari légkört teremt ma is maga körül s tiltakozik bármily eredetinek látszó nyerseség ellen is. Ez életnek természetesen kielégítő része több európai nyelv, hirlapok, francia szakács, elegans öltözék és salon a maga kényességével és illatszertől áradozó levegőjével, melyben a tréfának is meg van a maga előkelősége, mely élet eredete egész Báthory Zsigmondig vihető vissza, kinek nejével szállingózott ide s azóta ez élet folyton megőrizte hibáit és nemességeit egyaránt.

Evvel egészen ellenkező volt s részben ma is ellenkező a magyar alföldi szokás, a mit ő talált apósánál Kállay Leónál. Mindenütt dicséretes egyszerűség, sok szívesség; de nagyon is „gemein“ szokásokkal; nyerseség, durva póriasság, tulságosan tápláló eledelek minden francziás íz nélkül és kiválóan rossz bor. A ház körül nincs szép park vagy efféle, benn semmi előkelőség s e környezetben maga az após szennyes hálósipkájával, nankin spencerével és dohányzacskójával, melybe egy hétre való dohány fért, valami olyan volt Jósikának, hogy a mint mondja: „sok erőltetésébe került, hogy szemébe ne nevéssen.“

Ily környezetben természetes, hogy neje is egészen másforma életnézetekkel és hajlamokkal birt, mint egy erdélyi mágnás

nő. Ugy látszik, habár Jósika nagy kimélettel szól róla, hogy belőle is épen az ő fogalmai szerint való előkelőség hiányzott, a kit nem tudott rávenni, hogy pl. legalább a salonba ne tegyen be egy jól, magyarosan fölvetett ágyat. Megpróbálta tehát átalakítani nejét, ez azonban lehetetlennek bizonyult. Kísérletet tett, hogy behozza Erdélybe, apja valamely birtokába költözik s ott csendesen él; azonban vállalkozása rosszul üt ki, kénytelen újra Napkorra menni s tovább húzni az általa megunt életet. Így történt, hogy 1824-ben apja meghalt s ő a hagyatékából Szurdokot, Branyicskát s a szamosfalvi jószágrészt kapta. Ekkor föllélekelt, végre maga ura lehetett s Szurdokra költözött. Azonban neje nem tudta megszokni az erdélyi életet, hiában vitte itt fürdőkre, hiában Kolozsvárra, hiában a regényes Branyicskára, folyton csak Napkor után sóhajtozott s utóvégre is csak vissza kellett térnie. Szaporodó családja sem tudta már ekkor sem lekötöni, sem vigasztalni; az apró családi kellemetlenségek gyakran arra késztették, hogy hónapokon át elmaradt hazulról és fiatal ember módjára szórakozott: kerülte házát, hol ideges és ingerlékeny volt és nem találta, a mit keresett. Egyszer meg Lord Byronhoz akart menni s részt venni a görög szabadságharczban és nem rajta múlt, hogy tervét végre nem hajtotta. Nincs mért róla bőven szólni. Világosan látható, hogy a hiba természetök összeférhetetlenségében volt. Jósika maga megvallja, hogy neje egy más férfit bizonyára boldoggá tudott volna tenni. Kétségtelen azonban, hogy nejének egy szerető nő módja szerint kötelessége lett volna alkalmazkodnia férje természetéhez s megfordítva Jósika is sok mindent megbocsáthatott volna gyermekei anyjának, kit lenézett, éveken át elhanyagolt s utóvégre is 1834. nyarán végkép elhagyott és Szurdokra költözve áttért a ref. hitre s válópert indított neje ellen. Nincs semmi adatunk arra nézve, hogy neje mind e dolgokat miként hordozta. Ő nem hagyott emlékiratokat. Jósika adatai pedig egyoldalúak. De annyi világosan látszik, hogy szenvedései nem lehettek kisebbek s általában is rendesen igaz, hogy egy szerencsétlen házasság jobban sujtja a nőt, kinek becsületes úton nincs menedéke s ha való, hogy Jósikát a szenvedés tette íróná, akkor e dicsőség talán lealkudja ama kellemetlenségeket, melyek, állítása szerint, 20 szép esztendő t kiszakítottak életéből.

II.

Épen ez időtájt ült össze az 1834-ki erdélyi országgyűlés május 26-án s ezen Jósika is részt vett mint királyi meghívott. Midőn Napkort elhagyta, elébb Szurdokra, de kevésre rá Kolozsvárra jött s itt maradt az országgyűlés bezártáig, mi 1835. febr. 6-án történt, midőn katonaság zárta el az üléstermet s a köveket belépni nem engedte.

Az csak homályosan tűnik ki az Emlékiratból, hogy Jósika 1834 előtt mennyire készült írónak, azonban olvastuk egy jegyzetét, mely szerint már 1821 óta folyton irogatott.¹⁾ Sőt inkább úgy látszik, hogy nem készült egyenesen írónak s főkép az élet komoly bajai vezették e pályára. Legalább ezt sejteti, midőn olvasmányainak hatásáról így ír: „Később aztán, mikor életem komoly napjai beköszöntek, mikor az oly szépen átélt első ifjuságom rózsáiból a tövissek kezdettek kimeredezni; akkor ama zür, melyet ennyi rendszerezetlen olvasás gyűjtött fejembe, rétegezni kezdette magát, s elmém irodalmi tekintetben erős, ingathatlan irányt vett.“²⁾

Nagyon valószínű, hogy Jósika, ha katona marad vagy boldog házas életet él, soha sem lesz íróvá. Mert amaz írásra hajtó ösztön ifjukurában kevésbé nyilatkozott benne s maga sem igen emeli ki. Mindössze annyit tudunk, hogy még 10 éves korában egy elbeszélés-félet próbál írni,³⁾ majd, hihetően német nyelven pár drámai kísérletet tesz Bécsben a pihenő órákban, melyekben némi lelemény nyilatkozott. De ezek csak szorványos kísérletek; főkép az élet érdekelte embereivel és színváltozataival, mondhatni elragadta és elkábította s oly derültté tette, hogy mindig boldog emlékezéssel tekint katonai életére vissza. Élete ez alatt egy tanult világfi benyomását teszi. Tapasztal, él, vigad, mint bárki más, kinek pénze, rangja és kedélye van s gyönyörködik a mulattató élveken, mint a kinek módjában áll az élet legragyogóbb változatai közt élni; melyben szemlélő és résztvevő helyzeténél fogva, katonai és társadalmi bátorságot mutat önér-

¹⁾ Élet és tündérhon. Előszó.

²⁾ Emlékirat II. 188.

³⁾ Emlékirat I. 118.

zetből és becsvágyból. Egészen azt teszi, mit más a hasonló helyzetűek közül s ha komolyabb olvasmányokba kap, ennek oka inkább a sok szabad idő, mint valamely írói czél.

Mikor aztán a katonaságot oda hagyja a házasságért s itt nem lelt kárpótlást, a házasságot elhanyagolja újra az életért. Visszatér ifjúkori életmódjához s nem kap egyelőre az irodalomba, mintha ez nem is léteznék; holott már a húszas évek nézete az volt, hogy e téren lehet legjobban szolgálni a hazát és Széchenyi, Wesselényi e téren kezdik meg az izgatást s Eötvös ugyanekkor az írói pályának szenteli életét. Könnyen meglehet, hogy Jósika talán még előbb inkább a közpálya terére lépett volna, és a házásélet bajai ellen itt keresett volna orvosságot; de hazánkban a közélet terén, főképp Erdélyben, nem volt semmi felingerlő. Nem bár egy országgyűlés, mely elveket verjen föl, nem semmi nagyobb vagy szabadabb mozgalom, mely vonzzon és lekössön. A magyar állam Bécsben volt, a társadalom hallgatott és mulatott vagy csendesen morzsolgatta az időt és eledelt.

Oly kor volt ez, melyben a nemzet legjobbjai csak egy tért kedveltek, mert legalább tehettek rajta valamit, — a katonai pályát. Széchenyi, Wesselényi ide menekül s Jósika is ide vágyik, mint mágnásaink nagy része, mert itt a tehetségnek, mint Napoleon megmutatta, minden nyitva áll. Vagy pedig a lélek duzzadó ereje másoknál vad és lélekizgató dolgokban keres kielégülést, mint az idősb Wesselényinél és nem épen véletlen, hogy az ily kedélyeknek annyira tetszik a ló, a vad, fékezetlen televér állat, mely tüszögő tűzével és vágató tombolásával egyedül közelíti meg némiképp a lélek szenvedélyeit s mi alatt kifárasztja a testet, lecsillapítja a lelket is és pillanatokra legalább megnyugtatja.

Valahogy finomabb arányokban csak ez éveken át a Jósika fő foglalkozása is. Az irodalomra ez idő alatt épen nem gondolt, sőt utóbb is, midőn rajta hirt és dicsőséget szerzett, még mindig lenézte és kicsinyelte a magyar irodalmat s kevésre becsülte, főképp műveltség szempontjából, hazánk legnagyobb tehetségű költőinek körét is. Némi aristokratikus fensőséggel s tagadhatatlan hiusággal tekint le rájuk s haragszik, ha valaki állítani meri, hogy tanult tőlük valamit, vagy hogy méltók és képesek volnának róla bírálatot írni, legfőlebb dicsérni és bámulni. Valóban az

Emlékirat nem egy helye tanuskodik e, némileg mosolyt keltő hiúságról és lenézésről, midőn főkép külsőleg veszi iróinkat bírálat alá, mintha a saloni finomságot többre becsülné bárminő tehetségnél s állandóan azt hiszi, hogy nem a magyar irodalom vetett rá fényt, hanem ő tisztelte meg a magyar irodalmat, hogy ily körbe lépve tollat fogott. Ő, az igazi gentleman, lenézte az írók, szerinte kicsinyes irodalmi harczeit s főkép azt, hogy járatlanok a courtoisie-ban. Így pl. feltűnik neki, hogy egy alkalommal Pesten a Váczi-utczában Vörösmartyt, Bajzát és Toldit vörös nyakkendővel látja, aztán hogy Kazinczy a Mondolat első lapján szamaran ülve van rajzolva, a mint az Olympusra kapaszkodik; meg a sok gúnynév, mikkel egymást megtisztelték, így Helmezyt elmettszi-nek, Toldit kis protokolistának stb. nevezték el s végül így kiált föl: „Ime egy kis mutatvány az akkori írói courtoisieból s minő társaságba lépett az, a ki írónak felcsapott.“ Ez az oka, hogy még akkor sem akart íróvá lenni, midőn tényleg már föllépett.

A magyar írók emez illedelmetlensége utóbb még jobban bántotta, kivált a forradalom után, midőn megszűnt úgy a kritika őt dicsérni, mint a közönség bámulni és olvasni. Vette észre, hogy olvasó közönsége és bámulói fogynak. Jókai fántáziája jobban hódít, mint az ő leleménye; Keményről meg a kritika s főkép Greguss azt állította, hogy mindeniköknél három fővel magasabb; sőt akadtak, kik a magyar regény atyjának nem őt, hanem a Bélteky ház íróját, Fáy Andrást tekintették, miben van is némi igazság s a Bélteky házban van is annyi olvasásra méltó, mint Jósika legtöbb regényében, kivált, ha nem a mulattató oldalt tekintjük az író fő hivatásának. A legkeserűbb sérelem azonban a kritikai illem ellen az volt, hogy Brassai „A tudós leányá“-t megbírált a Kritikai lapokban 1855-ben.¹⁾ A bírálat főkép Jósika nyelvi hibáit és nyelvrontó szerepét tárgyalja, őt azon kertészek közé sorolván, kik veszélyeztetik e szép áltai virágot, nyelvünket, holott fentartására, ápolására rendelte volna őket a természet és aztán szavait, szó- és mondatkötéseit egy-

¹⁾ Criticai lapok. Szerkeszté és kiadá Brassai Samu. Pesten. 1855. I. füzet. 27 lap.

aránt szigorú, de igazságos bírálat alá veti, érintvén a mese szövevényének s a jellemek alkotásának gyengességét is.

Ez aztán, egyéb általa sérelmeknek mondott tapasztalatok és pletykák mellett végkép felháborította. Neki ült és megírta *Regény és regényítészet* cz. munkáját 1858-ban,¹⁾ melynek fő tendenciája az, hogy a kritikus legyen illemes, udvarias, gyöngéd, röviden gentleman a szó társadalmi értelmében s lapot kívánt volna köztökével megindítani, mely a kritikai pártatlanság képviselője lenne. E lap helyet adna minden színezetű bírálatnak, csak hogy tartalma illedelmesen legyen, a minék eldöntése a szerkesztőtől függene, kinek természetesen illemes férfiúnak kellene lenni. Világosan észrevehető, hogy Jósika leplezve voltakép maga mellett ír s midőn lelkesedésében a kritikát tartja a legelső műfajnak, olyat mond, mit maga sem írna alá; de fejében azokra gondol, kik csak irtak valaha ellene, a mit kitűnő emlékezettel őrzött meg s kiket természetesen lovagiatlan férfiáknak tart s az irodalmi, kritikai illemet összezavarja a saloni illemmel. Nincs mért ez ötlet bírálatába bocsátkozni, Gyulai kimerítő czáfolatot írt rá,²⁾ de imé Jósika egyik legfőbb vonása, az illemnek s a külső simaságnak túlbecsülése az irodalomban és az életben egyaránt a belső és értékesebb tehetségek rovására. Így fejtegeti, léptenyomon mondhatni legrészletesebben, a társadalmi és kritikus gyöngédség themáját az Emlékiratban is, folyton éreztetve, hogy a magyar írók tőle a gentleman-ség dolgában mennyire hátra állanak, mi közben kicsinyes bosszúsággal oly irodalmi sértést követ el csaknem húsz évvel az említett bírálat után Brassain, a mely majdnem páratlan irodalmunk régibb szakában, legalább abban, a mi az emlékezetben fennmaradt. Vajjon nem természetes-e a gyanítás, hogy az író, ki neveltetése és hajlamainál fogva a külső társadalmi gyakorlottságot a lélek értékének hajlandó tartani, mint író, főkép a külső vonások rajzában fog kitűnni?

Elég az, hogy Jósika nem szerette soha íróink körét, sőt mint láttuk nem is tartotta magához méltóknak őket és mégis az irodalmi pályára lépett 1834-ben, tehát 40 éves korában.

¹⁾ Pest. Heckenast G. 8°. 172 l.

²⁾ Emlékbeszédék. 243—264 l.

III.

Az 1834-ki erdélyi országgyűlésnek Jósikára elhatározó befolyása volt. Ezen történt első nyilvános fellépte s úgy látszik, hogy ebben az aránylag késő életkorában Széchenyi és Wesselényi példája volt rá befolyással. Esetleg abban a házban lakott Kendeffy Ádámnénál, melynek pinczejében állította fel Wesselényi a könyvnyomdát, melyen az országgyűlési tudósításokat nyomatta. Az országgyűlés pedig a kor reform eszméivel foglalkozott, Szász Károly, Wesselényi s mások vezetése mellett. Ő maga itt tartja szűz beszédét a közvéleményről, melyet czikk alakjában irt ugyan meg, de lehetett szónoki műnek is venni. E kísérlet után többet ír s majd minden kérdéshez hozzá szól. Így adta ki e szónoklat-félékből még 1835-ben az Irány cz. munkáját, melynek jellemző jelszava: „Virad: haladjunk“,¹⁾ s nyomban rá kiadja a második munkáját is a Vázlatok-at,²⁾ melynek jelszava: „merjünk eslekedni.“ Azonban, habár az akadémia figyelmét is felkölték e röpiratfélék, mégis nagyobb hatást nem tettek s nem is igen tehettek. Gyakorlati, habár épen ilyenek kívántak lenni, semmi sincs bennök; csupa általánosságok, a kezdő szónokok azon hibáival, hogy a fenforgó kérdés helyett általános elveiket, vagy okoskodásaikat szeretik inkább előadni. Mindkét mű, kivált az első, egy csevegő világi műve, a ki stilisztikai gyakorlatokat tesz, leírja a mit gondol s valóban Jósika sem tartja egyebeknek az Emlékiratban, habár Stankovich püspök az elsőt, nem tudni hogyan, Széchenyinek tulajdonította s megjelenését gátolni igyekezett. Tény azonban, hogy mind a két műben sok van, a mit későbbi műveibe átvett s az Emlékirat nem egy helye emlékeztet rájuk.

Ezóta valami titkos ösztön nyugodni többé nem hagyta. Maga is érezte, hogy eddigi élete, leszámítva néhány ifjúkori emléket, rosszul sikerült s jelesnek induló ifjuságát utóbb sat-

¹⁾ Az Irány tartalma: Bátorság, uri-aljas, kor, balirányzatok, szenvedelmek, önyugtatások, köznép-népkegy, vitatások, illő, gyengédség, anglo-mania, enyim-tiéd, különösség és különösség a különösségek megítélésében, gúnyiratok, góg, hiúság-dicsvágy, gazdálkodás-élelmesség.

²⁾ Tartalma: Izlés, népnevelés, elmenyavalyák, közvélemény.

nyuló férfikor követte. Az országgyűlés mélyen éreztette elmaradottságát s valami keserűség fogta el, midőn annyi kitűnő férfit látott maga körül, kik az élet és hazafiság magasabb dolgain jeleskedtek. Ily hangulatában mintegy a végzet ujjá volt, hogy rokona, Petrichevich Horváth Lázár, ki állítólag kémkedett itt, holott első és utolsó regényét írta, felolvassa kéziratát Jósikának.¹⁾ E regénynek ma már összes bece, hogy Jósika nevével kapcsolatba jutott; de legyen bármily értéktelen, lényeges befolyást gyakorolt a magyar regényirodalom létrejöttére.

Érezte, hogy tudna annál jobbat s pedig sokkal jobbat írni. Az országgyűlés után hazamegy Szurdokra, olvasmányai rendszereződni kezdenek, izgatottan veszi elé Zólyomit, melynek meséjét még Napkoron forgatta fejében s munkához lát. Kezdetben mindig éjjel dolgozott s valódi szokást és életrendet csinált az írásból. Megvárta, míg mindenki lenyugodott a háznál s kedves baglya huhogni kezdett. Ekkor egy nagy ebédlő asztalra ült, melyen egy kisebb asztal állt s elszigetelve, az éj csendében írt reggel 2—3 óra tájig. 1836 elejére már Zólyom in kívül Abafi is készen volt, ekkor Pestre megy Toldihoz, kit még 1831-től ismert, Toldi bemutatja Bajzának és Vörösmartynak. Zólyomit Bajza, Abafit Szemere olvassa át s némi vonakodás után saját neve alatt kiadja elébb Abafit s rá Zólyomit Heckenastnál 1836-ban, még pedig oly általános ez. alatt, melyből világos, hogy már ekkor írói czéljával tisztában volt.

Az Emlékiratban nem egy helyt tesz említést Jósika arról, hogy az ő jellemének „megtörhetetlen szívóssága“ volt, a mit apjától örökölt, és hogy már ifjú korában birt „azon kitartással, mely később sorsa mentő ága lön.“²⁾ Erre az erős akaratára, mely őt mindig kísérte, újra meg újra visszatér (I. IV. köt.), s Horatius mondatát idézi magára „et si fractus illabitur orbis, impavidum ferient ruinae.“³⁾

¹⁾ Petrichevich regénye „Az elbujdosott vagy egy tél a fővárosban.“ Eredeti román. 2 köt. Kolozsvárt. Tiltsch J. és fiánál; 1836. I. 263. II. 338 l. A kritika némi dicséretben részesíté, mert az erdélyi salonok nyelvén akart szólni, mit akkor a legjobb, legszebb magyar beszédnek tartottak. (Figyelmező. 1837. 112.)

²⁾ II. 31.

³⁾ IV. 164.

Ime, ha felvesszük is, hogy Zólyomi még csupán a mese érdekességéért van írva s a helyzetek jobban érdekelték, mint bármi egyéb czél, — tény az, hogy Abafi, Jósikának mindvégig legértékesebb regénye, életének és jellemének egy részét foglalja magában s egyszersmind oly nagy izenetet küldött benne a nemzetnek, melynél szükségesebbet hiába keresnénk az akkori legjobb íróink műveiben is, — mely nem más, mint az, hogy az erős akarat legyőz minden akadályt. Ez izenetben, a nemzetre alkalmazva, benne van a jogfolytonosság ereje és tartalma, mely hiven követve a nemzeti aspiratiók győzelmére vezet.

„Egy lélekrajzot adok itt az olvasó kezébe, — így szól az előszóban. Czelzése komoly s oda megy ki, hogy erős akarattal minden aljast le lehet győzni, hogy a tökély útja nehéz, számtalan visszaesések vagynak a megszokott rosszra, de hogy végre lelki erő győzni képes, ha tud akarni.“

Ez az a fontos izenet, melynél fontosabbat Jósika nem tudott többé közölni a nemzettel, mert úgy látszik, hogy fontosabbra, vagy egyéb ilyfélékre nem nyert megbízatást. Azt mondhatjuk, hogy némileg kiegészíti Széchenyi híres jelszavát hazánk jövőjéről s más részt fontos mint antagonismus is ama korbéli romantikus költészetünk irányával, mely annyira belemerült a mult dicsőségébe, hogy a jövőre lelkesíteni rá nem ért vagy pedig szomorító elegiákkal és lemondó jóslatokkal bajlódott. De tegyük hozzá, hogy a nemzet ez izenetet bőséggel megértette s Abafitól betű szerint el volt ragadtatva olvasóival, kritikusaival, nőivel és tudós társaságával együtt s általános volt a meggyőződés, hogy Himfy óta ily hatásos mű nem jelent meg.

Mi természetesebb, hogy a hatás némiképp naiv módon nyilatkozott. Az üdvözlét egyaránt szólt a bárónak és írónak. A Figyelmező 20. száma 1837-ben koszorúval jelent meg s Tornay (Szontagh) így kiált fel: „Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében elsörendű, legjobb, mióta e nyelv zeng“ és jó neven veszi, hogy írója neve elé bárói czimét nem tette oda s aztán így végzi: „Búcsut veszek az érdekes mütől. Literaturánk nemtője éltesse lelkes szerzőjét s szaporítsa szellemi magzatait.“

Ez izenet értékéből nem von le az, hogy Abafi az első ki-

váló magyar regény, sem az, hogy ma már értéke jóval kisebbé lett.

Az tény, hogy Jósika első regényei teljesen megfelelték ama várakozásnak, melyet az irodalom iránt mindenki táplált s betöltöttek azt az űrt, melyet irodalmunkban mindenki érzett. E korban a magyar irodalom fejlődése már akkora volt, hogy minden téren nagy és átalakító erejű tehetségek működtek. A drámában, lyrában, eposzban nem állhatott volna elé bármily tehetség sem, a kit ama költői nem „atyjának“ lehetett volna mondani irodalmunk fejlődésének akkori fokán. Lyránk, eposzunk több évszázaddal előbbi korban már magas fokon állt, mint nemzeti fájdalomaink, reményeink és törekvéseink kísérője és vezetője. Ujabb keltű eposunk és lyránk pedig szintén Jósika előtt már megtette a költészet legnemesebb kötelességét, a nemzet ébresztésében s a történelmi tudat úpolásában és kezét fogva a lyrával s hangot, lendületet, nyelvet, hangszíneket kölcsönözvén emettől, mintegy összeolvadt vele s mindkettő mint a legfájdóbb nemzeti szenvedés visszhangja, mindazt teljesítette, mit valamely korban a költésztől várni lehet. A Zalán futása, mely a kor hangulatának nyomása alatt jött létre, ép úgy kifejezi az 1825 előtti viszonyok hangulatát, mint egykor a Zrinyi Szigeti veszedelme a XVI. és XVII-ik századát.

Ismeretes, hogy a mult század végén állott elé ama vágy, hogy az irodalom a nemzeti nagy mult eposzát teremtsen meg. A hanyatló idők lelkesítő hangokat kívántak a mult nagy eseményeiről s a reménytelenség az emlékezésbe kapaszkodott. Az volt tehát a fő kívánság: irodalom, adj nekem oly művet kezembe, mely e nemzet mult dicsőségét énekelje, add nekem olvasmányul a honfoglalás dicső esatait. A közhangulat nyomása akkora volt, hogy majd minden költőnk, leszámítva a classicusokat, eposzi kísérleteket tesz s Kisfaludy S. regéi addig nem sejtett népszerűsége tesznek szert csupán azért, mert azt látszottak adni, mit a közhangulat kívánt. Így foglalkozik egy ily eposz eszméjével Csokonay is; Horváth Endre a Zircz után egyenes felszólítást kap rá. Így látjuk elmerülni a honfoglalás korába Dugonicsot, így látjuk a nyelvészetet és történelmet ábrándos elméletekben álmodni hüvelyezni a magyarok nagyságáról és dicső ere-

detéről. Többet akartak teljesíteni mint lehetett, míg végre a kor legnagyobb költője Vörösmarty, a várt művet megadja az irodalomnak, egyszerre alig sejtett fejlődést adván a költői dictionának. Ugyane lelkesedés és bánat, mely a mult dicsőségét a jelen hanyatlással összeolvasztotta és reménytelenül tekintett a jövőbe, a lyrának évtizedeken át uralkodó hangja lett s útát talált a dráma dictionjába, mely többé-kevésbé épen úgy eposzokat vitt a színpadra lyrai hevülettel, a mint az eposz lyrikus páthoszszal énekelte meg a multat. És aztán 1830 táján elnevezték igen helyesen e kort, mely 1790—1830-ig tart, eposzi kornak.

Azonban még elébb, hogy sem Széchenyi a Hitelben felrészó hangon hirdette volna, hogy Magyarországe nem a mult, hanem a jövő, — még elébb az irodalom és közönség már megelégette az eposznak azt a formáját, mely a kor szellemét oly híven tudta rajzolni. Különben is a korszellem egyszerre és nagyot változott. Ha elfogadjuk azt, hogy ez időben nyomorultabb és leszűjtőbb és kárhozatosabb esztendeje nem volt politikailag a magyarnak, mint az erőszak amaz éve 1823-ban; másrészt tény, hogy a Zalán futásával alkalmasabb időben alig jelent meg könyv, melynek lelke annyira egyezett volna az idők lelkével. Mondhatnám e könyv amaz idők beszéde és szónoklata a nemzethez.

De 1825 már tényleg megmutatta egy új hajnal fészó himbáját. A lelkek egyszerre elfordultak a mult kizáró szemlélésétől s új útakról és alapokról kezdtek gondolkozni a jövő számára. Az a lelkesedés, mely az akadémiát teremtette meg, már a jövőé volt. Így történt, hogy az irodalmi izlés is egyszerre irányt cserélt s a kritika kimondta, hogy az eposz nem korszzerű többé, dráma és regény kell; s az eposz helyett „boldog, boldogtalan“ dráma koszorúk után kezdett kapkodni.¹⁾ Mire aztán Széchenyi megjelent a Hitellel s így szólt: „Némelyek szomorúan fűtyörészik el a Mohácsi veszedelem nótáját s azt hiszik, ott van koporsója minden scytha fénynek. S tán úgy van, ámbár én nem hiszem — de az okos ember nem néz annyira háta mögé, mint inkább maga elibe s elveszett kinese siratása helyett azt tekinti s vizsgálja, mit menthetett meg s avval béelégedni s lassankint

¹⁾ Figyelmező. 1839. 309.

többet szerezni iparkodik,¹⁾ — midőn mondom Széchenyi így szólt, akkor már alig volt oly magyar ember, ki őt nem értette volna s az irodalom, a korok e látható lelke, habár előbb félve és habozva, szintén a jövő felé fordult.

Igy történt, hogy habár Kisfaludy K. még pár évvel előbb gúnyiratot irt Hős Fercsi ez. alatt az Ossiánistákra, most 1833-ban a Fábián teljes és nagy gonddal készült Ossiánja már senkinek sem kellett, mint Toldy mondja „elhangzott.“ Igy Czuczor 1832-ben elkedvetlenedve hagyja félbe Hunyadi Jánosát, Vörösmarty szánászándékkal nem folytatja a Magyarvárt, s megszólaltatja a Két szomszédvár hexameterével elhallgatott hősokeket nem más szíjvel, sem más természettel, csak korszerűbb nyelven, jámbusokban s korszerűbb téren, a szinpadon; miután valóban a régi hangon oly erőteljesen mint a Két szomszédvárban aligha tudnának többé.

A kor tehát most körülbelől így szólott az irodalomhoz: adj nekem drámát, mely a kor küzdő szellemét mutassa a nagy jellemek erőteljes harczaiban s adj regényt, mely mulattasson. Azonban a drámában sem állhatott volna elő már 1830-ban oly tehetség, ki a magyar dráma „atyja“ nevét kaphatta volna. Az 1790-ben feléledt színészet százával termelte a drámát s köztök számos eredelit is. Katona már megírta Bánkbánját, mely bár figyelmet nem ébresztett; de mégis csak meg volt írva. Az erdélyi Bolyai drámái legalább kezdeménynek valóban jelesek; Kisfaludy pedig már jóval előbb aratta megérdemelt és meg nem érdemelt tapsait; Vörösmarty meg épen ez idő tájt már fölvitte a megújított költői nyelvet a szinpadra s az épen megnyilt akadémia lelkesedve karolta fel a drámát, mely az abban maradt eposzok nyomán és kíséretében sarjadt fel s a nyelvmivelés mellett ez volt az akadémia állandó kedvence. Röviden szólva, egyik költői nem sem volt annyira elhanyagolva, mint a regény és prózai elbeszélés, melyekben Dugonics után alig történt valami nagyobb figyelemre méltó Fáy „Különös végrendeleté“-ig (1817) s Kisfaludy vig elbeszéléseig. De ez épen nem volt elég. A fordítások, regényvállalatok pedig határozottan rosszul sikerültek s íróink inkább elnyomni és kevesbítui, mint ápolni törekedtek s

¹⁾ Hítel.

minderre helyes okuk volt. Így állnak tehát egymással szemben a kor kívánalma és az irodalom, mely azonban arra inkább látszott hajlani, hogy drámát adjon, a regényírásra pedig Fáy s egy pár kivételével, íróink kevés hajlamot mutattak s inkább csak szükségből irtak effélet is. Szontagh ugyan még 1837-ben is sajnálja, hogy az eposzok abban maradtak s némi czélzással az akadémia ellen így nyilatkozik: „nálunk a dráma némileg még időelőtti s egyedül a lyra és eposz igazán korszerű, a regény az kezd lenni s a dráma ideje még következni fog.“¹⁾ Azonban Toldy az akadémia védelmére kél s ritkított betűkkel kiáltja el: „Nálunk az eposz nem korszerű többé“²⁾ s visszatekintve az irodalom haladására 1830—36-ig, így szól: „az eposzt a kor természeténél fogva egy keletkező roman-literatura cserélte fel.“

Igy állapotott meg tehát az irodalom s a kritika, hogy 1830 után már dráma és regény kell; mert ez korszerű. Tulajdonképen minden oly elméletet, mely a költői művek neveit a korszellemtől teszi függővé, helytelennek kell tartanunk. Sehol sem annyira igaz, mint az irodalomban, hogy a lángész munkája mindig korszerű s a művek értékét nem annyira a külforma, hanem főképen az író eszméi és szenvedélyei határozzák meg. Annyit azonban el kell ismerni, hogy az eposznak ama színe és módja, melyet az a kor ápolt, csakugyan nem lehetett népszerű ez időben már, melyben az életre ébredt nemzet a XIX. évszázad democraticus eszméitől lelkesedve, a politikai és társadalmi élet újja teremtésén kezdett munkálni. Ez a megizmosodott nemzeti erő, megvilágosodott s jövőbe tekintő látás valami egyebet kívánt, mint folytonos lemondást, panaszt, kétségbeesést, mely az előbbi költés uralkodó hangja volt. Unalmassá kezdett lenni és némileg boszantó is, hogy költőink java része, a míg ostromozta a nemzetet hanyatlásáért, másrészt nemzeti loyaltással dicsőítette az uralkodó házat, a melynek utóvégre is hanyatlásunknak többet mint felét jogosan felróhatjuk. Nincs okunk, hogy kétségbe vonjuk költőinknek akár őszinteségét, akár igazságszeretetét; de tény, hogy túlságra mentek mindkét oldalon; a nemzet örökös szidása és sötét reménytelenség hirdetése bizonyos tehe-

¹⁾ Figyelmező. 1837. 309.

²⁾ U. ott. 395.

tetlen világfájdalom hatását teszi s korunknak az egész irányzatot más forma kritikai szemmel kell nézni, mint eddig irodalmunk történelme tekintette. És tény az, hogy a költés nehezen mert remélni még a 30-as években is. Vörösmarty szózata, mely 1836-ból való, a legjobb példa erre, mely a mult dicsőségét és a kétes jövőt rajzolja s hisz vagy a szabadságban vagy a nagyszerű halálban, de majdnem meglepő, hogy mily félve és remegve meri magát kifejezni. Azonban a nemzet már ekkor s ma is csak az első részt tekinti szózatnak; a másikról nem baj, ha elfelejtkezik is, habár némi jósló értéket tőle meg nem tagadhatni. A Kölcsey Zrinyi második énekét pedig, melyet Gyulai Pál lyránk legkétségteljesebb hangjának mond,¹⁾ a mi igaz is, — lehetetlen helyeselni. Kölcsey e költeményében nem csak kétségeesik a nemzet jövője miatt, hanem megnyugodva is száll sirjába, mert ez a nemzet életre már nem érdemes. Utóvégre is, hogy az 1832—36-iki országgyűlés nem sikerült, nem a nemzet volt az oka s egy sikertelen országgyűlés, habár oly fontos is mint ez, melyre 40 év óta folyton készült a nemzet, — még nem elég ok arra, hogy a nemzetet koreznak mondjuk, mely többé életre sem érdemes. Igaz, hogy a lábrakeltett korteskedés, az anarchia hivatalosan táplált szörnyei, a kornak rothadt elemei, melyek épen a felpeszűlt idők miatt kerültek fölszínre, — elkeserítőek lehetnek; de való, hogy ez időben a költés ily hangja nem volt már a koré és Széchenyi röpiratai, politikai dolgozatai, tettei fejezik ki igazán a nemzet hangulatát és életét, kinek hű bajtársa s ennél hübb az irodalomban egy sem volt — Fáy András. Fáy egyébként Széchenyi előtt már a hasznos humanismus és nemzeti érdekek dolgában eléggé még ma sem méltányolt működést fejtett ki; róla Széchenyi így szól: „Az igaz barát, az igaz hazafi nem hizelkedik és érdem nélkül nem dicsér; ő mindég és mindenütt igazat mond. Fáy András!“²⁾ S ha Széchenyi dicsér meg valakit, annak értéke van.

Igy hát főképen tartalomban, szellemben, a lelkek irányításában kellettek új irányú művek e kornak. Olyanok, a melyet Fáy András a Bélteky házban próbált meg, melyben Széchenyi

¹⁾ 1837-ből.

²⁾ Lovakrul. 24 l.

reform-eszméi az életbe vannak áttéve, csak nem elég vonzóan. Az eposzok aranyos szájú és fényes ködbe tett alakjai helyett, kik messzi háttérben tűnnek fel operai díszletek kápráztató világitásában: az élet közelebbi küzdő alakjai kellett, kik melegen éreznek, emberiesen cselekesznek s nem csak lábujjhegygyel érintik a földet. Könnyű belátni, hogy Vörösmartynak különben fellegő és erős képzelme nem elég objectiv. Ezért van, hogy az e kori, elég élénk drámairodalom, mely Kisfaludynál, Vörösmartynál csak effajta eposzi jellemeket állított elé kevés realitással, inkább csak látványos hatást tett. Az óhajtott regényirodalom pedig a kor várakozása daczára, késni látszott vagy alig valamit érő kísérletekből és gyenge külföldi regények fordításából állott. Nincs mért visszatekinteni arra, hogy a regényirodalom nálunk mily szegény 1830-ig. De 1830—36-ig is mindössze pár regény s egy néhány figyelemre méltó beszély jelent meg.¹⁾ Olvasókat pedig egyik sem igen tudott vonzani, főkép nem a nemzet ama részénél, melyet okvetetlen meg kellett hódítani az irodalom számára. Pedig Bajza a Kritikai lapokban már 1833-ban meg is írta e műfaj elméletét, mintegy elő akarván készíteni a regény létrejöttét és ugyanitt meg is jósolja, hogy a magyar regényírónak valahára meg kell születnie s ez jőni is fog, vagy már itt is van, csak nem szólalt meg. Ekkor jelent meg Jósika Miklós Abafija s a kritika teljesülve látván a maga korszerűségi álmait, elnevezte iróját a magyar regényirodalom atyjának.

¹⁾ T. i. Fáytól: Bélteki ház (1832). Tétényi éjszaka (1834). A jó szív is bajjal jár (1836). Sió, tündéres rege (1837). — Kölcseytől: Vadászlak. Kárpáti kincstár. Bajzától: Rege a habléányról (1830). Ottilia (1833). Pillangó (fordítások 1836). B. Mednyánszki Alajos: Elbeszélések, regék s legendák a magy. előkorból. (Németül 1832). Vörösmarty: A kecskebőr (1833). Orlay (1836). Vajda János: A legszebb leány (1834). Joguz v. a honkeresők (1836). Tárcsay Bende (1836—37. Regény). Csató: Egy nap Szliácson (1834). A phantasta (1835). A fiatal szív (1837). A három pohár (1835). Nőkeresés (1837). Kovács Pál: Melyik a sok közül. A nagybácsi és nagynéni. Mindennek van ideje. — Gaál: Szirmay Ilona, tört. román (1836). Hortobágyi éjszaka. Pusztai kaland. Az alföld képe. A drótosok. A szomjas palóczok. A szerelem és barátság. Vetélkedők. Badacsonyi Lenka. A portugali gróf stb. Mindez fazonban, hozzájok számítva egy halom fordítást is, felette kevés és értéktelen ahhoz, a mit Jósika Abafiban és Zólyomiban adott, melyek Vörösmarty szerint is „igen éldelhetők.“ (Figyelmező. 1837. 6.)

Világosan látható tehát, hogy Jósika sikerére tehetségén és regénye értékén kívül nagyon befolyt a kor, mely éppen azt kívánta, a mit Jósika nyújtott. Akár hajlamánál fogva, akár számításból, akár véletlenből a kor úterére tapintott s eltalálta, hogy miért ver. Abafinál nagyobb hatású könyv tehát Himfi óta nem jelent meg.

Az is természetes, hogy első regényeinek tárgyát éppen Erdély regényes multjában kereste. Azon kívül, hogy Jósika regényköltése a Scott hatását mutatja s mint ennek Skotijája, neki itt volt az ahhoz annyira hasonló Erdélye: más részt való, hogy Erdélyben több az oly hagyomány, adat, viszony, szövevény, anekdota, mi a multból fennmaradt s a regényíró képzelődését izgatja; krónika íróink pedig, mint pl. Cserei, Apor följegyzik nem csak a nagy s általában jellemző és érdekes dolgokat, hanem a családi pletykákat is. Mindmegannyi fonalak ezek, melyek a regényíró bevezethetik a mult ama családi életébe, melyet a részletekben nem nélkülözhet. E mellett Erdélyben a fejedelmek udvari élete teremtett valami olyat, sőt többet, mint a mit Mátyás, N. Lajos udvari életében sejtünk, t. i. valami pezsgő, finomító magyar udvari életet a maga sokszínű változataival, mit hazánk ma is nélkülöz és nélküli iparunk éppen úgy, mint irodalmunk s általában művészetünk. Az erdélyi fejedelmek élete össze volt vegyülve a családok életével, melyek maig is őrzik ez élet hagyományait. Majd minden főbb családnál van egy-egy emlék, ékszer, szoba, terem, butor, egy-egy kehely vagy fegyver, egy-egy deli nőnek vagy férfinak halvány festésű arczképe, mely amaz időkkel kapcsolatban áll, felébreszti a multat, életre kelti a kihalt élet jeleneteit s a képzelődés előtt ezek láttára megelevenülnek a rég nyugvó s beomlott sirok lakói. A hegyek oldalain, a sziklabérczek ormain, a nagyobb folyamok völgyein, melyek a harci utak vonalai voltak, lépten-nyomon regényes várromok, maig is ép várak, ezekben ősi képek, czimerek s ezek kapcsában a mult egész komikuma és tragicuma, mint élő emlék emeli a családok ama gögjét, nemesi büszkeségét, mely éppen ezért hazánkban sehol sem oly nagy, mint Erdélyben. E hagyományok voltak a Jósika költésének legfőbb forrásai.

Éppen ezért a Jósika költészete kiegészíti más oldalon a ma-

gyar nemzeti romanticismus hatását. Ő ugyanabból a historiai lelkesedésből táplálkozik, melyből Vörösmarty és Czuczor költészetete. Őt is a nemzeti mult lelkesíti s ő is multunkban keresi a követendő példányokat s a legnemesebbet abban adta, a mit a multból merített. Valóban a mi az Auróra- és az Athenaeum-kör költőinél eposz, az Jósikánál regény. De őt tanulmányai, tapasztalatai, példányai és hajlamai közelebb vitték az élethez s az elröppenő, messzeszálló képzelődést lekötötték a föld, a mindennapi élet jelenetei. Ő a historiát úgy tekinti, mint Walter Scott, kinek hatása leginkább észrevehető történelmi regényein. Ő, mint mestere, a multat közelebb hozta kora társadalmához, a fellegek-ből leszállította a földre s érdekessé tette szövevényeivel a fél mesét és fél historiát. A romaticus eposz félistenei helyett hősoket és embereket, a képzelődés fántomai helyett ismerősöket mutatott be, kik az élet majdnem oly viszonyai közt forogtak, mint a mikkal mi bajlódunk s oly érdekharcokat rajzolt, melyek a mi életviszonyainkat is elfoglalják. Röviden, ő történelmünkbe más költői szemléletet hozott be s midőn emigy a multat némi realismussal tudja tekinteni és belőle genre-szerű részleteivel a kézzelfoghatóbb világ jeleneteit mutatta be nekünk: ez Jósikának, habár nem eredeti ideája, de irodalmunkat tekintve feledhetetlen érdeme marad.

Az Abafi, valamint Jósika felléptének hatása és irodalomtörténelmi értéke tehát több mindenben gyökerezik. Az Abafi volt az első magyar regény, melyet élvezettel lehetett olvasni s nyelvében és compositiójában minden erőlködés nélkül van írva. E mellett, bárha Báthori Zsigmond idejében játszik, fejedelmén, nőin, férfian az élet színe és eleveisége ömlik el. Végre a kor szellemét tekintve, az Abafi egyike a leghasznosabb könyveknek is; mert benne oly tanulság volt az egész nemzetre nézve, mely némileg érthetőbbé teszi és kiegészíti azt, a mit Széchenyi tett a nemzet jelszavává, hogy a magaré nem annyira a mult, mint inkább a jövő. Ez utóbbi pontra nézve egy pár figyelemre méltó utalást találunk Jósikánál. „Jobb könyveknek nevezem én azokat, legyenek tudományosak vagy szépirodalmiak, rövidiek vagy hosszúk: melyek a nemzetet tovább viszik a tudásban, melyek a nemzet jellemét, nemesebb hajlamait fejlesztik s

melyeknek egyéb jó tulajdonaik mellett egyik fő-fő criteriona, hogy azokat el is lehet olvasni.¹⁾ Más helyt meg jó regénynek azt mondja, „mely érdekes, erkölcsi tant magába foglaló, feszítően s mulattatva előadott és tanulságos történet.”²⁾

De sőt már az Abafihoz tett toldalékban így szól: „Minden jó regénynek, novellának, elbeszélésnek kell egy fő képzetet fel-fogni s azt bebizonyítani. Ha ez helyesen történik, akkor áll elő az erkölcsi hatás; mely vagy egyenes (direct) vagy fordított (indirect).“ És pedig az erény kedveltetése egyenes, a bűn megutáltatása fordított erkölcsi hatást tesz.³⁾ Figyeljük meg csak tovább e fejtegetést, mely egyszersmind világot vet Jósika ama törekvésére is, hogy a romantikusok fényes, de elvont világa helyett a valódi világ rajzolását kíváná. „A gondolkozni szerető olvasóban, így szól, semmi sem törheti vagy zavarhatja meg az erkölcsi hatást inkább, mint az a gondolat, hogy a mit olvasott, az csak könyvben van és lehet úgy, nem a valóságos világban.“⁴⁾ Tehát „a valóságos világból vagy egy ahhoz hasonlóbból merített világ s életszerű képek mindig biztosabbak, de hogy ezeknek helyes fogalmába ugrani nem lehet; erre készülni kell s az ábrándozásokhoz szokott olvasót s nem olvasót — nagy ideje már a fellegekbe leköltöztetni.“⁵⁾

Lelkesítsenek erkölcsi, nemes czélok s add az irodalomnak, a mit nélkülöz, az ábrándvilág helyett a valóság rajzát: ez a Jósika-féle írói pálya kiindulása.

A Jósika-féle regényköltés tehát nagyon nemesen indult Kivált ama korra, de másra nézve is, alig gondolható nemesebb törekvés, mint kitűzni művészi eszközökkel erkölcsi czélokat; tetszetőssé, vonzóvá tenni a nemest és jót s e mellett az irodalmat közel hozni az élethez.

Az erkölcsi hatásról azonban ugyancsak Abafiban tesz Jósika egy más nevezetes nyilatkozatot is, midőn így szól: a valódi világ rajzában a fordított erkölcsi tan „mindig biztosabb,

¹⁾ Emlékirat. IV. 109.

²⁾ Regény és reg. ítésetet. 45.

³⁾ Abafi. 226. I. kiadás.

⁴⁾ U. o. 229.

⁵⁾ U. o. 232.

mert valóságos s nem csalódásokon alapul.¹⁾ E tan által próbálja Jósika igazolni számos oly regényét és elbeszélését, melyekben a bűn érdekes különösségeit rajzolja. Így akart vagy nem akart Zólyomi és a Könnyelműek (I—II. 1836) czimű, az Abafit nyomon követő regényeivel emilyen fordított erkölcsi hatást gyakorolni. Tény az, hogy Zólyomiból valami ilyen erkölcsi tant kivonni alig lehet, a Könnyelműekből még kevésbbé. Azonban, mivel maga Jósika már előzetesen figyeltetett rá, Szontagh a Figyelmező bírálója, megkísértette azt kivonni valahogyan, azonban Jósikának nem tetszett s czélszerűnek látta a Könnyelműek előszavában érinteni a Zólyomi erkölcsi czélzatát s azt így körvonalozza: „Zólyomival azt akartam bebizonyítani, hogy a hol két lény közt, kik szoros viszonyban élnek, a becsülés megszűnik, ott a boldogság is búcsút vesz; felloboghat ugyan darabig, mint a hunyni készülő méceses lobogványa, a szeretet; de végre elenyészik az is.“ Erre aztán Szontagh kedélyesen így kiáltott fel: „Ezt tehát derekasán elvételtem.“²⁾ Ezóta aztán jó darabig nem ad ki Jósika regényt elő- vagy utószó nélkül s ezekben fejtegeti erkölcsi czélzatait.

Igy az Utolsó Báthori-ban (1837) annak rajzolatát tűzte szeme elé, hogy milyen eredményeket szül a fonák nevelés és a honszeretet a rény (erény) legmagasabb csodáit hozza létre és nagyobb az anyagi erőnél; továbbá a szerelem belső világát, mely angyalian és nagyszerűen lép föl, valahányszor tette, cselekvésre kerül a dolog. A Csehekben (1839) meg így szól, ha a lelkés ifju felkiált: „Mint eme férfiú (Elemér), oly eltökélt s szilárd akarok lenni testben s erőben: mint amaz, oly hű honomhoz s királyomhoz; becsületem oly szent lesz mint övé; férfiú leszek mint ő! Vagy a hon leánya szól: Mint e hölgy oly tisztán őrizem rényemet; szert oly nemes önérzetre teszek, oly hű leszek vallásomhoz, s higgadt erkölcsben és kedélyben: akkor a regény célzt ért.“

Sőt midőn kényesebbnek vélt tárgyhoz nyul, mindig menti magát, pl. a Viszhangok³⁾ egyik elbeszélésére (Ábránd és való)

¹⁾ U. o. 231.

²⁾ Figyelmező. 1837. 159.

³⁾ Beszélygyűjt. 1844.

ezt a megjegyzést teszi: „Ha az olvasó más életnézeteket talál itt, mint előbbi munkáimban, jusson eszébe, hogy nem a szerző szól, hanem személyei s hogy személyes állásában mint író, úgy kellett azokat beszéltetnie, mikép éreztek.“

Ilyfélék tehát, a mint látható, a Jósika első műveiben nyilvánítottatott erkölcsi czélok; sőt, ha őt hallgatjuk meg, akkor az erkölcsi czél fontosabb a művészinél.

Tegyük hozzá azonban jó előre, hogy ez erkölcsi czélok nem a regények részleteire is, nem a cselekvény teljes egészére vonatkoznak sehol, csupán általános nézőpontok Jósikánál, melyről a regény cselekvénye nézhető is, nem is. Ezért emez erkölcsi izenetek kissé kétes becsüek, főkép ha azt nézzük, hogy mekkora a cselekvényre tett gond az erkölcsi jellemek fejlesztésének gondjához képest. Tegyük hozzá azt is, hogy a kritika azonnal már Zólyomin észrevette a sietés, a részletek és nyelv elnagyolásának nyomait s a jellemek gyengébb rajzát annak tulajdonítja, hogy míg Abafiban egészen tapasztalatai körében mozog a költő Erdélyben, addig Zólyomiban már görögországi alakok és viszonyok rajzát adja Rafaelben és Irénében; pedig Jósika a közetlen tapasztalatra akkora súlyt tett, hogy nézete szerint fiatal ember nem is lehet regényíró. A Könnyelműekben pedig még szabadabban jár el. Nem lesz czélszerűtlen e költés jellemzésére egy pár regénymesét figyelembe venni.

A Könnyelműek meséje ez: Serédi Iván, könnyelmű erdélyi nemes, Canadába utazik, hogy anyai nagynénjétől maradt örökségét személyesen vegye át. Itt megszereti egy Motabu nevű szabad néger nejét Azalát s míg férje távol van, elesábítja. Azonban egy jósnő féltésre és boszura ingerli a férjet, ez aztán megöli a jósnőt és nejét is, felgyújtja házát és a körülte fekvő őserdőt s elmegy matróznak ama hajóra, melyen Serédi hazafelé utazik. Serédi azt hiszi, hogy mivel Motabu háza üszkei közt két csontvázat találtak, tehát Motabu is oda vészett, a kit különben nem ismert. Tehát az ismeretlen Motabut szolgálatába fogadja, majd titkárává teszi s így érnek Londonba. Itt Serédi megismerkedik egy könnyelmű és szeszélyes angol nővel Idalival, nőül veszi s haza jő Erdélybe. Itt éri el Motabu boszuja, melyet épen azon módon hajt végre Serédi nején, mint a mit ő elkövetett

volt Motabu neje, oly formán, hogy farkasvadászat ürügye alatt egy távolabbi pinczébe csalja, ott hozzáköti a lámpa karóhoz és magára szedve Serédi öltönyét, haza tér s Idali nem ismeri föl. Ekkor visszatér Serédihez, elmondja boszuját s a majdnem örülésig kinzott embert pisztolypárbajra kényszeríti, melyben Motabu elesik ugyan, de Serédi házi élete fel van dulva. Elhagyja Erdélyt, Kanadába megy s ott ifjan hal meg.

Ennek az undorító mesének fordított erkölcsi hatást kellett volna tenni. A közönség valóban növekvő érdekekkel fogadta, a költő kalandjaitól el volt ragadtatva, melyekben részt vesz az emberiségnek mind az öt faja: néger, indusok, angolok, magyarok stb. Színhely az ó és új világ oly vidékeivel, miket Jósika legfőleg hiányos útirajzokból ismert. A kritika a felületes munkáért itt adja az első megróvást s fejét csóválva utalt Scott Walterre, kinek hatását Jósika első regényén örömmel tapasztalta s óvta a francia romantikusoktól. Jósika e nem tisztességes irányát „merény“-nek mondta, melyre kár, hogy fölbátorodott s reméli, hogy miután Zólyomiban s ebben a sikamlás iránti „különössége“ kielégülhetett, hivatását jobban fogja méltatni.

Igy tér meg Jósika a történelmi regényhez és erkölcsi czéljaihoz s valóban kisebb műveit leszámítva, minden regénye történelmi a forradalom előtti irói pályájából. Azonban bárha e nemű munkái fogadtattak a közönségtől és kritikától a legjobban s bárha összes irói dicsősége ezeken alapszik: mégis legalább beszéleyeiben nem állhatta meg, hogy a mese legbizarrabb, legkülönbözetesebb és legfelületesebb szövése által ne ragadtassa el magát, s hogy be ne kalandozza az egész világot, csak hogy érdekes legyen. Pedig igaz marad, hogy hamarabb lehet nagy regényíró, ki cselekvényével, jellemeivel hazájából, sőt megyéjéből ki nem kalandozik, mint az, ki színhelyül ismeretlen helyeket választ csupán azért, hogy a felületes olvasó előtt meglepő legyen.

Vegyük ehhez, a mit Jósika maga tanított annak szükségéről, hogy a regényíró tapasztalatai köréből vegye tárgyát s hogy a képzeleti világból a földre kell leszállítani az irodalmat s vajjon nem látható-e, hogy ő maga teszi hiúkká amaz elméleteit, melyeket irói pályája kezdetén kitűzött s melyekhez ragaszkodásában fő érdemeit találtuk.

Nézzünk meg röviden még pár ily mesét, pl. a „Regényes képleték“-ből.¹⁾ „Az isten ujja“ meséje ez:

Egy spanyol grand szép leányát, Manuelát, szereti egy szegény spanyol nemes s egy főrangú magyar utazó, Zárday. Ez utóbbi megkéri a leányt s a spanyol nemest párbajban megöli. Ekkor a leány, ki a szegény nemest szerette, boszut esküszik ellene, hazajő vele Magyarországra Zárda nevű várba s ott rejtve él egy évet, ekkor megmérgezi Zárdayt, aztán haza szökik Spanyolországba. Ez az előzmény. A megölt Zárdaynak öccse Béla és Francesco nevű útítársa találkoznak Spanyolországban e nővel s míg Béla önkéntelenül gyűlöli, Francesco halálösen megszereti. Béla ezalatt haza jön Zárdára s itt egy elfalazott rejteket kibontatván, abban kétségtelen bizonyítékait találja, hogy Manuela bátyja gyilkosa. Ekkor Béla, hogy boszut álljon, megírja az esetet Francesconak, ki Manuela után utazott s aztán maga is Spanyolországba megy. Azonban közben Manuelát egy Jose Mária nevű rabló elraboltatja; de kiszabadul; majd megint elrabolja s ekkor Francesco szabadítja ki s megtudván e nő, hogy Béla Madridban van, fölkeresi őt s fenyegetésekkel igyekszik lebeszélni a boszuról. Béla megdöbben, ez alatt egy Jose Mária irását utánzó levelet kap, hogy Manuelát megölte. Ekkor Béla Francescival együtt haza jön, a hol Béla neveltet magának Hedvig néniével egy Jolán nevű leányt, kit majd nőül akar venni s minta-gazdaságot szándékszik létesíteni a Fenyéres nevű pusztán. Francesco érdeklődik a leány iránt s majd becsületből nőül akarja venni; de némi félreértések után kisül, hogy Jolán Bélát szereti s ekkor Francesco haza megy s Béla terveihez lát. Közben megtudjuk, hogy Jose Mária Manuelát csakugyan megölte.

Az elbeszélésben különösen jellemző, hogy levelekben van írva; de oly várakozást gerjesztő félbeszakításokkal, hogy ezek nem levelek, hanem az író fejezetei.

Még jellemzőbb a Végnapok ez. apocalyptikai novellája, a mint ő nevezi, melyben egy ifjúkori álmát, részben forrólázás képzelődéseit, meg aztán egy olaszországi ábrándját beszéli el.

Ez az elbeszélés a jövő látományokról szól, midőn a föld

¹⁾ 1847.

pusztulni kezd. Erre Jósikának saját képzelődése van s ilyen formán fog történni: a nap elveszti melegségét, kihül s így megfagy a föld is. Utóvégre az emberek csak az equator táján lakhatnak, míg az is kihül s mindennek vége lesz. A föld fokozatos kihülésével együtt hül ki a szellem is s az ember lassanként géppé válik. E korban az emberek kevesen vannak már, s egy nagy családot alkotnak, melyben ki-ki természetének megfelelően neveltetik élete céljára. Az emberi nem azonban két szétvált fajra oszlik: nem delejesekre (földiek) s delejesekre, kik amazokkal természetesen nem élhetnek, mert tökéletesek lévén, az erkölcsi rossz nagy fájdalmat okoz nekik s mert az érzet nem tudják tűrni. E fajnak az ivadécai is ily tökéletesek; de az előbbi osztályból is lassanként többen lesznek ilyekké. Ezek közé tartozik Aila is, ki az elbeszélés egyik fő tárgya.

Aila e tökéletes lények közt is a legtökéletesebb, pedig csak 14 éves. Egyszer távesövön át vizsgálja a megkevesbedett csillagokat s egy tökéletes csillagot vesz észre, mit eddig nem látott s mely minden tekintetben rendkívüli. A költő e csillag leírását így vezeti be: „Ha mondom, hogy nem Ailával együtt láttam e csodálatos csillagot, hanem éltem, jártam benne; ha mondom, hogy annak oly eleven, oly világos képe áll előttem, mikép a legapróbb részleteire világosan visszaemlékezem: sokak előtt hihetlent mondanok; de a költő lelke s kedélye érteni fog engemet: mert a költő lelke magasból szállt alá, s mert a költő kedélye egy szentély, hová a profanum vulgus lábai be nem térnek soha.“

E bájos csillag nem szilárd tömegű, hanem mint valami finoman metszett mű, át van törve. Rajta az anyag is nemesebb, a növény, állatvilág magasabb fokú. Amazok mint szőnyegek terjednek szét s kúsznak fel minden zugba 40—50 ölre; de lombos fák nincsenek. A víz is más természetű, párolgásai szappanbuborék formában sűrűnek össze s egész léghajókat alkotnak; a tűz pedig él a növényekben s így vannak szikrázó tűzvirágok, sőt tűzfolyók és tengerek. Az állatok közül kiválik a ló helyett használt szárnyas sas formájú heró, meg aztán az itta, mely elől ló, hátul tücsök alakú s aránylag is nagyobb tud ugrani mint ez. Érdekes állat a tára, mely apró állatkákból áll, s ha

dühét kiontja, akkor szétesik újra millió apró, hemzsegő állatkákra. Még érdekesebb a baal, mely olyan mint a sima gyeper mint ilyen szétterül; de ki rálép, veszve van; mert e pázsitlappal látszó állat fölkanyarodik s lapdává gombolyodva fölszáll a légtérbe, majd szirtekre csapódva összezúzza áldozatát s újra pázsitszőnyeggé lesz. Menekülni tőle csak egy módon lehet, ha az ember lándzsával a földnek szegi. Az ember szintén tökéletesebb és szárnyas; a férfiak 7, a nők 6 láb magasak.

Egy napon e csillag térein Aila Adurt pillantja meg s tüstént megszereti e tökéletes lényt. Ekkor azért esd az istenhez, hogy engedje meg, hogy Adur az ő szerelmének sejtelmével bírjon. És aztán leveleket ír hozzá, delejes leveleket. Egy napon Adur király lesz s Aila levélben üdvözli és delejes mámorral irt sorait, ömlő érzéseit ott fenn Adur megérti, e delejes érzés lelkét levonja, le a földre Ailához; hol megjelen egy cherub is, tudokra adva, hogy isten szerelmöket megáldja.

Mit mondjunk aztán még tovább, midőn így áldoz Jósika a különösségeknek, sőt a valószínűtlenségnek is, csakhogy meséje érdekes legyen. Nem is lehet már elbeszélés, mely csak Magyarországon s még kevésbé, hogy egy városban játszó s legalább is három nemzetiség szükséges hozzá, kik a legcsodásabb módon kerülnek össze. Beszélei cselekményének színtere, jellemei, az idő mind a végtelenség és határozatlanság ködébe folynak szét s mind üresebbé lesznek, utoljára a személyek csak ruhák, melyekben test nincs, de a legcsodálatosabb módon mégis beszélni tudnak. Tulajdonképen regényeiben is ez az eset. A Csehek után rohamos a hanyatlás. A leírások mind hosszabbak és szükségtelenebbek. A jellemek helyett gyakran csak ruhatárt kapunk, mintha 10 éven át is folyton csak egy öltönyben volna képzelhető valaki, mint a festményben. Képzeldőse elég realis, de nincs semmi mélysége s csak a felületen látszik végig siklani s mindaz, a mit olvasott, megelevenül előtte s egy-egy helyzet lesz egyik-másik regényében a nyert benyomásokból és emlékekből s fölhasználja a mese érdekessé tételére mind ama módszereket, miket olvasmányjaiban alkalmazva látott és neki tetszettek.

Midőn tehát a kritika kezdetben Jósika mesterfogásait a mese alkotásában megdicsérte s tetszettek neki a hatásvadászó

félbeszakítások; aztán megbámulta a közép- és újkori várak homályos tömkelegeinek leírásait, a mikben Jósika a túlzásig, sőt valószínűtlenségig megy; röviden, midőn „azon titkos rugók, melyekkel a külföld előkelőbb írói regényeiknek azon várákozásukat függőben tartó érdeket adják, milyen a mély, fokonként leplezett háttér, titokba burkolt személyek, váratlan meglepő fölfedezések“ stb. a kritika és olvasók által magasztaltattak: tulajdonkép mindez csak Jósika leleményben gyönyörködő természeti hajlamára hajtotta a vizet s csak siettette e módszer felülkerekedését, mely aztán minden többi írói követelményt egyszerűen elnyelt. Pedig azt kell hinnünk, hogy különben is idetért volna s midőn a kritika észrevette a „Zrinyi a költő“nél a világos hanyatlás és elsietettség nyomait; midőn kereste és nem találta a belső életet s szigorubb, követelőbb kezdett lenni Eötvös és Kemény első regényei után: akkor már késő volt rajta segíteni s Jósika meghidegülve a kritika iránt, ideges ellen-szenzével lenézte ennek követelményeit; az olvasó közönségre hivatkozott s megirt ezután is naponként egy ivet mind felületesebben. Mert a mint mondani szokták, a bölesőtől a sirig nagy út van; de rövid az az út, a mit a saját természete ellen küzdő ember megtehet addig, míg e le nem győzhető természet uralmába keríti az egész embert. A természetet nem lehet áltatni s a természet nem hazudik.

Vegyük ez irányt aztán azon korban, midőn teljessé lett, a forradalom után s nézzük pár példában, hogy minő is lett az a homályba burkolt és fokonként leleplezett háttér módszere?

A példákat egy, a forradalom után irt regényéből veszem, A gordiusi esomó-ból (1853).

Egy különös házat rajzolván, így szól: „Csak egy körülményt akarunk itt röviden érinteni: hogy e laknak kéményében, olykor nyár közepén, az elkésett városiak késő éjtél után füstöt láttak emelkedni.“ (I.)

„Mi történt e látogatás közben, senki sem tudta.“ (I.)

„Mennyire ért e rokonszenz? senki sem tudta rajta és Johannán kívül.“ (I. 31.)

„Szép falusi birtokot vásárolt, senki sem foghatta meg hogyan.“ (I. 35.)

„Mi történhetett? — Ez lön a kérdések kérdése.“ (I. 36.)

„Házat vett? mikép, hogyan? birtokát adta el? kinek; mikor? mindezekből nővérei semmit sem tudtak.“ (I. 39.)

„Oda hagyta Gyórt s elutazott, hová? senki sem tudta.“ (I. 43.)

„Voltak-e az öreg úr és fia valami összeköttetésben? — nem lehet elhatározni. Nővérei semmit sem tudtak róla.“ (I. 44.)

„Atyánk, nem tudjuk mi okon, eltűnt közülünk.“ (I. 47.)

„Miből álltak ezen érdekek, hová lett Bergami grófnő, minő forrása volt az öreg Szentesi gazdagságának? — senki sem tudta, — mint azt sem, hová költözött a még teljes erőben levő fiatal ember, ki előtt oly szép jövő állt egykor.“ (I. 67.)

„Mennyit fogunk mind e rejtelmekből később történelmünk kifejlésével fölfedezhetni s ha sikerülend-e ezen események gordiusi csomóját megoldani? nagy kérdés“ stb. (I. 70.)

„Történelmünkben a körülmények csodás szövegének következtében, eddig legalább — minden fő személyünkön némi rejtély borong s még sincsen a talányok csomaga kimerítve, mert épen most fogunk más, az eddigieknél rejtélyesb s titokteljesb egyéniségeket megközelíteni, távol innen, más égaljban s más viszonyok közt.“ (I. 71.)

„Mindenki sejtette, hogy Chateau de la Rochette új birtokosai körül valami titokteljes lég borong, mely nem egy talányt rejt.“ (I. 81.)

„Mit végzett más nap Liégben, találkozott-e ott az ügyvéddel s gondnokkal s intézkedett-e nővére vagyonáról velök? — nem árulta el senkinek.“ (I. 111.)

„Éz-e az első éj, melyen e kísérletet tette? meg nem mondhatjuk.“ (I. 123.) Ez pl. csak azért van mondva, hogy pár lappal utóbb így szólaltassa meg emberét: „ma harmadszor kémkedem, talán több szerencsém leend.“ (I. 130.) Ez a rejtélyek keresése, a titokzatosság annyira tetszik neki, hogy a személyek magok is egymáson sajátos éles látással csupa rejtélyt látnak. Az eseményeket pedig ilyforma fogásokkal szakítja meg: „Bárminő kedvünk ellen szakítjuk épen itt félbe az érdekes helyzetet, történetünk elkerülhetlenné teszi, hogy a már is igen szétvált ösvényen visszatérjünk.“ (I. 132.) Vagy aztán: „beszélyünk érde-

kében cselekszünk, ha e jelenetnek helyszínéről távozván, időt engedünk az események további kifejlésének.“ (I. 208.) Vagy: „Hagyjuk hőstünket most ez és ez válságos helyzetben . . . s keressük fel ezt vagy amazt“ . . .

Vagy aztán máskor a képzelődést a legerőszakosabb módszerekkel kívánja felizgatni. Egy helyt így szól az olvasóhoz: „Képzeldjen olyas valamit, ha teheti, mintha semmit sem képzelne; pl. végtelen űrt vagy néma sötétséget, feketét s irtózatost némaságban; siketet, néptelent, az első szűz éjet talán vagy a chaos előtti semmit. Ébreszsze fel azon érzést lelkében, mely abban önkénytelen keletkeznék, ha e borzasztó sötéten keresztül, távol és magasan szikra gyulna: mintegy szeme az éjnek, mintegy szikrája a létnek s tanuja annak, hogy az űrben élet van.“ (Decebal).

Kétségbevonhatatlanul az ilyenek már nem művészi módszerek; nem megnyernek, hanem tolakodnak érdeklődésünkért s a helyett, hogy felköltenék, felerőszakolják.

Azonban az is természetes, hogy Jósika e hibái, habár mindjárt irodalmi pályája kezdetén észrevehetőek voltak, csak későbbben fejlődtek ki. Ő nála is látszik, mint minden sokat dolgozó regényírónál, hogy az első gondosabban irt művei után folyton hanyatlik; többet ir, mint mennyi értékes elmondani valója van s a mese érdekességéért, az ingerlő helyzetekért elhanyagolja a nemesebb írói tulajdonokat. A kritika hamar észrevette Jósika hibáit s nem is mulasztotta el figyelmeztetéseit. Különösen 4 feltűnőbb hibáját, a hosszadalmasságot, a laza és eléggé át nem gondolt szerkezetet, a dolgozásban való elhamarkodást s az öltözetek és leírások unalmas hosszúságát jókor szemére vetette. Ezért Jósika már 1843-ban az „Élet és tündérhon“ előszavában megjegyzéseket tesz a kritikára s némi önérzettel emeli ki, hogy műveinek tiszta erkölcsi célja van, velök a mulattatáson kívül használni szándéka s ezért van nála mindig egy „a történetbe burkolt magv, mely a mulatságra számított minnek átolvasása után mint nyereség fenmarad“ (VIII. l.) Az öltözetek hosszas festéséről pedig azt jegyzi meg, hogy Scott, Bulwer, Hugo, Balzac, Sue Eugen még hosszasabban írják le s ezek hihetön a női olvasókért tesz. A compositio pedig történelmi regényben kivihetetlen, „egye-

dül ott képzelhető, hol a mese a történethez van támasztva s annak eseményeivel nincs szoros kapcsolatban.“ (Abafi). A hossz-
 szas leírások is rövidebbek nála, mint több külföldi regényírónál
 s szerinte ezekre annál inkább van szükség, mennél érdekfeszí-
 több a mű, mert ezek mintegy karosszékbe ültetik az olvasót,
 hogy föleszmélhessen. Azonban a kritikát az ily megjegyzések
 nem nyugtatták meg, Jósikát pedig főképen a forradalom után
 mindig ingerültté tette a kritika s azt hiszszük, nem csalódunk,
 ha épen a Brassai bírálatát¹⁾ tartjuk fő oknak, melyért a Regény
 és regényítészet czimű munkájában²⁾ kifejti a regényről való né-
 zeteit is, melyekre sokat tart. E nézetei röviden ezekben foglal-
 hatók össze: A regény rövidebb életű, többnyire alkalmi hatású
 irodalmi mű s ha a kor izlésének, követeléseinnek és szükségeinek
 megfelel, célját elérte, örök életre ne számítsen. Jó regény az,
 „mely érdekes, erkölcsi tant magába foglaló, feszítőn s mulattat-
 va előadott és tanulságos történet“ (45), melyben tehát legfőbb
 a regény maga s nem a forma, fő tehát a mese. Egyebekben
 pedig, ha a regénytől kiváló, nemes és következetesen rajzolt jel-
 lemeket, ujságot, korfestést, a mesében arányosságot, compositiot,
 deus ex machina nélkül való megoldást, jó, kiengesztelő, igazsá-
 got tevő, kellemes tanulságot hátrahagyó befejezést, korfestést,
 szép nyelvet, takarékos indokolást stb. sürget: világos, hogy ezek
 a fő dolgok mellett másodrangú és fontosságú dolgok. Nem lehet
 tehát esodálni, ha az az író, kinek ily nézetei vannak a regény-
 ről, működése fő súlyát a hatásban keresi és hogy nála az, a mi
 tisztán mese, mindenütt többet ér a művészeti alkotásnál és hogy
 némi büszkeséggel említi fel, hogy mindennap, kivéve ha nem
 beteg, vagy nincs útban, egy ívet ír tele.³⁾ Ilyen nézetei voltak
 annak a regényírónak és mondjuk ki, ilyen gyakorlata is, kit ná-

¹⁾ Kritikai Lapok. 1856. I. füz.

²⁾ Pest 1858—59.

³⁾ V. össze „Élet és tündérhon“ (1843) előszó; Regény és regényíté-
 szet 77 l. 113 l. „Ki némely írótól azt kíváná, hogy zablát rakván phanta-
 siája szájába, írjon keveset, útszéli tévedésbe ütköznék, és ez az, hogy van
 író, ki nem tud keveset és nem tud lassan dolgozni. Mondtuk már valahol:
 mikép a villanyfolyamtól nem lehet kívánni, hogy előfogattal útazzék. Ez sem
 dicsőség, sem szerencse, sem előny, — de így van!“

lunk a regényirodalom atyja névvel tisztelt meg az irodalom s kiről Erdélyi azt mondja,¹⁾ hogy Jósika előtt is voltak regényeink, de nem volt regényirodalmunk.

IV.

Jósika Miklós legnagyobb sikereit történelmi regényeivel érte el. Úgy ismerte a közönség folyton s úgy ismeri ma is, mint kiálólán történelmi regényirót. És valóban legértékesebbek amaz első művei, melyeknek történelmi háttérök van és Scott-féle modorban vannak írva.

Aesthetikailag véve azonban tulajdonképen történelmi regény nem létezik s nem egyéb, mint a regények egy bizonyos részének tartalmáról vett jelzője, mely „történelmi“ jelző semmivel sem járul a mű jóságához. A történelmi regény írója ugyanis csak épen abban különbözik ama regényirótól, ki a jelen életből, tehát a most alakuló társadalom küzdelmeiből veszi tárgyát, hogy ez az előtünk folyó, amaz a rég lefolyt idő társadalmát kívánja rajzolni. Amaz tehát merít a múlt történelméből, emez pedig a jelen történeteiből. A hasonlat annyiban is folytatható, hogy a mint a történelmi regényirót annak a korszaknak lehetőleg ismert vagy kikutatható szelleme, melyből tárgyát vette, bizonyos korlátok közé szorítja: így a jelen élet rajzolóját is megköti korunk szelleme, mely a maga nemében ép úgy historiai, mint ama régi, s tehát ez sem vehet föl bárminő egyéneket és küzdelmeket, mert különben ép úgy ferdít, mint amaz.

De sőt tapasztalni lehet, hogy az írók korának szelleme, még akkor is megköti s így rá befolyást gyakorol, ha történelmi regényt ír s láthatatlan szellőként kora eszméit sugja fülébe, midőn képzelmével a múltba akar átszállni, s a múlt rajzában önkénytelenül kora elé tart tükröt és oly tárgyat választ, melyből saját korának ad világnézetet. Ez által a történelmi regény gyakran az irányregény álláspontjára lép. (Jósika: Abafi. Eötvös: Magyarországnak 1514-ben.)

Azt lehet tehát észrevenni, hogy a mint a történelem-írók saját koruk szellemében más-más szempontból tekintették a történelmi múltat a szerint, hogy mely korban éltek: így a történelmi regény is ugyanannak a múltnak rajzában más-más színe-

¹⁾ Egy századnegyed a magy. költészetből.

zetet vett fel ama kor szelleme szerint, melyben iratott. S ez természetes is, mert mindenki csak egy kor szellemének hódolhat s ez láthatatlanul érvényesíti magát az ember minden művén, mert ez a korszellem nem más, mint az emberiségnek bizonyos időre korlátolva fölfogható lelke, világnézlete, amaz elvont élet, mely az emberiségnek amaz időbeli alkotásain látható, érezhető, concret valósággá lesz.

E szerint könnyen elismerjük Jósikával, hogy csak látszólagos a történelmi regényírónak az az előnye, hogy a tárgyat és szereplő egyéneit készen kapja a történelemben, még pedig már valamely művészi feldolgozásban; mert tárgyának azon részét s egyénei közül azokat, kikre leginkább volna szüksége, épen nem kapja készen. Igaz ugyan, hogy a múlt eseményei meghatározott személyekhez lévén kötve, legegyszerűbb volna, ha valamely kor legkiválóbb egyéniségét tenné amaz élet egyetemes képének képviselőjévé, melyet regényében rajzolni akar; de tudjuk, hogy ezt aránylag ritkán teszi, hanem költött alakot választ történelmi regénye hőseül s így legtöbbször csak hozzáakasztja aztán a mesét valamely történelmi korszakhoz. (l. Eötvösnél Ártándi Pál, Kemény Zs.-nál Szőke István, Scottnál Wawerly, Ivanhoe sat. Jósikánál Abafi, Elemér a sas sat.) Sőt a legtöbb esetben áll az, hogy midőn a történelmi regényíró hőseül nem igen alakítható, elsőrendű történelmi alakot választ; rendesen nem igen emelkedik a regényes történelem színvonalán feljül s ezt főképen azért teszi, hogy gyorsabban dolgozhassék, nem lévén egyébre szüksége, mint a történelem némi felezifrázására s az ilyen dolgozás többé nem művészet.

Más részt, a regény az élet egyetemes rajza a tárgyúl felvett anyag körében; de a történelem soha sem marad ránk oly részletekben, hogy ez egyetemes kép megalkotható lehetne a hagyományokból. Ezeket tehát a történelmi regényírónak teremtenie kell s teremti pedig saját kora átalakított vonásaiból, mondhatnám olyformán, mint a hogy az ujonnan gyártott régi pénzeket grünspanozzák. E tekintetben szerencsésebb a drámaíró. Rá nézt, a mennyiben valamely történelmi alak drámai hős lehet, még jó, hogy kíséretül nem maradt meg a hős körül az akkori élet egyetemes képe. Neki csak kevés viszonynak és kevés, egyoldalúbb,

de kirívóbb pár jellemvonásnak és érdeknek nagy összeütközést keltő rajzát kellvén adni, még akkor is ki kellene alakjait és cselekvényét a részletes apróságok közül ragadnia, ha a történelem esetleg ezekkel együtt adhatná is. A drámaíró, ha pl. a jelen életből veszi tárgyát és alakjait, még ez esetben is kiválogatja, megtisztítja a tulságos részletektől s bizonyos távlatba állítja őket; a regényíró pedig még a távolban, homályosan kivehető történelmi alakokat is közel hozza és beilleszti az élet ama részletes és egyetemes rajzába, mit élénk tüntet. Neki a nagy vonások nem elegek, ő részletez és apróz; mert realiter tekintve a királyok épen úgy részt vettek az élet mindennapi dolgaiban, mint bárki más s a kép teljességéért a regényíró szerepelteti is bennök őket. Ebből világos, hogy a „történelmi“ jelző nem egyéb, mint jelelése a regényben annak, hogy a tárgy bizonyos történelmi dolgokat is foglal magában; mert hiszen épen az nem történelmi az ily regényben, a mi őt regénynyé teszi s talán ezért követnek el annyi sértést a történelmi tudat ellen, az u. n. történelmi regények, mivel az ily részleteket inveniáló képesség kifárad íróikban. ¹⁾ Épen ezért a történelmi regényírók rendszeren azt tették s ez az eljárás látszik legjobbnak, hogy regényeik fő szereplőitül vagy teljesen költött, vagy könnyebben alakítható harmad-, negyedrangú történelmi alakokat választottak s a történelem nagy alakjait csak a cselekvény háttérében szerepeltetik fő mozgatók gyanánt, fényes eposzi környezetben, romantikus diszletek közt s az előtérbe az élet sokszerű játékanak eljátszására saját könnyebben kezelhető alakjaikat állítják; tehát épen ellentétes eljárást követnek a történelmi tragoediák íróival. Ezért van, hogy valamely kitűnőnek tartott történelmi regényben egy-egy keresztemáros, szakácsné, egy-egy szabó fontosabb írói alak, mint Mátvás király, a kiken aztán könnyen fölismerhetők az írók kortársainak vagy személyes ismerőseinek arcvonásai. Így pl. Jósika összes alakjai közül a legjobban rajzolt nőalak a Csehekben, Nankelreuter Nábugodonozorné, az ő egyik nőtestvére volt.

Világos tehát, hogy a szó valóságos értelmében történelmi regény nincsen; hanem vagy igazi regény az, s akkor a fődologban igen kevésbé érdemli meg a történelmi jelzöt, vagy pe-

¹⁾ I. Jósikánál Mátvás viszonya Bretizlav Izabellával. (Csehekben.)

dig a földolokban történelem, s akkor aztán nem valódi regény, hanem történelem, regényes előadásban, azaz regényes történelem.

Jósika Miklós fölfogását a történelmi regényről egy részt ily munkáiból, másrészt egy pár jegyzetéből, s abból, hogy Scottot tartja a legnagyobb regényírónak, világosan megtudhatjuk.¹⁾ Egy pár erre vonatkozó jegyzetében így szól: „Senki rossz néven nem veheti, hogy olvasómmal láttatni akarom, hogy az ily munka fáradságba kerül; s hogy történelmi regényt szükségképen történelmi adatokkal kell támogatni.“ A regény és regényítésetben pedig úgy vélekedik, hogy „a történelmi regények egyik díszje és szépsége az epizódokban, a történelemnek ügyes beszövésében, a mesebe vagy viszont állván, az ily regényekben classicus egyszerűség s egyöntetűség (compositio) lehetetlen; sőt a műnek inkább ártalmára, mint hasznára lehetne.“ Egy másik jegyzetében pedig azt írja, hogy compositio a történelmi regényben „egyedül ott képzelhető, hol a mese a történethez van támasztva s annak eseményeivel nincs szoros kapcsolatban.“²⁾ Világos, hogy Jósika ez utóbbi megjegyzéseivel saját regényei közül az Abafit és Zolyomit, az előbbiekkal pedig az olyakat érti, mint utolsó Báthori, a Csehek, Zrinyi a költő, Jósika István stb. E szerint tehát Jósika a történelmi regényben két fajt különböztet meg, mint ugyanaz Scott-nál is észrevehető. Azonban e két faj daczára Jósika tulajdonképi gyakorlata azt mutatja, hogy a történelmi regény alatt érti a történelemnek regényes részletekkel való elegyítését vagy vegyítését s e tekintetben, mi a történelmi részeket illeti, még Abafi sem kivétel. A dolog elméleti oldala tehát így áll: vagy megalkot egy érdekes és egyáltalán nem történelmi mesét s ezt hozzáakasztja a történelem valamely fontosabb jelenetéhez, vagy pedig kiválaszt a történelemből egy részt, mely megfelel a való adatoknak, de ezt a rideg s csak a földolgozatra vonatkozó vázat képzelt, mesés részletekkel teszi érdekessé. Mert ama dolgok, miket a legrészletezőbb történelem is nyújthat, csak vázlatok, körvonalok, azokhoz a részletekben gazdag cselekményekhez képest, minők azok a valóság szerint voltak. A történelmi regényírónak tehát az a hivatása, hogy kitöltse nekünk a vázlatot, hogy képzeletéből érdekes epizódokkal helyreüsse a támadt hézagokat

¹⁾ I. jegyzeteit a Csehek IV. köt.

²⁾ Elet és tündérhon, előszó.

és egésznek mutassa be, a mi hiányos, csonka. Mondhatnám, hogy életrajzot gondoljon bele abba az életbe, melynek csak születés- és halálévét ismerjük, mert mint Jókai mondja, a regényíró olyan ember, a ki mindent kitalál.¹⁾

Ez az utóbbi felfogás nagyon magakedveltető s bevallva vagy be nem vallva nagyon sokan követték ez elméletet és pedig két uton, t. i. vagy abban jeleskednek, hogy a részletek minél idegfeszítőbb vagy bár meglepő mesefordulatokból álljanak, (romantikusok), vagy abban, hogy a cselekmények eleje és vége közt létező belső okok lélektani láncolatát magyarázzák meg (angolok, Eötvös és kivált Kemény Zs.) Ha már a főkérdés a történelmi regénynél is csak az lehet, mi bármely más regénynél, hogy az író minő művészi feladatokat és hogyan old meg, kétségtelen az, hogy fontosabb művészi feladatot, nemesebbet és nagyobbat teljesít a belső indokok és a lelki élet finom rajzolója, mint a ki főképp a mese külső czifritásához ért. És ezzel közel léptünk a kérdés aesthetikai oldalához. Mert az aesthetika nem azt kérdi, hogy a regény történelmi-e vagy nem, hanem hogy milyen a mű? E ponton pedig lényeges annak megítélése, hogy az említett utak közül az író melyiket követte inkább: kívülről gazdagította-e a történelmi mesevázat, vagy belőlről mélyítette, gazdagította az indokok fölfejtésével! Mert egyenlő arányban mindkét uton járni senkinek sem adatott. Bizonyos tekintetben a legnagyobb lángész is csak félig az; sőt mentől inkább jár az egyik uton, annál inkább el kell hanyagolnia a másikat, bárha teljesen elhanyagolnia lehetetlen is. Már említettük, hogy Kemény Zsigmond főképp a lelki élet finom rajzolója s az indokok összeszövésének nagy mestere; Eötvösnél is ez a fő, bárha ő a történelmi regénytől az általános művészi és erkölesi feladatokon kívül még a történelem népszerűsítését is kívánja s ezt „különös kötelességnek“ mondja.²⁾ Azt nem vizsgálhatjuk most, hogy ez a „különös kötelesség“ mennyire lényeges a történelmi regénynél; de hogy az „általános művészi feladatok“ sokkal lényegesebbek, az bizonyos, s ezeknek az ő írói gyakorlata nem is mond ellent. Röviden szólva azonban, Jósika főirányánál fogva nem tartozik a belső élet ama művészi

¹⁾ Arany Erber.

²⁾ Magyarország 1514-ben, előszó.

másolóihoz, a hová Keményt és Eötvöst számítottuk. A mennyiben ily regényeiben történelmit ad, csak annyit ér; de a mennyiben művészt ad, kevesebbet ér.

A mi különösebben a költött és való dolgoknak eme Jósika értelmében vett vegyítését illeti, csak azt jegyezzük meg, hogy a történelmi regény súlypontja még a mesére nézve sem arra esik, hogy történelmileg hiteles-e, a mit ír, vagy nem az. A miért a történelmi regény egyetlen része is okirattal be nem bizonyítható, lehet kitűnő regény s lehet a vegyítés mellett is rossz. Jósikánál azt találjuk, hogy kivált elsőbb regényeit amaz ismertett elmélet szerint írta, mely abban áll, hogy érdekessé kell tenni a historiai vázat érdekes episodikus mesék által. E mellett a Scott Walter és saját nemesebb ambícióinak hatása alatt nem mulasztja el a finomabb, bárha már ezekben sem következetes és ritkán mély jellemrajzot sem, legkivált Abafiban és az utolsó Bátoriban. De a cselekvényvegyítés is gyakran tökéletlen, tehát éppen az, a miben képessége a legjelentékenyebb. Mert igen egyszerű és természetes kíváncsi bármely mű meséjétől, hogy akár egészen való, akár csak részben való s részben költött; de az egészen a valónak és igaznak egységes színe tükröződjék és egyformán meggyőző hatása legyen. Tehát hibás az oly cselekvény, melyben megérezük az egyikből a másikba az átmenetet. Pedig Jósikánál úgy van. Gyakran oly részletesen kitünteti a történelmileg valót, hogy könyvekre hivatkozik, a honnan vette, meg máskor érezteti, hogy most mesét sző bele s így fölver ama legkellemesebb illúziókból, mely szerint a költőnek hiszünk nem a művében kimutatott részleges valóságok, hanem a benne levő és általa kifejezett örök bölcsesség és egyetemes értékű igazság miatt. De sőt a mellett, hogy a valóság és költött részletek amúgy külön válna, mint az összetöltött víz és olaj, gyakran rajta kapjuk magunkat, hogy még abban sem tud meggyőzni, hogy úgy történt, a miről tudjuk máshonnan, hogy való; holott a nem valót is úgy kellene rajzolnia, hogy azt hitesse el, mintha csak is úgy és másként nem is történhetett volna. Ugyanebből foly az is, hogy gyakran s kivált első, gondosabban írt regényeiben följegyez oly részleteket is, melyek ugyan historiaiak, de nem szükségesek műve szervezéséhez. Némely részletet nem azért ír meg, mintha regénye

oeconomiája kíváná, hanem azért, mivel még utána nézett valaminek, s tehát, ha már meg van, mire menne kárba? E hiba már a Csehekben föltűnik; még jellemzőbb Jósika Istvánban, melyben úgy látszik legjobban ügyelt, hogy a regényes részletek közt ne veszítse el szem elől a valóságot. Azonban bármily nagyra becsüljük is szándéka nemességét, midőn Ősét egy regényben akarta tisztázni s a maga valóságában feltüntetni azzal szemben, a hogy Kemény „Gyulai Pál“-ban rajzolta őt; de azért a tény mégis az: a mik benne költött részletek, nem bírnak költői illúsiót kelteni, mert érezzük, hogy mese; a historiai részletek nem bírnak komoly meggyőződést ébresztetni, mert igen érezzük, hogy a mű regény. Nem tudjuk elfelejteni, hogy mulattatásra s nem komoly megfontolásra való művel van dolgunk, bárha a költői művek közül mindig azokat tartottuk legtöbbre, melyekből egy egész élet megfontolására méltó dolgokat merithettünk.

Pedig valljuk meg, hogy ezek még a Jósika legértékesebb kötetei. Ezekre jönnek főkép a forradalom után a sok, 4—5—10 kötetű regények, mint rendszeren más regényíróknál is, melyek már a kiadónak szólnak. Más részt pedig a kritika is folyton kezére játszván, mely meséiben állandóan dicsérte ama rugók használatát, melyek főkép a francia regényeket érdekesítőkké teszik, ez által csak könnyüvé tette neki az írást. Így mondhatnám, még jobb munkát végez, midőn őse érdekében ügyvédi regényt ír Jósika Istvánban; de majd úgy tűnik fel, hogy csak azért ír történelmi regényt, mert készen kapván a tárgyat, kevesebb fáradságba kerül kibővíteni s beosztani a mesét. Ez az elietés Zrinyi a költő-ben már észrevehető; de még inkább a forradalom után írt Eszter cz. művétől fogva; pedig Jósika ezekre még büszkébb volt, mint első műveire. Még tovább! Első regényeiben épen a gondosabb jellemrajz miatt, mindig küldött a nemzethez valami fontos erkölcsi üzenetet. A nagy emberek küzdelmeiben, mint látók, néha utalásokat, tanulságokat nyújtott saját kora átalakító küzdelmeihez, midőn így szól: „Tette akarát kell: minden korban lehet tenni. Az egyesnek nincs okvetetlen szüksége külső kerítvényre, hogy tegyen s a legtöbb, a mit állithatunk az: hogy bizonyos korban bizonyos emberek többet tehetnek, mint máskor. De az egésznek eszméiből foly ki, hogy tenni mindig

lehet.“¹⁾ Vagy „A magyarok őstörténelme“ előszavában így világosít fel:²⁾ „Reánk nézve — miként mi fogjuk föl a dolgot — semmi sem lehet rokonszenvesebb, mint az, a mi nemzeti szokásainktól s jellemünkből kiindulva — halad előre s végig meg tudja honias, lelkesítő zamatját tartani; s mi a tüztől nem félünk inkább, mint a testi, lelki elkorcsosulástól, mely mindannyiszor okvetlen bekövetkezik, valahányszor az eredeti másolattá silányúl. Ez okon irtuk írói pályánk kezdetén történelmi regényeinket és novelláinkat s talán eljő valamikor az idő, mikor e jó szándékú célunkat senki sem ismeri félre — s az irodalom buzgó, önzés nélküli napszamosai közt nekünk is kijelöli szerény helyünket.“ Röviden: íme pályája kezdetén úgy jelent meg, mint a ki isteni hitbizományt tart kezében a nemzet számára, hogy történelmünk alakjainak feltámasztásával nagy erkölcsi tanúságokat nyújtson, új eszméket oltson be forrongó életünkbe. De e megbízatása rövid ideig tartott. Utóbbi s legkivált forradalom utáni regényeivel nem izent, nem küldött nekünk egyebet, mint egy csomó többé-kevésbé érdekes mesét, melyek czélja nem belső igazsággal, hanem szeszélyes hangulattal hatni; de csak egy pillanatra, hogy soha többé ne érdekeljenek. Így látjuk, hogy Jósika írói pályájában önként ajánlkozik 2 korszak megkülönböztetése, egyik a forradalom előtti, másik az utána következő. Amabban kevesebbet, emebben többet irt; abban inkább dolgozott az irodalomért és dicsőségért, emebben a megélhetésért s így látjuk, hogy ez időszakban némely évben 5—6 kötetnyi regényt bocsát közre s mindinkább eltávolván a Scott hatásától, másokhoz, főkép a francziákhoz lépett közelebb. Azt már több helyt érintettük, hogy Jósika a Scott-féle modorban írta történelmi regényeit, melyek azonban épen oly kevéssé történelmiek a főbb dolgokban, mint a Jósikáéi. Valóban Jósika Scottot tartja utóbb is a világ „legelső, legjobb“ regényírójának,³⁾ habár az ellen tiltakozik, hogy ő követője volna, sőt azt állítja, hogy ha soha regényt nem irtak volna, ő írta volna az elsőt. Ez meglehet, de akkor ezt a regényt más modorban írta volna. Így a Scott hatása könnyen kimutatható, még a részletek-

¹⁾ Csehek Magyarországon IV. k.

²⁾ 1859. Megjelent 1861.

³⁾ Regény és regényítészet.

ben is. Abafi sok tekintetben nem más, mint a Wawerly visszhangja. Scott így szól ennek előszavában: „Az általam választott korszak egyszersmind figyelmezteti a körültekintő bírálót, hogy elbeszélésem tárgya inkább fogja színezni az embereket, mint az erkölcsöket.“ Majd alább: „én kiváltkép a szereplő személyek jellemének és szenvedélyeinek rajzára törekedtem, — ama szenvedélyekére, melyek az emberrel a társadalmi élet minden fokán azonosak és melyek az emberi szívet fölizgatják, verjen bár a XV. évszáz páncezéla, a XVIII. évszáz brokát-öltönye vagy korunk kék frakkja és fehér mellénye alatt.“ Jósika Abafiban ugyanezt mondja, csak kevésbé szabatosan s Abafi és Wawerly, Dandár és Callum Beg, a Deli Markó s rablótársai élete, meg a scót felföldi rablókról rajzolt jelenetek közt sok a hasonlat. Még közelebbi a hasonlat a Csehek és Ivanhoé közt. Elemér a sas, maga Ivanhoé s még sorsukban is sok a közös vonás. A zsidók rajza ugyanolyan s Amincha csak gyengébb kiadása Rebekkának. Világos párhuzam vonható továbbá Giskra Serena és Rovenna, Komoróczy és Front de Beeuf közt; a benne előforduló csodás dolgok, varázslatfélék, meg Kenilvorth hasonló helyeire emlékeztetnek. De a mi még fontosabb, a mese megalkotásának, a regény szerkezetének módszere is Scott tanulmányára vall. Ott kapta igazolását a hosszú és fárasztó leírásoknak, melyek némi alaposságot és régészeti vagy effajta ismereteket mutatnak; továbbá az előkészületek tulságos részletezése, a regényanyag tanulmányozásának, összeszerzésének s néha a cselekvény beosztásának, az érdeket emelő megszakításoknak módszere is Scott tanulmányára vall, a nélkül, hogy egyes utánzással vádolhatnók. E hatás néha kis dolgokban is mutatkozik, pl. az előszók olyszerű alkalmazásában, melyben a regény tárgyát, célját, erkölcsi irányát részletezik; továbbá a fejezetek mottóinak használatában, melyekért még mentegeti is magát a Csehekben. „A mottók, így szól, legtöbbször a regény oecomiájához tartoznak, s néha egy szó, előkészít valami jelenetet, vagy függőben tartja az olvasót, vagy figyelmét ébreszti. A legjobb regényírók e rendszert követték. Kissé unalmas, hogy nálunk még ilyesek fölött kétség van; de mivel van: említeni nem fölösleges.“

Azonban Jósika, habár ez előbbi hatás némi nyomait legalább a cselekvény elrendezését illetve, folyton megtartja, tulaj-

donképen senkit sem követett állandóan. Temérdek olvasmánya nevezetesebbjeinek mind volt rája némi hatása egész Mühlbach Lujzáig. Az erkölcsi érzélat kedvelése kétségtelenül angol eredetű, hol a moralizáló regény főkép Scott után fejlődött ki Dickensnél és Thackeraynél s különösen ez utóbbi hatását sejtjük a Békessy Ferencz nem igen sikerült kalandjain. A francziák közül pedig a hiresebb regényírók módszere szintén volt hatással; a Sue Eugené, Hugó Viktoré, az idősb Dumas-é, Georg Sandé, sőt tetszetek neki Swift satirája, Saphir esetlen élezei, Karr Alfonz és Thümmel, meg Freytag és aztán Hoffmann az ő fantastikus rajzaival, mikben maga is kísérletet tett; de a satirára és humorra nem volt adománya; ő legjobban mesélni tudott különös bőséggel. Anynyi világos, hogy midőn fellépte idején a legnagyobb regényírónak Scottot tartották Bulwerrel, kikre ujjal mutatott a kritika, mint legjobb példányokra és Scottot Shakespeare-nél nem nézték kisebbnek, akkor Jósika közelebb állott Scotthoz, mint bárkihez. De a Scott nagy dicsősége rövid ideig tartott. Alakjai elhalványodtak s utóbb kigúnyoltattak; az általa rajzolt fényes öltönyök színöket hagyták; a leírásokban a tudomány hibákat fedezett fel; művei a történelem tanulására rossz iskolának tüntek ki; stylja igen sok helyt nem találtatott követendőnek; sőt a compositióban s más belső dolgokban is jóval meghaladták; röviden a regény, mint az évszáz legmohóbban élvezett műfaja minden tekintetben rohamos fejlődésnek indult s főkép a mesealkotásban a francziák őt túlszárnyalták. Ekkor aztán Jósika is eltávozott Scotttól s közelebb járult a kedvelt francziákhoz, kiknek iránya nálunk már a 40-es években hódított s szépirodalmi lapjaink igenis francziások akartak lenni.

V.

Mikor Jósika 1836-ban föllépett, már a nyelvújítást a maga nagy forradalmában befejezve és teljes győzelemre jutva találta. Az első heves esaták a régi nyelv hívei ellen ki voltak víva, a megújított nyelv elfoglalta helyét az akadémiában, a tudományban, a társadalomban, a költészetben, melynek főkép Vörösmarty hatalmas és tüneményszerű fejlődést adott; s nemsokára Kossuth és a Pesti Hirlap által hatalmas fejlődésre volt jutandó a politikai stylban is s megrázó hatást volt gyakorlandó a kedélyekre.

Azonban a nyelvújítás egyszersmind igenis szokásba hozta a nyelvcsinálást, valóságos divattá és betegséggé fajult az új szók gyártása. Mihelyt az idegen társalgás nyelve németben vagy francziában fölvetett egy eddig ismeretlen szót, avagy csak egy régi szónak új árnyalatát, azonnal társaságokban, clubbokban, írói és nem írói körökben, nők a kávénál vagy himzés közben arról gondolkoztak, hogy miként lehetne azt magyarul mondani. Oly divat volt ez, mely alól legnagyobb íróink sem kivételek és statusférfiaink nem egy szót tettek közkeletűvé vagy csináltak magok is egyet-egyét. Bajza már 1834-ben arról panaszkodik, hogy „némelyeknél az újítási s külöknödési koresok épen az örülségig divatoznak s nyanyira mentek, hogy ha néhány józanabb fejek példája nem állana gátló örként, bábéli nyelvzavaréktól lehetne rettegnünk.“¹⁾ Röviden, a jelszó volt: csináld a nyelvet, tágítsd, gyarapítsd teljes erődből. Természetesen leginkább kellett csinálni a salon-nyelvet, mert ez legkevésbé volt kifejtve s ezért nagyra becsülték az erdélyi előkelő körök társalgó beszédét; mert ebben sok oly finom és érdekes fordulat, kifejezés létezett, melyet a nagyobb hazarész vagy még nem ismert, vagy már elfeledett. A nyelvnek ilyen csinálását pedig a legtekintélyesebb folyóiratok nem csak helyeselték, hanem sürgették is. A Figyelmező (1837.) egy visszatekintésében azt mondja, hogy literaturánk 1837-ig nagy részben költészeti volt; de azért ez sincs még egészen kifejlövedve, bővebb tudomány által kell erősülnie s a nyelvnek is jobban előkészülnie és hozzá teszi, hogy „mivel a nyelv még el nem készült, minden írónak, akar, nem akar, nyelvmivelőnek kell lennie.“ Nem tagadható, hogy ez utóbbi állításban sok igaz van, sőt eltekintve azon állásponttól, melyről ezt ama kor ajánlta, teljesen igaz is. Minden írónak nyelvmivelőnek kell lennie, azaz képességgel kell bírnia, hogy eszméi arányában emelje a nyelvet is, tehát alkosson magának jellemző és kifejező stylt, mely nyomon kísérje az érzelmet, a szenvedélyt, a képzelem röptét, a lélek szárnyalását vagy gyöngédebb megindulásait; de legkevésbé sem értjük ez alatt, a mit azon kor hirdetett, hogy az írónak kötelessége a szócsinálás és több efféle. Azonban a szó- és nyelvcsinálás láza úgy terjedt, mint valami járvány s majd mindenkin megpróbálta ma-

¹⁾ Krit. lapok 1834. 55. l.

gát egy kissé. E mellett különböző kísérletek történtek: egyik oly epedőn akart szólni, mint Petrarca, más ékesen, mint Cicero, más a Goethe vagy Schiller, más a Hugó Viktor, Scott stb. nyelvét szerette volna utánozni, nem érintve még gyarlóbb kísérleteket. Egyik író megdicsérték egy, másikat más ily, ma már értéktelen utánzásért és Petrichevichet különösen méltányolták, hogy az „Elbujdosott“ cz. regényében oly választékos, erdélyi társalgó nyelvet használt, a melyben mi affectált, keresett ficzarnoknál egyebet ma már nem tudunk fölfedezni. Mi természetesebb, hogy ez a láz elragadt Jósikára is és pedig oly arányban lepte meg, mint a milyen volt kezdetbeli szerencséje. Előbb természetesen óvatosan lép fel. Azon kezdi, hogy az erdélyi társalgás némely szavát, mint a kegyed szót használja fel; majd több székely és tájszóval tesz kísérletet az utolsó Bátoriban s csakugyan akkoriban szokatlan finomságú és nemességű s némi előkelő önérettel írt párbeszédei különös tetszésre találtak. Majd olvashatjuk az óvatosan összetett Várfenek és Csatacsillag szókat a Csehekben és utóbb mind többet és többet, míg Jósika Istvánban már jönnek (1847.) jelle g (typus), görde (Gerölle), görbély (retorta) stb. Élete első szakában mindezek aránylag csekély számmal; nagy szócsináló kedve főképp a forradalom után ragadta el, midőn Brüsseltől küldözte haza névtelen és utóbb nem névtelen regényeit s az új szók zápora már a Nagyszebeni Királybíróval megérkezik, mely második hazaküldött regénye (1853.) Ettől fogva egész rendszert csinál az új szók alkotásából és szótárt ragaszt belőlük regényei végéhez, mert a mint mondja: „Előre boesátjuk, hogy mi már is gazdag és felséges nyelvünknek szaporítását új szavakkal, mindig nyereségnek véljük. Ha száz furesa vagy épen rossz ily gyártmányból csak egy-kettő állja ki az akonát, már elég haszon. A rossz szavak úgy is elenyésznek s a mi életrevaló, kár lenne, ha nem születende.“¹⁾ Ha e néhány sort oly szabadon értelmez-

¹⁾ Ezzel kapcsolatban érdekesnek tartjuk Jósika szavaiból egy, habár nem teljes szótárfélét állítani össze forradalom utáni regényeiből: álcza (álarcz), aradíj, ajkulni (müнден), ároda (Kaufhalle), av-roha (Moder), ál-érv (Scheingrund), badar (bizarre, régi szó), badaros, bődke (skatulya), Bold (Boldizsár), czég (firma), csatány (éclat), csepely, dallomos (igy!), dicsélyes (plausibil), dülle, emély (Schwung), esély (chance), észlényes (perspicax), éhcsel, elény, értény,

zük, mint tartalma megengedi, ebben megtaláljuk a nyelvrontás egész azon elméletét, melyet a neológiának nem lehet eléggé szemére vetni. A Jósika lexicona pedig az új szókról folyton bővült, majd minden új regényével, míg utóbb a kritika megsokalta. Ennek főképp Brassai adott méltó bosszusággal kifejezést a Tudós leányáról szóló bírálatában, a hol egyenesen ezt mondja: „a szógyártást a nyelv valódi pusztító mótelyének, emésztő férgének hiszszük“ s alább helyes elveket állítván fel az új szókalkotásáról, visszaajándékozta őket szerzőjüknek, azt a keserű, de igazságos tanácsot adván, hogy jobban teszi, ha létező szavainkat el nem feledi, „mintha olyanokat kohol, melyek nincsenek létre szánva, vagy halva születtek.“

E bírálat, mely elkésérítette ugyan Jósikát; de ki nem győgította, a mint említettük, volt oka egyrészt a Regény és regényítészet cz. munkájának, másrészt pedig a Rejtett seb utószavának, melyben némi nyelvészeti értekezésével bocsátja útnak az új szavak szótárát. Felteszi a kérdést, hogy szabad-e új szókkal gazdagítani a nyelvet? s már sokkal óvatosabban, mint előbb, így felel: „jó szavakkal igen, s a nyelv természetével ellenkező szavakkal nem.“ Mi pedig a kriteriuma annak, hogy az alkotott új szó helyes? A Jósika felelete szerint jó szó az, mit a gyakorlat elfogad, melyet irányít a nyelvérzék s büszkeséggel említi fel, hogy szivar, szentély, erőteljes szavait mindenki használja.

főlény (ascendant, auctoritas), feszély, fogamzatos (gedeilich), féltény (jalousie), félded, fényeg, fájékony, fitor (niais), hüle (desappointment), görely (Gerölle), hat-hat (tuczat), harsítani (hang, mely fenésnél vagy köszörlésnél ered), horgány (Enterhackle), héjjázni, hevély, hirhedt, ildény (Sitte), ildom (convenance), indom (élan), irlap (papiros), imály, ivar (elefántesont, mert ivalakú), illam, ingom, jogály (loyauté), kéjde (coquette), keret, kezdetleges, kimély, kimélyes, körde (rondella), köröny (Klaue), közesély, lelény (trouvaille), löve (minden löfegyver), lakályos, láttáv, léh (Hauch), lépeze (Staffelei), merevély (praecipitium), minősíthetlen, mögöttezni (zurücksetzen), nehély (depit), nyerélyes (gewinnend), növényde, öltékeny (kleidsam), örsze (erszény), öbély (concavitas), ömlény (fontaine), pelke (flacon), rova, sejlet (Ahnung), sulyam (Aplomb), szédületes (schwindelnd), sérérzet, süköny, sim (Glätte), sivar (wüst), süköny, tálna (tálca, a tál-nál nagyobb, mig a tálca kisebb), tévelyezés (mistificatio), téveg (labyrinthus), támla, támlány (fauteuil), töm (főnév, Block), üde (friss), üvegde, válságos, vilár (opacus), visz-vád (recriminatio), vélme (Wahn), vör (veresség), válság, vetény (projectit), valóhú, vély, véltét, zsibbály.

Még egy kérdés: kik alkothatnak új szókat? „Először, így felel, a tudományos nyelvész. . . Másodszor azok, kik nyelvérzékkel bírnak, kik úgyszólván az anyatejjel szívták a nyelvet magukba: magyarul alakították első észleléseiket, kikben a nyelv vérré vált s kiknek füleiben minden idegenes, visszás, nem magyaros zamatú szó, szókötés stb. kellemetlenül csendül meg.“ Felesleges fáradtság ez elmélet bírálatába bocsátkozni; ez maga jobban bizonyítja, mint mi tudnók, hogy mennyire nem lett volna szabad új szókat alkotnia. Vagy hát érdemes volt-e annyi botlást követni el egy néhány elfogadott szóért, vagy bár az összesért is? Vagy helyese annak szót alkotni, ki az elefántcsontot azért nevezi ivar-nak, mert iv-alakú és az örsze szónál így okoskodik: „miért ne lehetne az erszény-ből örszény és ebből örsze?“ Valóban miért is ne? — kérjük mi is. De elég; e dolgok ma már nem ezáfolni valók s ne rójjuk meg azokat, kik netán elfogadták őket és használták; mert míg egyrészt a kor általános divatát követték, másrészt azt hitték, hogy a mit a nyelvérzék elfogad, mindaz egyszersmind tökéletes is.

Nyelvérzék, ez az a csodakines, ez az a böleseség köve, melynek Jósika birtokában tudván magát, azt hitte, épen annyit tehet a nyelvvel, mint a tudományos nyelvész. Pedig még hozzá nem annyit, hanem többet merészelt. A mint a politikai forradalmakat nem a statusférfiak csinálják, úgy a nyelvújításban sem a legtudósabbak, a legmerészebbek s ez bármely irányú rohamos újításra áll. Ha jól emlékszünk, az 50-es években Csengery Antal vetette fel újól a nyelvérzék fontosságát az irodalomban s azok, kik a nyelvtudományból semmit sem tudtak, kik grammatikai ismeretet anyanyelvökről sohasem szereztek s valljuk be, nem is igen tehetők, örvendtek, hogy ennek birtokában egyszerre szakértők. Mivel nekik van nyelvérzékök, mivel ők együtt szívták be a magyar nyelvet az anyatejjel s első elmélkedéseiket e nyelven fejezték ki, tehát e nyelv tudósai is s így összezavarták a nyelv tudását a nyelv tudományos ismeretével. Azt kérditek: tudott-e Jósika magyarul? Készséggel azt feleljük: igen. Nyelvtudós volt-e? Legkevesbbé sem. Joga volt-e mégis magyarul írni? Természetesen. Szabad volt-e azonban nyelvünkbe új szavakat plántálni s egyszóval a nyelvfejlesztés ilyen módjaiban vezérkedni, vagy csak

elegyedni is? Legkevesebbé sem. Ily kísérletezések s mondjuk ki, nyelvrontások idézték elé, hogy Hunfalvy Pál 1859-ben megindította a Magyar nyelvészetet s vele hathatós tanubizonyóságot tett a nyelv tudományának létezéséről nálunk is.

Való igaz, hogy ama tudományt, melyet a magyar nyelvről Hunfalvy és folyóirata tanított, Jósika mindig dicsérettel említi; de nem hiszszük, hogy a maga nyelvérzékét is ne becsülte volna annyira. Körülbelől így szólott volna hozzá, te tudod, mert megtanultad; én tudom, mert vele születtem. S kérdés, vajjon valóban oly csalhatatlan-e ez a bíró, a nyelvérzék? Mi másként vélekedünk s van okunk rá; a mai orthologia eléggé kimutatta megbizhatatlanságát. A nyelvérzék nem egyéb, mint a megszokás a nyelvre alkalmazva. E szerint jó az, a mit hosszas gyakorlat folytán megszoktunk. Már most minden jó-e, a mit megszoktunk? Nem vagyunk-e néha olyformán, mint az az anya, ki púpos gyermekében fődözte fel a legnagyobb szépséget s e nélkül képzelni sem tudta volna? Vajjon, kérjük, a nyelvből az, mit az anyatejjel beszívtunk s a mit később megtanultunk, mind a legmegszürtebb szépség és jóság-e? De hiszen legjobban eligazít ebben Jósika maga, hivatkozunk rá. Jól emlékszem, hogy a forradalom után irt műveiről egyik-másik bírálat azt a megjegyzést tette, hogy Jósika feledni kezdi a magyar nyelvet, ha nem is nagy egészében, de igen ama finom szó- és mondatkötéseiben, szórendjében, melyek a nyelv lelkét teszik; s ebben lehetett is némi igaz. A forradalom után sokat irt németül, egy néhány német tárczaregényt is; e mellett, mint az emigránsok tollvivője, folyton irogott francia és angol nyelven s nem egyszer olaszul. Ennyi nyelv tudása és gyakori használata bizonyosan megingatja az anyanyelv iránti élénk érzéket, tehát a nyelvérzéket. De mi nem csak a forradalom utáni műveiben veszünk észre hibás nyelvhasználatot s úgy találjuk, hogy idegenességekkel kezdettől óta rakva a nyelve, csalhatatlannak hitt nyelvérzéke mellett is. Egy néhány példa meggyőzhet épen Abafiból, a honnan példáinkat vesszük:

„Mindezeket, mint ígéré a fejedelem, oklevelekkel bizonyítandó (be fogja bizonyítani); de a mi soha sem történt meg.“ (I. 123.) „Dolmánya alól hófehér, nehéz selyem szövétű nadrágja, minden sinorozás nélkül az akkori divat szerint, tüne

ki.“ (Szórend II. 101.) „Szótlan, panasz nélkül türe egy idegenkedést, melyet meg nem érdemelt.“ (Németes. II. 107.) „Ez a tűzvilág ada egy piros gnomi világítást számtalan marczona képnek is.“ (Ugyanolyan. II. 115.) „Gyakori nyugtalanságok akkori időben elfúvák a városi (kolozsvári) lakos arczáról azon polgári egykedvűséget, azon bátorság, kényelem, érzet szellemét, mely őt jelenben ezimezi.“ „Lassanként ez az aljas körökben sajátjává lett készség minden gúnyt, minden kikelést (támadást) maga ellen visszaidézni: — elméjét elkészíté azon nemes készségre is, mely a helytelen bántalmat nemesen s méltósággal veri hátra.“ (I. 114. l.) „Ezen öltöző asztaloknak egyik főékeségök (ékessége) a nagy ezüst korsók; egyik a Mikola, másik a Csáki czimmerrel. Alakjok, alatt öblös, gömbölyü; felül nyulánk, vékony; s egy pár tömeges, aranyozatlan gyertyatartók.“ „A szív, mely eddig szeretni nem tudta, egy soha ismert benyomás ékes kínja alatt fűződék össze.“ „Megtörténik sokszor az életben, hogy a ki egyenesen arra megyen ki, hogy magát mindig tökéletesítse, végletekre vetődik.“ (II. 110.) „Tiszta római arczél, gyönyörű vágású szemek, finom száj, jelentő homlok, arczát egygyé a legérdekesbek közül tevék.“ (I. 36.)

Nem idézünk több példát, több sem bizonyítna egyebet. Ime a gyakorlatban a nyelvérzék a szerzőnek leggondosabban írt munkái egyikében s e hibák utóbb nem kevesbednek. Bármely regénye 100 első lapjáról össze lehet jegyezni három iránytan számára is elegendő példát a hibás és idegenes nyelvhasználatra, téves vonzatra, rossz mondat szerkezetre, i mproprius kifejezésekre, befejezetlen, zavart, kétértelmű mondatokra, melyek csak részben gyökereznek Jósika ama hibájában, hogy gyorsan dolgozott; részben valóban annak következményei, hogy nem volt elég előtanulmánya az írói pályára, hogy nem készült írónak, némileg esetlegesen lett azzá. Mily érdemeket tulajdonítsunk aztán a szerző büszkén említett nyelvérzékének, mely őt ily botlásoknak teszi ki s nem önkénytelen jutunk-e ama meggyőződésre, hogy a mig új szökon törte a fejét, czélszerűbb lett volna a megirt íveket újra átnézni s kijavítani? Mennyit javíthatott volna csak egy átolvasásra is, pl. az ily elmélkedésen, a melyet szintén Abafiban találunk, de a melyhez hasonló bármely regényében fordul elé: „Az örökös dob-

zódás végre őt (t. i. Abafit) egy bizonyos nemébe a kábultságnak helyezé, (rossz szórend) mely oly rokon az örütség első jelenségeivel s nem ritkán azzá is fejlődik ki (= azzá fejlődik is ki) : (:) de ezen mámoros lét világ percezeiben (világos) néha meglepte őt egy érzés, egy neme a belső vádnak, (rossz szórend) melynek romlottságokban is (.) gyáva lények néha önkénytelen hódolnak, (nem érthető) a nélkül (.) hogy tisztán értenék a belső sugallást, mintegy szolgálilag teljesítve jól rosszul (rossz szórend) a félig értett parancsot : (:) de a mely belső váddal vagy titkos ösztönrel vagy lelki (.) szinte emberen túli (embert meghaladó) nyilatkozással, kikben lelkierő van, (kikben van lelkierő), ha az gonosz irányt vett is; (:) víni szokott, ezáfolja (küzd vele), legyőzi végre, (végre legyőzi) s ha enged is a titkos bírónak, egyelőre ez bizonyosan nem jó czélből, nem a jónak helyes felfogásából ered, hanem egyéb okokból; pl. összehasonlítja a jót és rosszat, a mit tett, s a mit a titkos bíró kárhoztat, s a mit elmulasztott, a mit amaz javal: s így megtörténik, hogy néha a jobbat választja.“ (I. 38.)

Helyes-e írói gyakorlata annak, jó stylistá-e az, a ki ennyi mindent rend nélkül zsúfol egy mondatba? Nem mutatják-e ezek világosan, hogy midőn írói pályára lépett, éppen ama tanulmányok nélkül szűkölködött, melyek elemiek ugyan és nem tartoznak sem a tartalomhoz, sem a mélységhez, de a melyeken, ha valaki némi iskolai pedantériával át nem dolgozta magát, mégis oly hibákba esik, mint a minő az idézett hely. Nem mondjuk, hogy e hibák nélkül is nem tudott írni; de tényleg soha sem irt ily hibák nélkül. Nem mondjuk, hogy iránya nem javult, mondat szerkezetei nem lettek kerekdedebbek; de tény az, hogy mondatai éppen ott hagyják cserbe, kifejező ereje ott a legszegényebb, hol valami mélyebbet akar velünk közölni akár a szív, akár az értelem köréből. Nem mondjuk, hogy nyelve nem lett a gyakorlat által mind nemesebb és költőibb és hogy nem emelkedik folyton, legkivált Jósika Istvánig, a gondosabb nyelvkezelésben; de mihelyt mélyebb dolgokba elegendik, tartalmasabb igyekszik lenni, nyelve ingadozó, habozó lesz s a kifejezés biztossága és erélye elhagyja. Nem ritkán aztán rosszul, sőt nagyon rosszul ír, tartalmatlanul kinyújtva leírásait, melyek nem akarnak elvégződni, meg párbeszédeit, melyekben a szóbőséget össze látszik zavarai a gondolatbőséggel s

megrakja személyei beszédeit saját nyelvbeli találmányaival, melyek közt a „neme“ szó túlságos szeretete is egyik különösség; mintha csak az volna ezélja, hogy sok kötetet írjon s nem is minden dicsekvés nélkül említi fel, hogy mióta az írói pályára lépett, minden évre 2—3 kötet nyomtatványt adott közre, mit ő így fejez ki: „nincs okom oly életet szégyenleni, melynek minden évét több mint egy-egy kötetnyi munkával földhetem be, hogy a szél el ne hordja.“¹⁾

Kétségen kívül a nyelvújításnak egyik bevivője a társadalomba; de egyszersmind példát is adott ezzel kapcsolatban sok rosszra s főkép a gondatlanabb írásra, melylyel mostani rajziróink csiszolt nyelvökkel épen ellenkezőre törekesznek s a gondosság az írásban legalább is nem hátrány. Új szavai pedig hódítottak minden körben; de főkép a közép nemesi és polgári osztály társalgó nyelvére hatottak s ebbeli hatásának nem érdektelen bizonyítéka az a kis anekdota, melyet Debreczenből hallottam. Egy tanár t. i. a ref. gymnasiumhoz való megválasztatásakor székfoglalót tartván, midőn a közönség eloszlóban volt, kérdezte valaki egy u. n. civistől:

— Nos hát X. uram, hogy tetszett az új professor beszéde?

— Nagyon jó volt, nagyon szép volt, csak az a kár, hogy ő kelme nem ért a tudományokhoz. Ez alatt pedig, mint magyarázatából kisült, azt értette, hogy nem használta Jósika Miklós új szavait.

VI.

Jósika életének külső körülményeiről csak keveset kívánunk még elmondani. 1836-ban, midőn regényei érdekében Pesten járt, megismerkedett b. Podmaniczky Juliával, ki utóbb második neje lett s e nőnek nagy befolyása van Jósika méltóságos, férfias és komoly nőalakjainak megalkotására. Ugyanekkor neje ellen válópert indít, ki azonban megtudván férje nősülő szándékát, nem akart ebbe beleegyezni s a szentszék is nehézségeket gördített a válás-éle. Ekkor Jósika a ref. hitre tért s erre nézve, a válás okát elhallgatva, némi büszkeséggel mondja az Emlékiratban: „Én voltam családomban az egyedüli, ki visszatértem őseim hitére s az ősi

¹⁾ Emlékirat I. 6. l.

akolba.“ Összesen 11 évig járt jegybe s végre 1847-ben, már mint őszbe csavarodott férfiú vezette oltárhoz második nejét, ki őt kárpótolta összes előbbi szenvedéseieért s midőn 1860-ban „A két barát“ cz. regényét neki ajánlta, így ír: „Jósika Juliának! Egész élet üdveért e kis hálaemlék kevés! De ha bírnék a világ minden kincsével és dicsőségével s tenném azt lábaidhoz, volna-e az sok?“

Szurdokon érte „II. Rákóczi Ferencz“ írása közben a forradalom. Jósika azonnal csatlakozott az uniót sürgető mozgalomhoz s e célból írta a Pesti Hirlapba erdélyi leveleit. Részt vett mint Közép-Szolnokm. követe az 1848-ki erdélyi országgyűlésen, mely az uniót tárgyalta s a jul. 2-án Pesten megnyílt első képviseleti országgyűlésre, mint a főrendiház tagja ment föl; utóbb meg a Honvédelmi Bizottságba is megválasztatott, mint a főrendiháztól kiküldött három tag egyike. Követte a kormányt Debreczenbe, jelen volt a függetlenségi nyilatkozaton s 1849-ben a kegyelmezési törvényszék bírója lett; de nem működött. Kossuthnak állandóan rendületlen híve volt; a fegyverletétel után pedig molnárnak öltözve külföldre menekült neje után, kit már elébb Lipcsébe küldött s aztán mindketten neje egy rokonához, Bülow bárónéhoz vonultak a thüringi várba. A katonai kormány 1850. jan. 5-ére őt is megidézte a rendkívüli haditörvényszék elé, s mint felségsértőre és lázadóra távollétében kimondta a halálos ítéletet s Pesten 1851-ben az uj-épület mögötti téren ezt rajta és 35 társán, szerencsére csak in effigie, végre is hajtották.

A kibujdosott Jósika 55 éves volt s ekkor új pályához fogott. Előbb Drezdában, majd itt nem látván magát elég biztonságban, Brüsszelben telepedett meg s egy kis emeletes házban lakott nejével, a ki csipkével kereskedett, míg ő egymás után három német regényt írt 1850—51-ben; majd pedig névtelen leveleivel fölkeresi a Pesti Hirlapot s látva, hogy a nemzet él, névtelenül kibocsátja 1853-ban Eszter cz. regényét Nagy Lajos és Kázmér lengyel király idejéből, mely óriási lelkesedéssel fogadtatott s ezután regényeit „Eszter szerzője“ néven adja ki, mely regénye még ez évben új kiadást ért. Ezóta évenként több kötetet írt, kivéve 1855-öt, a mikor lábtörés miatt sokáig feküdt.

A regényírás mellett nevezetes hazafiui szolgálatot is teljesített. Az eset az volt, hogy 1859. szept. végével Magyarországon azt az eszmét pendítették meg, hogy az emigránsok akár alapítanak külföldön egy lapot, akár lépjenek valamely tekintélyes európai világlappal szerződésre a magyar ügy népszerűsítése végett. Kossuth evvel szemben azt javasolta, hogy egy vezető alatt egy központi iroda állíttassék föl, mely lehetően minden világlappal érintkezőn, folyton napi kérdéssé tegye a magyar ügyet és tartsa iránta ébren az érdeklődést. A Kossuth javaslata elfogadtatván, a központi vezetéssel Jósikát bízták meg, ki ezt meg is kezdte 1859. nov. 1-én. Alig félhónap alatt nagy sikert aratott s már nov. 16-ról írhatta, hogy a Times, Daily News, Standard, Patrie, Debats, Courrier de Dimanche, Revue Contemporaine, Indépendance, Kölnische Z., Observateur, Journal de Belgique, Nord közöltek cikkeket a magyar ügyről. A hatásról pedig Ludwig azt írta nov. végéről: „Mult októberben még alig méltatta az európai sajtó Magyarországot említésre. A continensen a magyar ügy félhalottnak vétetett. Ma pedig már nincs lap, mely a magyar dolgokkal ne foglalatoskodnék. Az osztrák színű lapokból láthatni, hogy magukon kívül vannak a méregtől. Örjöngjenek. Az Allgemeine pedig desperál. Azt mondja most, hogy még a kunyhókban is a gyűlölség mérgét csepegtetik a gyermekekbe; ezelőtt csak conservatív humbugnak nevezte a magyar ügyet.“ A cikkek nagy része Pesti levelek ezímen Jósikától, Ludwigtól, ki Belgiumban volt és Horntól, ki Párisban élt, került a hirlapokba. Az irányt Kossuthtól, az adatokat Pestről kapták s Jósika többet váltott e tárgyban Kossuthtal 130 levélnél; s Kossuth ebbeli működéseért néhány gyönyörű lapot szentel Jósika emlékének Iratai II. kötetében. Ugyaninnen tudjuk meg, hogy az izgatás főczélja volt népszerűvé tenni az Ausztriától való elszakadás eszméjét, a nélkül, hogy a czélt világosan kimondanák. Ilyen izgatás már 1853-tól folyt s Jósika 1859. nov. 1-től némi pénzsegélyt is kapott e czélra a hazából, de mindössze keveset s a vállalat egyelőre csak 3 hóra volt biztosítva. A bécsi rendőrség pedig nyomára jövéen, hogy Jósika Pestről pénzt és politikai leveleket kap, egyrészt lefoglalta a hozzá czimzett leveleket, másrészt pedig 50,000 frankot ígért a kormánynak a Morning Heraldnak, hogy elhallgasson s Jósika el-

mondhatta, hogy az ő összes működése ennek egy harmadába sem került a hazának. Az élénk működés egyébként utóbb a pénzhiányon akadt fenn. Már 1860. decemberében Kossuth küld a fenntartásra 3000 frankot; 1861. februárjában 2500 frankkal a hazai segély végkép kiapadt s 1861. májusában a központi iroda működése megszűnt, bárha Jósika, Szarvadi, Ludwig utóbb is mindent megtettek a magyar ügy érdekében s Kossuth meg sohasem kérte vissza a kölcsön gyanánt adott összeget. Ezért azonban Jósika összekötötése Kossuthal nem szűnt meg; a ki ezt írja róla: „Jósika volt a legbiztosabb, legmegbízhatóbb érintkezési kapocs köztünk s a hazaiak között s az maradt hirlapi működésének megszüntetése után is, s azért ez iratok folytában még sokszor fog az olvasó az ő leveleivel találkozni, melyek a nemzeti ébredés amaz időszakának mozzanataiból a hazában sok olyan érdekes részletet hozandnak emlékezetbe, miket a hazai hírlapok nem hoztak nyilvánosságra, az élő nemzedék pedig, ha akkor hallott is felőlük, rég elfelejtett. Sajtó-működése, melynek történelmével e fejezetben megismertettem az olvasót, nem volt befolyás nélkül a közszellem fejlődésére Magyarországon. Fennen lobogtatván a nemzet jogszerű aspiratioinak zászlaját, érdekeltséget keltett világszerte a magyar ügyek iránt s ez érdekeltség buzdítólag hatott vissza a közszellemre az országban. Látható is volt e buzdítás nyoma a joghoz való ragaszkodás útján, melyhez a nemzet egy ideig hű maradt. De eljött a kishitőség szele, s a nyomot, melyet nemzetnek, ha élni akar, sohasem kellene elhagyni, az elalkuvás futóhomokával betemette.“

Igy ir Kossuth s e dicséret Jósika írói pályájának kétségtelesenül egyik legszebb érdeme.

E mellett folyton, ha egyáltalán lehet, több és több regényt írt, kivéve az 1859—60-ik évet, melyben hírlapírói működésével volt elfoglalva. Az 1860-ik évi decemberi diploma pedig végre visszaadván jogát, hogy a hazába költözhessek, megszűnt névleges halála s bárha többé vissza nem jött is, most 67 éves korában „Jósika Miklós újabb regényei“ cz. alatt egészen új sorozatot indít meg. Mily képessége és bősége a munkálkodó erőnek, mily gyorsan és mily halommal szaporodtak a keze alól kibocsátott ívek! Gyors és szopora munkásságát elémozdította az, hogy túl-

ságosan rendes, majdnem pedans életet folytatott s az éjjeli munkával felhagyott. Most megfordítva, korán kelt s reggeli előtt másfél órát, utána három órát töltött íróasztala mellett. Mindig délelőtt dolgozott, hogy, habár emlékezete erős volt is, a nap benyomásai ne homályosítsák el a kigondolt részleteket. Így történt, hogy regényei két harmadát írta külföldön s gyorsabban dolgozott, mint itthon. Némi magyarázatát adja e körülménynek az is, hogy külföldön regényei jövedelméből élt s miután birtokait visszanyerte 1860-ban, mind fiainak engedte át, magának csak 600 frtot kötött ki évenként. Neki és nejének az, a mit regényeivel szerzett, nem csak elég volt, hanem még vagyont is szerzett. Az Emlékiratban így szól: „Most már 14-ik éve, hogy külföldön lakom, adósságom nincsen, sőt mások adósaim; Brüsszelben egy szép két emeletes házat építtettem s butoroztattam ki, melyet bizony nem szükségből, hanem számításból adtam el: s itt is Drezdában (hová újból átköltözött) mint gentlemann élek.“¹⁾

Azonban ha Esztert s még egy pár ezután kiadott regényét majdnem oly lelkesedéssel fogadta is a nemzet, mint Abaft, vagy Az utolsó Bátorit és a Cseheket; s ha a forradalom utáni nehéz napokban minden magyar szó, mely nyomtatásban megjelent, tiszteres hatást gyakorolt is: Jósika népszerűsége mégis hamar lejárt. A közönség legtürelmesebb része, mely olvasni legjobban szeret, ez is belátta, hogy Jósika hanyatlík s e hanyatlásnak nem csak a gyors munka, az is volt oka, hogy külföldön élve, némileg felejteni kezdte a magyar nyelvet gyöngédebb árnyalataiban és a styl ama rejtélyesebb hajlékonyságában, melyek az írásban legszükségesebbek s melyek leginkább mutatják, hogy a nyelvnek teljes birtokában vagyunk. De meg aztán külföldön élve, nem ismerhette azokat a kívánatokat, melyeket a közönség az irodalom iránt táplált; nem értette a hangulatot, melyre hatni kívánt, ő, a ki épen e hangulat ismeretének hatása alatt kezdett írni s ki a regényről azt tartja, hogy ez csak azon koré, melynek iratott s halhatatlanságra ne számítson. Valóban ki az, a ki Jósika e regényeit értékben vagy a hatni tudás fokában Jókai e korbéli regényei mellé tenné; vagy ki az, a ki Az új földesur nemzeti fájdalmat,

1) IV. 63. I.

humort és a magyar szellem hódított erejét kifejező hazafias hangja és fölséges stylja mellett pl. a Szegedi boszorkányok gyarló szövegét, még gyarlóbb alakjait és nyelvét kellően tudná méltányolni? Jókai, a ki Jósika hanyatlásának okait idézett emlékbeszédében gyönyörűen rajzolja, így szól: „a hazája földéből kitépott virágot semmi sem képviseli úgy, mint a száműzött költő“ és hogy „elhervadás a sorsa egy költői kedélynek, mely népe kedélyével sokáig nem érintkezik.“

Mert a phantasia, mely csak a tapasztalati dolgok új összetételeihez ért, épen ezért nem helyettesítheti a tapasztalatot, a látást, hallást, a benyomások életteljességét s hiában írta Jósika érzelmes meghatottsággal: „Ne csudálkozzatok, hogy messze az imádott hazától nekünk, a kivándorlottaknak szívünk otthon van, hogy boldogít honunk nyelvén szó'ni, veletek társalogni a távolból s hogy elválasztva töletek a sors vaskeze által — hozzátok sietnek vágyaink, gondolataink, áldásunk.“¹⁾ A nemzet nem értette meg eléggé, legalább nem úgy, a mint a költő ohajtotta volna; mert az az emberi kedély természetes tulajdona, hogy a haladó korrallal s főképen szenvedései közepette, fokozott gyöngédséget is vár, ezzel pedig, legalább látszólag, ellenkező történet. A kritika kezdte élesen fejtegetni hibáit, ő pedig szíjósan ragaszkodott hozzájuk; kigúnyolták új szavait, de ő még nagyobb előszeretettel halmozta el velök stylját s a kigúnyoltakat következő regénye szótárába megint csak fölvette. Kezdték regényei nem kelni, tehát még többet irt s folyton új meg új mesekombinációkkal akarta fölkelteni az érdeklődést. Végre 1860-ban régi kiadója Heckenast kijelentette egész loyaltással, hogy Jósika ezentúl más kiadó részére is írhat s így fordult Hartlebenhez és Emichhez is, kiknek szintén több kötetet irt.

Mindezek együttvéve okozták azt, hogy Jósika, a mit eddig sohasem tett, panaszkodni kezdett s Emlékiratában, meg más munkái előszavában itt-ott nem egy szemrehányást lehet olvasni, gyakran rég elfeledett dolgokról, melyek valóban az emlékezetre s feljegyzésre alig érdemesek; de Jósika, mint maga is írja, nem tudott feledni. Így fölemlíti, hogy Szalai annak idejében, midőn

¹⁾ Egy magyar család a forr. alatt. I. 2—3. l.

Abafi és Zólyomi megjelent, egy nőhöz irt aesthetikai levelében azt mondta, hogy ő Zólyomit egy hét alatt írta s hogy neki regény csak Bocacciótól tetszik; mag aztán, hogy ha novelláit öszszegyűjtötte, ellenségei azt állították, hogy már nem tud regényt írni; ha társadalmi regényt irt, hogy már nem tud történelmi regényt írni. Általában is a magyar biographok minden hazai írótól megtagadják az eredetiséget, de főkép tőle; pedig, ha soha senki sem irt volna, ő írta volna az első regényt. Voltak, a kik azt állították, hogy „pater Czuczor“ székfoglalója inspirálta volna őt a Csehek megírására, miből egy szó sem igaz s mikor meg Abafi megjelent, némelyek nem tették fel róla, hogy tudna oly regényt írni s azt mondták, hogy a szurdoki oláh pappal iratta. Mikor aztán mások is kezdtek regényeket írni, sokan azt állították, hogy irodalmunkban csak úgy hemzsegnek a jobb regények, mint a milyen II. Rákóczi, Egy magyar család a forr. alatt, A hat Uderszki leány, A magyar kényurak stb. Vannak „irodalmárok“, kik inkább kihúznának hat fogukat, hogysen róla vagy egy méltányos szót mondjanak; egy pár pedig beteges féltékenységgel kerüli uj szavait. Másrészt, habár alig van magyar író, ki inkább dicsekedhetnék az olvasó közönség állandóbb rokonszenvével, mint ő, mégis talán senki sincs, hogy ne használjam az ő túlságos kifejezését, kit annyira üldöznének, mint őt, s már előre érzi, hogy az irodalom történelmében még vár rá a fekete leves. Nem kevésbbé megvannak panaszai az Akadémia és Kisfaludy-társaság ellen is. Amaz mindjárt pályája kezdetén megválasztotta ugyan levelező, majd tiszteletbeli tagnak; igaz, hogy megjutalmazta. Az utolsó Bátorit; de nem méltányolta az általa legjobbnak tartott Csehek; utóbb meg rá sem gondolt, holott másokról az emigratióban nemcsak megemlékezett, de honorálta is őket. Hasonlóan járt a Kisfaludy-társasággal, pedig ennek sok éven át elnöke volt a megalakulástól kezdve.

Ezek s ilyfélék Jósika vádjai a nemzet és a haza fiai ellen. Nem vizsgáljuk alaposságukat. Mi azt hisszük, hogy Jósikának megvannak a maga nagy érdemei; de azt is hisszük, hogy a nemzet elismerte s az irodalom történelme eléggé méltányolta. De ha az irodalomban még kortársaink iránt sem lehetünk követelők és nem kényszeríthetünk rá senkit, hogy könyveinket megvegye s el

is olvassa, ha neki nem tetszik; akkor még kevésbbé lehetünk követelők az utókorral szemben, hogy ilyen meg amolyan véleményt tápláljon rólunk. Annýit látunk, hogy Jósika a saját érdemeit túlbecsülte; az olvasó közönségtől s irodalmunk köreitől ez okból túlságosan sokat várt, épen mert a kezdet sikerei sokra jogosították fel. Azt is látjuk, hogy azokat a külső előnyöket, melyek az irodalomban sikereit előmozdították s műveit felkaroltatták, mind saját érdemeinek róttá fel s tehetségnek gondolta azt is, mi csak szerencse volt; s midőn ugyanaz a változékony szerencse-istenasszony másoknak kedvezett, ő másokban, a viszonyokban, hálátlanságban s nem saját elnagyolt írói műveiben kereste a hibát. Pedig csak tekintsünk körül; gondoljuk el, hogy hány lángész, kinek agyában az emberiséget átalakító gondolatok laknak, vész el homályban, ismeretlenül; eszméljünk kissé arra, hogy „hány fényes elme tépte szét magát“ s ontotta eszméit, alakító erejét a hallgatag éjen halvány világú gyertyája mellett virasztva égő szívvel s feszült agyvelővel; és tegyük hozzá, hogy megírt munkája, mely alkalmas lett volna egy nemzetet lelkesedésre bírni, a könyvtár polczain pókhálóval fedve maradt, s írója csalódva és kétségbeesve szállt sirjába, míg a késő utókor igazat szolgáltatott neki s megértette a sirjából kiáradó fényt: — és akkor kérdjük, vajjon Jósika nem volt-e méltányolva, vajjon nem volt-e hálás a nemzet s nem adta meg neki a legnagyobbat az irodalom történelme, midőn elnevezte a magyar regény atyjának? Ha azt veti a közönség szemére, hogy első regényeiről a kritika azt mondta, hogy ezek az első élvezhető magyar regények s most még sem olvassa őket; erre azt feleljük, hogy e művek értéke inkább viszonylagos, mint egyetemes s e művek olvasását bizonyosan viszonylag jobb művekért hagyta abba a közönség s ezen irodalmunk érdekében csak örvendünk. Ha azt mondja, hogy a közönség és irodalom elfelejtette nagy érdemeit; de vajjon ő is nem feledkezik-e meg a nyert kitüntetésekről s nem hoz fel vádakul még affélét is, mit csak pletyka számban lehet venni? Ha az akadémiát vádolja, hogy az emigrációban nem gondolt rá; de talán mások jobban rá voltak szorúlva az írói segélyre, mint ő. Ha a kritikát vádolja szigorúsága miatt, mi meg felelünk nyelvés stylrontó befolyásával. Ha azt feleli, hogy regényeivel erkölcsi

czélokát akart a nemzet lelkébe meghonosítani; mi azt mondjuk, hogy a művészetért, melyet sok regényében elnagyolnak találunk, szívesen elengednők erkölcsi közhelyeit; s ha azt hányja szemünkre, hogy ő szerzett a magyar regénynek először olvasó közönséget s évtizeken át meg is tartotta; ezért még nem hallgathatjuk el hiányait s nem hunyhatunk szemet azon káros hatásra, melyet terjesztett s nem következik, hogy helyeseljük mindenben azokat az írói irányokat, melyeket követett.

Nem hoznók fel ezeket, ha nem látnók, hogy túlságos fontossággal tárgyalja őket, főkép az emlékirat IV. kötetében, mely úgy tetszik nekünk, hogy a kiadótól némi reclam-szerűséggel van közrebocsátva s Jósika pályájának nem is méltó befejezése. Azt is mondják és írják is, hogy már beteg volt, mikor rajta dolgozott s némi mohósággal igyekezett elmondani, a mi szívéen fektűt. Azt tudjuk, hogy 1864. októberétől már fekvő beteg volt, de némileg a hosszas szokás hatása alatt részint maga írta, részint tollba mondta az Emlékirat e kötetét s reszkető kézzel javitgatta; nem kétséges, hogy ha tovább él, bizonyosan elhagyta volna végképen némely részét s talán épen azt, mely a végén van.

De reszkető kezéből talán a legrosszabb helyen hullt ki a toll 1865. febr. 27-én. Temetése márczius 2-án történt Drezdában, neje, Broitzen-Végh báróné, fia Gyula, Podmaniczky Ármin és Frigyes sógorai voltak jelen a temetésén. Arany János márcz. 6-án tett jelentést haláláról az Akadémiában, a Kistaludytársaságban pedig Jókai Mór tartott felette 1867. febr. 5-én emlékbeszédet.

Dr. Ferenczi Zoltán.

SZAKOSZTÁLYI ÉRTESETŐ.

Szakosztályunk második évi működését a január hóban tartott zárulással bevégezvén, az új évben első szakülését február 20-án tartotta meg dr. Felméri Lajos elnöklete alatt. Ezen az ülésen dr. Finály Henrik „Bevezetés a nyelvtudományba“ cím alatt felolvasá a folyó tanfélévben az egyetemen tartott magyar nyelvészeti előadásainak bevezető részét. Ugy e felolvasást, mint dr. Hegedüs István „Polemia a tragikum kérdése felett“ című és 1885. decz. 12-én felolvasott értekezését, továbbá dr. Ferenczi Zoltán-nak ugyancsak mult évi február 14-én bemutatott dolgozatát „Adalékok Jósika Miklós irói működéséhez“ cím alatt a jelen füzetben veszik t. olvasóink.

A márczius 20-án tartott szakülés tárgya Máthé György vidéki tagtársunk nagyobb terjedelmű müve volt „Az aeol dalköltészetéről“, melyet dr. Hegedüs István mutatott be. Szerző a dór és aeol lyra sajátosságainak jellemzése, az aeol néptörzs történelmi emlékeinek rövid méltatása után Terpander, Alcaeus és Sappho költészetével foglalkozott behatóan, tudományos érveléssel.

A szakülés végeztével zárt ülés tartatott, melyen a választmány ajánlatára Nagy József keresk. akadémiai tanár szakosztályi taggá választatott meg.

Kolozsvárt, 1886. márczius 30.

A titkár.